

2

10.91

Муҳаммад Амин
Муҳаммад Юсуф

ИСЛОМГА БАҒИШЛАНГАН УМР

ХОТИРА КИТОБИ

МУҲАММАД АМИН
МУҲАММАД ЮСУФ

ИСЛОМГА БАҒИШЛАНГАН УМР

*Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф
роҳимаҳуллоҳ хотирасига бағишланади*

«HILOL-NASHR»
ТОШКЕНТ

MUHAMMAD AL-XORAZMIY NOMIDAGI 2016

TOSHKENT AXBOROT
TEKNOLOGIYALARI UNIVERSITETI

389803

AXBOROT-RESURS MARKAZI

Бугунги кунда юртимизда фазилатли шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратларининг асарлари кириб бормаган хонадон йўқ ҳисоб. У зотнинг китоблари қўшни давлатларга, ҳатто Россияга, Жанубий Кореяга ҳам экспорт қилинмоқда, рус, инглиз, олмон тилларига таржима қилинмоқда.

Улуғ алломамиз охират дунёсига риҳлат қилганларидан кейин у кишининг шахсларига, ҳаёт йўлларига бўлган қизиқиши янада ортди. У киши ҳам ҳамма қатори мактабда, мадрасада, олийгоҳларда ўқиганлар, аммо қандай қилиб бу қадар олий даражаларга эришганлар? Ҳаёт синовларидан қандай ўтганлар? У зотнинг ота-оналари қандай инсонлар бўлишган? Оилалари, фарзандлари-чи?

Ушбу саволларга ҳазратнинг болаликларидан то ҳаётларининг сўнгги дамларигача бирга бўлган, ҳаёт ташвишлари ва қувончларини бирга бошидан кечирган укалари Муҳаммад Амин Муҳаммад Юсуф баҳолиқудрат жавоб берганлар. Ушбу хотираларни ўқиб, бу буюк инсонни ўзингиз учун яна бир бор кашф этасиз деган умиддамиз.

М-96 **Муҳаммад Амин Муҳаммад Юсуф**
Исломга бағишланган умр.
Т.: «Hilol-Nashr», 2016. – 184 б.

УЎК 297.1(092)Юсуф
КБК 86.38

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ

ХОТИРАНИНГ ОХИРИ БЎЛМАЙДИ

Ардоқли устозимиз шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуфнинг табаррук дадалари Муҳаммад Юсуф хожи отамизнинг суҳбатларидан баҳраманд бўлиш, дуоларини олиш бахти каминага насиб этган эди. Аммо, хожи дадамиз вафот этган кунлари жанозаларига бориш имкони бўлмай, бу ҳол менга армон бўлиб қолди. Жанозадан қайтган биродарларимиз устозлар устози шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуфнинг жаноза намозидан аввал сўзлаган маърузаларининг мазмунини айтиб беришди. Ҳожи дадамиз вафотлари ҳақидаги хабар қалбимни тирнаган бўлса, жанозадаги маъруза вужудимни ларзага солди.

«Сиз қулоғига азон айтган йигитлар, Сиз никоҳини ўқиганлар жанозага ҳозир бўлиб турибдилар...»

Зоҳиран оддий ҳақиқат, оддий сўзларга ўхшайди. Ботинан эса бу сўзлар замирида чуқур маънолар мавжуд. Мен шу сўзларни эшитганимда чақалоқлик пайти қулоғига азон айтган табаррук одамнинг тобутини елкасига олганларнинг руҳий ҳолатини ҳис қилмоққа уриндим. Гап шундаки, никоҳ ўқиш, қулоққа азон айтиш бир неча дақиқалик иш. Аммо қишлоқ масжиди имомининг вази-фаси шу билан чекланмаган. Ёш оиланинг тўйдан кейинги ҳаёти, оила ҳал, бир-бирларига вафодор бўлишлари...

Қулоғига азон айтилган чақалоқнинг эса иймон-эътиқод билан улғайиши, унинг тарбияси... Буларнинг ҳаммаси табаррук Ҳожи дадамизнинг масъулиятлари доирасига кирувчи вазифалар бўлган. Шу нуқтаи назардан қаралганда, у зот жанозага тўпланганларнинг, бу маросимга етиб кела олмаган юзлаб, ҳатто минглаб одамларнинг маънавий отаси ҳисобланганлар. Аллоҳнинг марҳамати, ажру савоблари ҳам шунга яраша...

2015 йилнинг 10 март куни бошланган аямажиздан табиат дилдиради. Шу кеч тарқалган совуқ хабардан бутун вужудимизга муз югурди. Устозлар устози шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф билан видолашиш мақсадида Кўкчадаги масжидга келганимда устознинг дадалари тобути ёнида туриб айтган ўша сўзлари қулоғим остида жаранглайверди. Ҳали пешин бўлмай туриб одамларнинг Кўкча томон селдай оққанларини ҳамма интернет орқали кўрди. Тўпланганларнинг маълум қисми қулоғига ҳазрат азон айтганлар, маълум қисмининг никоҳини ўқиганлар, тўпланганлар орасида устознинг кўплаб маърузаларидан баҳраманд бўлганлар, асарларини ўқиб, билим олганлар бор... Камина ҳам шуларнинг бири эдим...

Жаноза бир неча дақиқалик маросим. Айрилиқ ҳам абадий эмас, балки вақтинчалик. Қиёматда ёруғ юз билан яна учрашиш, энди доимий бирга бўлиш умиди билан хайрлашдик.

Ўша кунлари устозлар устози ҳақида хотира китоби яратиш фикри туғилди. Бу ҳақда эълон қилинмаса ҳам, юзларча хатми Қуръон қилиш баробаринда марсиялар ҳам ёзилди.

Кунлар ўтгани сайин хотираларни бир китобга тўплаш заруратини ҳис этдик. Бундай китобни яратиш осон эмас. Ўнларча, балки ундан-да кўп хотиралар шунчаки эслаш баёни эмас, балки қалб нидосидан иборат бўла-

ди. Бизнинг мақсадимиз айриликнинг рухий азобинигина баён этиш эмас, балки «Устознинг улуғлиги ни мада эди?» деган саволга атрофлича жавоб бериш эди. Шайх ҳазратларининг замондошлари онгидаги хотиралар асло ўчмайди. Биз учун устоз вафот этмаганлар, қалбимизда тириклар. Ҳар куни эслаймиз, асарларини ўқиш чоғида ғойибона тарзда суҳбатлашамиз, сўнг дуолар қиламиз. Хотира китобининг бугун ҳам зарур эканини инкор этмайман, аммо бу китоб келажак авлод учун зарурдир. Тўғрироғи, келажак авлодни ҳидоят йўлида тарбиялаш учун зарурдир.

Бўлажак китобнинг асосий саҳифаларини, шубҳасизки, устознинг оила аъзолари, энг яқин қариндошлари ёзмоғи лозим эди. Шундай бўлди ҳам, қизлари Одинахоннинг насрий ва назмий марсиялари кўпнинг дилига кириб борди. Бухородаги Мир Араб мадрасасида таҳсил олаётган толиби илм Муҳаммад Юсуфнинг Андижоннинг чекка қишлоғида туғилиб улғаяётган тўнғич ўғилнинг, йиллар ўтиб шайх-ур-раис мартабасига етишиш жараёнини унинг укаси Муҳаммад Амингина тасвирлаб бера олишлари мумкин эди. Демак, бу ишдаги энг оғир ва масъулиятли вазифа шайх ҳазратининг укалари зиммасига тушди.

Болалик ва ёшликни эслашнинг икки кўринишдаги ҳолати бор: биринчиси, эсланаётган воқеа иштирокчилари ҳаётлик пайтларида хуш кайфият уйғонади. Болалик ва ёшлик сурури қалбларга қайтиб келгандек бўлади. Муҳаммад Амин акалари ҳаётлик даврларида у кишининг болаликлари ёки ёшликлари ҳақида турли воқеаларни сўзлаб берардилар. Ҳазратнинг вафотларидан ўн кун илгари бир даврада акаларининг дўстлари билан куёвлик сарпосида Наманганга борганлари ва у ердаги қизиқ воқеани кула-кула айтиб бергандилар.

Бу хотирадан устознинг ўзлари ҳам ҳузурланиб кулиб, укалари унутган айрим нуқталарни ўзлари айтиб тўлдирган эдилар.

Хотиранинг иккинчи ҳолати эсланаётган воқеадаги иштирокчилардан бирининг вафотидан кейин юз беради. Энди кулгили воқеа кишига ҳузур бағишламайди, қалбга армон ва соғинч руҳини уфуради. Ўзингиз тасаввур этинг, Намангандаги ўша кулгили воқеани энди кула-кула қоғозга тушириш мумкинми?! Хотира китобида, шубҳасиз, бу каби қизиқарли воқеалар баёни бўлади. Лекин уларни ёзаётганда кўнгил қувонмайди, балки ҳар бир сўз қалб фарёди билан қоғозга кўчади.

Жанозанинг иккинчи куни Муҳаммад Аминнинг товлари қочиб, шифохонага олиб кетишибди. Қисқа муддатли шифоланишдан сўнг учрашганимизда хотира китоби хусусида фикрлашдик. Кўп ўтмай хотира китобининг дастлабки саҳифаларини ўқиб, кўнглим таскин топгандай бўлди. Муҳаммад Амин акасининг болалик оламини табиий равишда, ғоят таъсирли тарзда баён этган эдилар. Хотира китобини ёзиш жараёни қарийб бир йил давом этди. Бу кунни жуда кўп мухлислар орзиқиб кутишганига ўзим гувоҳман. Турли учрашувларда бу хусусда албатта савол беришарди. Хотира ёзиш пайтида Муҳаммад Амин Ҳиндистонга бориб даволаниб келдилар, биз комил шифо беришини тилаб Аллоҳга муножот қилиб, кутдик. Камина Муҳаммад Амин билан баъзан телефонда сўзлашганда, баъзан учрашганда хотира китобидан сўз очардиг-у, аммо мен шоширмас эдим.

Муҳаммад Амин ҳазратга фақат ука эмас, таъбир жоиз бўлса, илмий котиб ҳам эдилар. Ҳазратимизнинг азиз фарзандлари Исмоилжон улғайгунларига қадар котиблик, яъни матнни кўчириш ҳам, тартиб бериш ҳам, таҳрир ҳам Муҳаммад Аминнинг зиммасида эди. Шу-

нинг баробаринда ака-ука маслакдош ҳам эдилар. Ака ва уканинг меҳрибонлигига кўп гувоҳ бўламиз, аммо маслакдош бўлиши камёб ҳодиса, шу сабабли буни ҳам улуғ неъматлар сирасига қўшсак бўлар.

«Мовароуннаҳр» нашриётини ташкил этиш ва унинг қаддини кўтаришда Муҳаммад Аминнинг катта хизматлари бор. Камина бу нашриётда кунда бўлмаса ҳам, ҳафтада 2-3 марта бўлардим. Исломиёв илмга доир айрим масалаларни Муҳаммад Амಿಂದан ўрганганманки, шунинг учун устоз мартабасида эъзозлайман. «Шайтанат»нинг биринчи китобини нашр этишда Қуръони каримнинг Иброҳим сурасидаги оятларнинг ўзбекча маъносини эмас, асл арабча матнини бериш умидида Муҳаммад Амಿಂದан ёрдам сўрадим. У йиллари компьютер фақат шу нашриётда мавжуд эди. Муҳаммад Аминга ниятим маъқул бўлиб, оятни бир неча нусхада кўчириб бердилар. Асар «Шарқ юлдузи»да босилганда ҳам, китоб ҳолида нашр этилганда ҳам муборак оятлар билан чиқди. Қуръони каримнинг оятлари бадий адабиётимиз саҳифаларига шу тарзда кириб келди.

Ўша йиллари устоз ҳазрат муфтийлик вазифасида банд бўлгани сабабли камроқ кўришардик, Муҳаммад Амин билан эса, айтганимдай, тез-тез учрашардик.

Муҳаммад Аминнинг хотира китоблари кўлёмасини ўқий бошлаганимда бу сатрларни қоғозга тушириш муаллифга руҳий томондан нақадар оғир бўлганини ҳис қилдим. Баён этилган воқеаларнинг аксари таниш бўлишига қарамай, қизиқиб ўқидим. Айрим саҳифаларда шайх ҳазрат билан юзма-юз суҳбат кургандай бўлдим. Яширмайман, менда ҳам шундай китоб ёзиш умиди бор. Бу йўлда бир-икки кичик хотира-мақола ёздим. Эндиги ниятим – устозлар устозининг ҳаёти ва илмий фаолиятини акс эттирувчи бадий асар ёзиш. Муҳаммад

Аминнинг хотира китобини ўқиш жараёнида бу умидим қувватга кирди, бошқачароқ айтсам, илҳомландим. Энди шу илҳом ва Сиз азизларнинг дуоларингиз билан ниятни амалга оширишга киришаман, инша Аллоҳ!

Саҳифаларни ўқиб, варақлаганим сайин асарнинг охирлаб бораётганидан, тез тугаб қолаётганидан ўксиндим. Чунки кўнгил бундай асарларнинг ниҳоясиз бўлишини истайди-да, тўғрими? Китобнинг охириги саҳифасини очганингизда сизда ҳам шундай руҳий ҳолат юз беришига ишонаман. Одатда ҳар бир китобда «муқаддима» ва «хотима» бўлади. Биз бу тартибга кўникиб қолганмиз. Аммо Муҳаммад Аминнинг хотира китобларидаги «Хотима» деган сарлавҳачани ўқиб кўнглим хиралашгандай бўлди. Каминада илгари бундай ҳолат юз бермаган эди. «Хотима»ни қайта-қайта ўқиб, ўзимга ўзим дедимки: «Яхши одамлар ҳақида ёзилган хотиранинг хотимаси бўлмайди. Яхши одамнинг номи вафотидан кейин яшаб қолгани каби, хотиралар халқаси ҳам узилмайди...» Шуларни ўйлаб туриб китобнинг хотимасига жиндак таҳрир киритишни истадим: «Бу – китобнинг хотимаси, айти чокда кейинги китобнинг дебочасидир».

Тоҳир Малик

ЁДНОМА

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Аллоҳ таолога У Зотнинг жалолига яраша ҳамду сано-
 лар бўлсин!

Набийимиз, шафоатчимиз Мухаммад алайҳисса-
 ломга батамом ва мукаммал салавоту саломлар бўлсин!

У зотнинг аҳли байтларига ва саҳобаларига Аллоҳ-
 нинг розилиги бўлсин!

Қадрли китобхон! Бизнинг зиммамизга замонамиз-
 нинг буюк алломаси шайх Мухаммад Содик Мухаммад
 Юсуф ҳазратлари ҳақида ёднома битиш масъулияти
 юкланди. Аллоҳдан нажот тилаб, ҳар бир ожиз бандан-
 нинг ҳам қўлидан келавермайдиган бу ишга киришдик.
 Ўзи хайрли қилсин!

Ўзинг ҳақингда ёзиш мушкул, энг яқин инсонинг ҳа-
 қида ёзиш эса ундан-да мушкулроқ экан. Агар ўша яқин
 инсонинг буюк аллома бўлса, бунинг залворини тасаввур
 қилаверинг! Шунини инобатга олиб, биз ҳазратнинг бир-
 гина қирраси ҳақида ёзмокни ният қилдик. Бу ёдномада
 фарзандни қандай тарбиялаш лозимлиги, чин маънодаги
 мусулмон оила қандай бўлиши кераклиги хусусида сўз
 юритамиз. Азиз ўқувчи, агар ушбу битикларимиздан бир
 оз фойда олсангиз, ўзимизни бахтиёр сезар эдик.

Мен қўлимга қалам олиб, ёдномани ёзишга киришар
 эканман, шунга амин бўлдимки, фарзанд ҳақида ёзганда
 унинг тарбиячилари, яъни ота-оналари ҳақида ҳам ёзма-
 санг, мукаммал бўлмас экан. Шунинг учун аввало воли-
 дайнларимиз ҳақида ҳам тўхталиб ўтишга, улар ҳақида
 ёзиш давомида олдимизга қўйган мақсадимиздан чалғи-
 масликка ҳаракат қилдик. Рисолани ёзишда имкон қадар
 табиийликни сақлашга, Шайх ҳазратларининг ўзларига

хос ёзиш услубига яқинлаштиришга ҳаракат қилинди. Нимаики яхшилик бўлса Аллоҳдан, камчиликларни эса биз ожиз бандадан деб билурсиз. Аллоҳ таоло ушбу арзимас амални ҳусни қабул айласин! Китобни ўқиганларга уни манфаатли этсин! Барчамизни ҳифзу ҳимоясида сақлаб, оқибатимизни хайрли қилсин. Омин!

БОЛАЛИК ЙИЛЛАРИ

1952 йил. Қаҳратон киш узлатга чекинмоқда. Аста-секин баҳор нафаси уфуриб, табиат чирой очмоқда. Шундай гўзал кунларнинг бирида, 15 апрель куни субҳи содиқ – тонг саҳарда янги чақалоқ, янги умид, янги мусулмон, янги қувонч дунёга келди. Бу чақалоқ Муҳаммад Содиқ эдилар.

«Осмонлару ернинг подшоҳлиги Аллоҳникидир. У Зот хоҳлаган нарсасини яратур. У Зот хоҳлаган кишисига қизлар ҳадя этур ва хоҳлаган кишисига ўғиллар ҳадя этур. Ёки уларни жуфтлаб – ўғил-қиз қилиб берур ва хоҳлаган кишисини туғмас қилур. Албатта, У Зот ўта билувчидир, ўта қодирдир» (*Шуро сураси, 49-50-оятлар*).

Ёш мусулмон оила Аллоҳга беадад шукрлар, ҳамду санолар айтишарди. Энди уларнинг зиммасига янги масъулият – фарзандни исломий руҳда тарбиялаш вазифаси юкланган эди.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ҳар бир туғилган бола фақат фитратда¹ туғилади. Ота-онаси уни яхудий ё насроний, ёки мажусий қилади...» деганлар».

Имом Бухорий ривоят қилган.

¹ *Фитрат – инсоннинг асл, соф табиати. Луғатда «илк яратиш» деган маънони билдиради. Истилоҳда Аллоҳ таоло томонидан яратилган инсонларнинг Исломни қабул қилишига мойил бўлган табиий хилқати «фитрат» дейилади.*

Муҳаммад Содик Андижон вилояти, Асака тумани, Ниёзботир қишлоғида таваллуд топдилар. Ўша даврдаги иқтисодий қийинчиликлар, сиёсий ноқулайликларга қарамай, ёш мусулмон оила янги фарзандни исломий руҳда тарбиялаш ҳаракатига тушди. Падари бузрукворимиз Муҳаммад Юсуф домла Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг касблари билан шуғулланар, яъни чўпонлик қилар, колхознинг қўйларини боқар эдилар. Лекин қалблари исломий илмларни эгаллаш орзу-умиди билан тўлиб-тошган эди. Онамиз Собирахон Тилакберди қизлари исми жисмига монанд, ҳақиқий сабрли муслималардан эдилар. Ёш оила одатга кўра ота-оналари билан маслаҳатлашиб, фарзандларига Аллоҳнинг охириги Пайғамбари Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг исми муборақларига у зотнинг сифатларини кўшиб, Муҳаммад Содик деб исм кўйдилар. Ниятлари фарзандларини Исломга содиқ хизматкор қилиб тарбиялаш эди. Азиз халқимизда қувонч, бахт келса, кўша-кўша келади, деган нақл бор. Фарзанд қувончи устига биров фурсатдан сўнг Муҳаммад Юсуфнинг мақсади – диний илм олиш орзуси ушалди. Бухоро шаҳридаги «Мир Араб» мадрасасига талабалikka қабул қилинди. Муҳаммад Юсуфнинг олдида илм олиш машаққати билан бирга фарзанд тарбиясидек муҳим бир масъулият ҳам турар эди. Бу ёш оила ўзларини олдиндан шундай масъулиятли ишга тайёрлаб келишарди. Диний адабиётларни кўп мутолаа қилишар, халқимизнинг бой тажрибасини ўрганар эдилар. Ёш ота-она маслаҳатлашиб, фарзандларининг халқумини пок сақлашга қарор қилдилар. Муҳаммад Юсуф ўз оиласига: «Мен бир китобда ўқиган эдим. Фарзандимизга таҳоратсиз

кўкрак тутмайсиз», деб тайинладилар. Ёш она Собирахон бу кўрсатмага бақадри ҳол амал қилишга ҳаракат қилдилар.

Йиллар ўтиб борарди. Мана, 1954 йилнинг қиши ўтиб, баҳор фасли авжига кирди. Шундай баҳор айёмларининг бирида бу оилага Аллоҳ таоло яна бир бор иноят қилди: иккинчи ўғил фарзанд дунёга келди. Унга ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг исмлари ва сифатларини кўшиб, Муҳаммад Амин деб исм беришди. Бу камина ходимингиз эди. Беғубор болалик йилларини хотирласам, ёшлик хотиралари кўз ўнгимдан кино тасмаларидек ўтади:

Ўша даврларда ота-оналар ҳар якшанба куни фарзандларини хўрозқанд билан сийлашарди. Бизга теккан хўрозқандларни акамиз Муҳаммад Содик олардиларда, менга каттароғини бериб, ўзларига кичикроғини олар эдилар. Ҳайрон бўлсам, «Сени даъво қилмасин деяпман», дер эди. Халқимиз «Бола бошидан», деб бекорга айтмаган экан...

Кунлар шу тариқа ўтиб борарди. Отамиз талаба, онамиз эса колхозда ишлаб, оналари Хайитхон энамиз ёрдāмида бизни тарбия қилар эдилар. Дадамиз ўқишдан ёзги таътилга келганларида мардикорчилик қилиб, биз фарзандларга бир йилга етгулик сармоя ишлаб топиб, бериб кетар эдилар.

Ўша йилларда турмуш ниҳоятда оғир эди. Ёлғиз бир хоналик уйда яшар эдик. Ёмғир ёғса, ҳамма тарафидан чакка ўтиб кетар, онам томга адирнинг сарик, ёғли тупроғини солиб турардилар. Бу ишлар Собирахон учун тоғ-тошда, қор-ёмғирда, иссиқ-совуқда кўй боқишдан кўра қулайроқ эди.

Онамнинг ҳикояларидан:

Дадам ўқишдан таътилга келсалар, мен «Ана, келяпти» деб хабар бериб, қочиб кетар эканман. Кунларнинг бирида ўчоқ бошида синглим Тожинисохон билан тараша талашиб, икки кўзига тупуриб, оёғидан судраб, остонага олиб бориб қўйган эканман.

Бир куни акамга беморлик етиб, оғзи, тили чақа бўлиб қолибди. Шунда дадам Юсуф табибга олиб борган эканлар, у киши: «Дори шўрва қилиб ичиринглар», деб буюрибди. Шўрва тайёр бўлибди. Шўрвани акамга тутишган экан, у киши ичмабдилар. Сабабини сўрашса, «Укам Муҳаммад Амин устимдан кулади, у ичса, ичман», деб жавоб берибдилар. Ўшанда дадам менинг қўл-оёқларимдан босиб турганлари, онам шўрвани оғзимдан қўйганлари ҳеч эсимдан чиқмайди.

Бир куни онам офтобда исиб турсин деб кўрпаларни узум хомтоқ қиладиган «эшак» устига ёзиб қўйган эканлар. Ака-ука эшакнинг устига чиқиб, ким кўпроқ кўрпача олиш бўйича мусобақа қилдик. Икковимиз бир-биримизга қараб ўтириб, суришдик, тортишдик. Акамнинг ёшлари катта, жисмонан ҳам бақувват эдилар. Мен ҳар қанча тиришсам ҳам, ғолиб чиқдилар. Натижа менинг белим лат ейиши билан якунланди.

ПАЙҒАМБАРЛАР СУННАТИ

Дадам «Мир Араб» мадрасасига ўқишга киргач, онам бир кўра қўй ва кўлида чақалоқ билан Олой яйловида ёлғиз қолган экан. Аёл боши билан кенг яйловда бир кўра қўйни боқишнинг ўзи бўлмаса керак. Чўпонлик касби фахрли касб бўлиши билан бирга оғир, машаққатли ҳамдир. Шунинг учун бу касб билан кўпроқ эркаклар шуғулланади. Асосий мақсад динни ўрганиш бўлгани

учун ҳам онамиз ана шундай машаққатни ўз зиммаларига олган эканлар. Ўқишга киришдан олдин дадам катта-кичик уламолардан фатво сўраб, маслаҳатлашган. Улар «Аллоҳ йўлида илм излаш фарз амал», деб рухсат беришган экан. Дадамнинг оталари, яъни бобомиз серфарзанд эдилар. Ўша давр тақозосига кўра бизни ҳам кўшиб боқишга уларнинг қурблари етмаган. Шунинг учун онам кўлидаги фарзанди билан Асака туманидаги Ниёзботир қишлоғидан Марҳамат туманида жойлашган Қорақўрғон қишлоғига, онасиникига кўчиб ўтиб, ўша ерда яшашга мажбур бўлган эканлар. Онамнинг оналари Ҳайит энамиз (Аллоҳ раҳмат айласин) жуда меҳрибон аёл эдилар. Тилакберди бобомиз (Аллоҳ раҳмат айласин) вафот этиб кетган бўлиб, энамиз ёлғиз ўзлари уч ўғил, икки қизни тарбиялаб, вояга етказиб, уйлаб-жойлаган эдилар. Худди бугунгидек эслайман, энамнинг бир маймоқ ола сигирлари бўлар эди. Шуни соғиб, сут ва сарёғини олиб, рўзғор тебратар эдилар. У киши ниҳоятда дилбар, меҳрибон, жуда болажон аёл эдилар. Бизни еру кўкка ишонмасдилар. Жуда ҳам тақводор аёл бўлиб, фарз намозларини, рўзани канда қилмасдилар. Дадам талаба, онам колхозда ишлардилар. Аҳволи ночор бўлса ҳам, бу ёш оила бахтиёр эди, чунки қўлларидан келганича Ислом дини кўрсатмаларига амал қилиб яшашарди.

Дадам шундай ҳикоя қилардилар:

«Ёшлигимда бир китобда «Она ёш гўдакка бетаҳорат кўкрак солмасин», деб ўқиган эдим. Буни оиламга айтиб, бу гўзал одобга қўлдан келганча амал қилишга ҳаракат қилардик. Фарзандимизнинг халқумини покиза сақлашга эътибор берардик. Имкон бориचा иқтисодий қийинчиликларга қарамасдан, фарзандларимизнинг диний тарбиясига, хайр-эҳсонларни ўз вақтида қилишга ҳаракат қилардик. Ақиқаларни ўтказгач, навбат хатнага келди...»

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади.

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳасан ва Ҳусайн розияллоҳу анҳумоларга биттадан кўчқор сўйиб, ақийқа қилдилар».

«Сунан» эгалари ривоят қилганлар. Термизийнинг лафзида шундай дейилган:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳасанга бир кўй сўйиб, ақийқа қилдилар ва: «Эй Фотима, унинг сочини олиб, сочи вазнида кумуш садақа қилгин», дедилар. Тортиб кўрсак, вазни бир дирҳам ёки дирҳамнинг бир қисмича чиқди».

Дадам мадрасадан ёзги таътилга чиққач, мардикорлик қилиб, маблағ топишга ҳаракат қилар эдилар. Аллоҳ омад бериб, хатна қилмоқчи бўлган йиллари шериклари билан бирга бир катта иш – пахса девор уришга келишиб олишибди.

«Бир раҳбарнинг беш пахсали кўрғонини уриб беришга келишдик. Мен лой қилиб, кесиб бераман, устамиз пахса уради. Куни билан ишлаймиз, кечкурунлари эса маҳалла одамлари маросимларга таклиф қилишади. Иш берган раҳбарнинг оила-аъзолари яхши инсонлар экан. Лой бўлган кийимларимизни ҳар куни ювиб, дазмоллаб беришади. Мана шу улгуржи ишдан қисқа муддатда буғдой, гуруч, пул ишлаб топиб, ўғилларимнинг хатна тўйини ўтказганман.

Ўшанда Совет иттифоқининг «гуллаган» даври. Динсизлик, атеизм ривожланган, одамлар ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормай кўйган, динга амал қилмасликда бир-биридан ўзишга мусобақалашаётган пайт. Шундай даврда бир талаба «Фарзандларимга хатна тўй қиламан, лекин ароқ кўймайман», деб турса, ҳеч ким ишонмайди. Ҳатто яқинларимиз ҳам талмовсираб: «Тўйингга ҳеч ким, айниқса раҳбарлар келишмайди», дейишди.

Лекин тўй бинойидек, Ислом дини кўрсатмаларига асосан ўтди. Ҳеч қандай ҳаром-хариш аралашмади. Ҳатто раҳбарлар ҳам иштирок этишди, анчагача халқ «Ҳаром аралаштирмай, суннатга мувофиқ тўй-ҳашам қилса бўларкан-ку», деб гапириб юришди.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Фитрат бештадир: хатна қилиш, (қовуқни) қириш, мўйлабни қайчилаш, тирноқларни олиш ҳамда қўлтиқлар остини юлиш», деганларини эшитганман».

Имом Бухрий ривоят қилган.

МАКТАБ ДАВРИ

Бу вақтга келиб, акамиз етти ёшга тўлиб, 1-синфга ўқишга кирдилар. Қишлоқ четидаги мактабга бориш бироз ноқулай бўлгани учун баъзи кунларда Қосимжон тоғамиз велосипедда олиб бориб кўяр эдилар. Табиатан оғир-босиқ бўлган Муҳаммад Содик болаларга кўп ҳам кўшилавермасди. Мен ҳозирга қадар бирор марта акамнинг болалар билан урушиб, бурни қонаганини ёки биронтасининг бурнини қонатганини эслай олмайман. Жуда одобли, тартибли, аълочи ўқувчи эдилар. Муҳаммад Содикни ҳамма дадамга ўхшатарди.

Онам шундай ҳикоя қиладилар:

«Муҳаммад Содикжон жуда ювош, одобли бола эди. Ёшлигида болалар билан кўшилиб ўйнамас, кўшиб кўйсам, бир чеккада индамай тураверарди. Бир куни «Ё Рамазон» айтаётган болаларга кўшиб кўйдим. Уларга эргашиб кетди. Охирида одамлардан тушган нарсаларни тақсимлаганда менинг боламга ҳеч нарса беришмабди. Сабабини сўрасам, каттароқ бир кўшни бола: «Ўғлингиз биз билан кўшилиб «Рамазон» айтмади-да», деб жавоб берди».

Муҳаммад Содик мактабда аъло баҳоларга ўқий бошлади. Унинг одоб-ахлоқи жуда гўзал эди. Ушбу хотираларни ёзаётган пайтимда акамизнинг бирон марта бўлса ҳам болалар билан уришганини эслай олмадим. Сўнг бу ҳақда яқинларимдан, синглим Тожинисахондан сўрадим. Синглим: «Биз ҳам ундай ҳолатни эслай олмаимиз. Акамиз жуда одобли, интизомли эдилар. Урушиш у ёқда турсин, биров билан сўқишганини ҳам эслай олмаимиз. Ҳаммани, ёш болаларни ҳам сизлаб гапирардилар. Ҳатто набираларингизни ҳам сизлардилар», деб жавоб берди.

Булоқбошида

1960 йилда дадам ишга яхшилаб ўрнашиб олгач, оиламизни Булоқбошига кўчириб келдилар. Масжид яқинида жойлашган Ўринбуш онанинг уйларида бир неча йил ижарада яшаганмиз. Ўринбуш она бир набиралари – Муҳаббат опам билан яшардилар. Турмуш ўртоқлари вафот этган, ёлғиз ўғиллари фронтда ҳалок бўлган экан. Юқорида айтиб ўтганимиздек, ижара уйимиз бир хонадан иборат бўлиб, ҳатто айвони ҳам йўқ, томи лой билан сувалган эди. Кейинчалик дадам айвон қилдириб, томига шифер тердирган эдилар. Ҳаммамиз бир хонада истиқомат қилар, ёғингарчилик бўлса, оёқ кийимларимизни уйнинг ичига олиб кириб кўярдик.

Булоқбошига келгач, акамиз маҳалланинг болалари билан бирга Ҳамза номидаги 16-сонли мактабнинг 3-синфида ўқий бошладилар. Камина эса 1961 йил Ибн Сино номидаги 6-сонли мактабнинг 1-синфига ўқишга кирдим (мен Булоқбошига оиламиздан бир йил кейин келганман).

Акамиз мактабда аъло баҳоларга ўқишни давом эттирдилар. Тенгдошлари, синфдошлари доим акамни қуршаб олишар, бирга ўйнаб, бирга

дан фахрланган дадам «Ўғлим ҳар доим дўстлари қуршовида, Худо хоҳласа, катта одам бўлади», дер эдилар.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

«Биладиганлар билан билмайдиганлар тенг бўлармиди?» (Зумар сураси, 9-оят).

Абу Хурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ким илм талаб қилиш йўлига тушса, Аллоҳ унга жаннатнинг йўлини енгиллаштиради», дедилар».

Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоят қилишган.

Дадам куйидаги ҳикояни жуда кўп такрорлардилар:

«Муҳаммад Содикжон чақалоқлик пайтида шундай туш кўрганман: бир чексиз катта уммон. Чақалоқ Муҳаммад Содикжон кўлимдан сувга тушиб, уммоннинг тубига, энг чуқур ерга тегиб, яна кўлимга қайтиб чиқди. Биродарим Юсуфхон (Шокиров) тиззасигача сувга тушди. Худо хоҳласа, ўғлим катта олим бўлиб етишади».

Ўша пайтларда дадам акамни хунар ўргатиш учун маҳсидўзга шогирдликка бердилар. Акам бир неча ҳафта қатнаб юрди. Усталари кўли игнага келиб қолди, деб хурсанд ҳам бўлишди. Бир куни тўсатдан устага бормай кўйдилар, сабабини сўрашса, айтмадилар. Дадам мажбурлар, онам ялинар, акам эса бормасдилар. Ҳатто дадам зажр қилишга ҳам бориб етдилар. Лекин акамиз сабабини айтмас эдилар. Охири онам ялиниб сўраган эканлар, «Усталар мени дўкондан ароқ ташишга мажбур қилишяпти», дебдилар. Онам бу ҳақда дадамга айтиб, тушунтирганларидан кейин у киши мажбурлашни тўхтатдилар.

Акам мактабда ўқиш билан бирга, жамоат ишларида фаол қатнашардилар. Айниқса спортга қаттиқ қизиқар, уйда мунтазам шуғулланар эдилар. Мактаб олимпиадаларида ҳар доим ғолиб чиқардилар. Шу билан бирга, да-

дам топширган диний вазифаларни ўз вақтида бажарар, барчасига улгурар эдилар. Бир куни дадам: «Ким бир пора Қуръон ёдласа, мукофот бор», деб эълон қилдилар. Мен астойдил ҳаракат қила бошладим. Лекин акам бир ҳафтага қолмай, бир порани ўқиб бериб, мукофотни олдилар. Ҳеч эсимдан чиқмайди, ўша мукофот «Югидон» деган радио эди. Кейинчалик билсам, акам бир порани дадамнинг эълонларига қадар ёдлаб бўлган эканлар.

Акам одатда вазифа берилмасдан олдин янги дарсни пишитиб кўяр эканлар. Шунда дарс олгач, ўзлаштириш осон бўлар экан. Зиммамизда мактаб дарсларидан ташқари диний дарсларимиз ҳам бор эди. Дадам Қуръон, тажвид сабоқларидан ташқари араб грамматикаси — сарф ва наҳвдан ҳам сабоқ берар эдилар. «Қоюда муҳим нарса, бир дона калимани бир нечта калимага айлантиришинг мумкин. Агар бир дона луғатни ўзлаштираманг, умрбод ўша нарсани билмай ўтасан», деб қаттиқ тайинлардилар. Ҳар бир қоидани пухта ўзлаштирагунамизча иккинчисига ўтказмасдилар. Шунинг учун ҳам акам ёшлиқдан «Наҳв», «Авомил», «Занжоний», «Қофия», «Алфия» каби араб тили грамматикасига оид китобларни ёд олиб улгурган эдилар.

У киши замонавий илмлар билан ҳам қизиқар, кундалик ахборотларни доимо кузатиб борардилар. Ўзлари кутубхонадан китоб олиб мутолаа қилиш билан бирга, мен олган китобларни ҳам ўқиб чиқардилар. Обуна бўлишдан ташқари, кундалик газета-журналларни киоскдан сотиб олардик. Хуллас, бор маблағимизга китоб, ахборот манбаларини харид қилардик. Оддий эртак китоблардан бошлаб, катта-катта романларгача ўқирдик.

Акамиз дунёвий муомалаларда ҳам одил бўлганлар, ўзгаларнинг ҳаққига риоя қилганлар. Кунлардан бир куни акамнинг синфдошлари билан ҳовлида копток ўй-

наётган эдик, дераза ойнаси чил-чил бўлиб синди. Яна бир куни акам мактабда волейбол ўйнаб, бош бармоқлари лат еб келдилар. Сениқчи кампирга олиб бориш учун онам менинг қўлимга бинт, тухум ва иккита 20 тийинлик танга тутқаздилар. Ёш боламан, чўнтак йўқ. Тухумни бир қўлимда, бинтни бир қўлимда ушлаб, тангаларни оғзимга солиб олибман. Йўлда кетаётиб, тангаларни ютиб юборибман. Акам мени уйга қайтариб олиб келдилар. Акам менга шу даражада меҳрибон эдиларки, азбаройи қайғурганларидан қўлларининг оғриғи ҳам эсларидан чиқиб кетди.

Учинчи синфда ўқиётганимда кўричак бўлиб қолдим. Кейинчалик, орадан бир-икки йил ўтиб кетгандан сўнг ҳам, қаеримга бўлса ҳам акамнинг қўли тегиб кетса, «Вой операциям!» деб қорнимни ушлаб олардим...

Мактаб хотиралари:

Бир куни рус тили муаллими уйга рус тилида ариза ёзишни вазифа қилиб топширибди. Шунда синфдошлари ўзлари орзу қилган ишлар ҳақида ариза ёзибди. Акамиз Муҳаммад Содик эса «Пахтакор» стадионига қоровулликка қабул қилиш ҳақида ариза ёзибдилар. Бунга ҳайрон бўлган ўқитувчига у киши: «Мазза қилиб футбол томоша қиламан», деб жавоб берган эканлар.

Акамиз Муҳаммад Содикнинг унча-мунчага аччиқлари чиқмас, хафа ҳам бўлмас эдилар. Лекин аттестатларига олтин нишон бермаслик учун атайин геометрия фанидан «4» баҳо қўйишганда «Бошқа фандан қўйишганида хафа бўлмас эдим. Энг яхши кўрган фанимдан «4» қўйишибди», деб қаттиқ хафа бўлган эдилар.

Яна ёшлик пайтларимизни ёдга олиб, ўша давр ҳаёти, сиёсатига бир назар солайлик. Бизга уйда мутлақо бошқа тарбия, мактабда мутлақо бошқа тарбия бери-

ларди. Мактабда «Рўза тутсанг, касал бўласан», дейишса, уйда «Рўза тутсанг, савоб бўлади, ҳам соғлом бўласан», дейишарди. Мактабда «Ислом дини – афюн, афсона», дейилса, уйда «Ислом – Аллоҳнинг дини», дейиларди. Биз ёш бўлсак ҳам, бу тарбияларнинг қайсиси сохта, қайсиси ҳақиқат эканига ақлимиз етиб турарди. Шунинг учун исломий тарбияни тан олар эдик. Мактабдаги «октябрат», «пионер», «комсомол» деган нарсаларга ишонмасдик. Шунинг учун акам ҳам, мен ҳам комсомолга ўтмаганмиз. Бу эса келгусида мадрасага киришимизда қўл келган. У пайтларда мактаб болаларининг аҳволи шундай эди, аммо катталарнинг аҳволи ҳам бундан яхши эмасди, улар ҳам ибодатларни эмин-эркин адо этолмас, хаттоки оддий бригадир ҳам масжидга кира олмас эди. Булоқбошиликлар хайит намозини ўқиш учун Ўш шаҳрига боришар, ўшликлар эса бизга келиб ўқишарди...

* * *

Хуллас, акам ҳали дунёга келмасларидан олдин ота-онамиз тайёргарлик кўриб, у кишини диний руҳда тарбия қилишган экан. Акамнинг ўзлари эса отамиз ҳақларида чексиз эҳтиром ила «Муҳаммад Содикни Муҳаммад Содик қилган Муҳаммад Юсуф домла» дер эдилар. Дарҳақиқат, акамнинг бу қадар улуғ аллома бўлиб етишишларида ота-онамизнинг хизматлари беқиёс бўлган. Падари бузрукворимизнинг, волидаи мухтарамамизнинг фарзанд тарбияси борасидаги бу улкан меҳнатлари ҳар бир мусулмон оила учун намуна бўлишга арзийди десам, камтарликка хилоф бўлмас, деб умид қиламан. Келинг, отамиз ҳақларидаги хотираларга алоҳида тўхталиб ўтайлик.

ДАДАМИЗ ҲАҚИДА

1928 йил 1 январь. Андижон вилояти, Қорақўрғон қишлоғида хурсандчилик. Чўпон Бойбўта ака хонадонидида ўғил фарзанд таваллуд топди. Янги чақалокқа яхши ният билан Муҳаммад Юсуф деб исм қўйдилар. Оналарининг исми Қундузхон Ботирали қизи, оталарининг исми Бойбўта Қўшбўта ўғли эди. Бу оила чорвачилик, қўй боқиш билан шуғулланарди. Кейинроқ бу ёш оилада яна икки фарзанд – Муҳаммад Юнус ва Роҳилахонлар дунёга келди. Қундузхон энамиз оғир хасталик туфайли вафот этгач, икки фарзанди ҳам қизамиқ касаллиги билан оғриб, ёруғ оламини тарк этди. Муҳаммад Юсуф 5 ёшида ҳам онадан, ҳам яқин қариндошлардан айрилди. Отаси Бойбўта ака эса бошқа турмуш қуриб, яна тўрт ўғил, уч қиз кўрди. Аммо биз оиладаги ўғайликни мутлақо сезмаганмиз. Дадам бу ҳақда ҳеч нарсани билдирмас эдилар. У киши ёшлигидан меҳнат қилиб, оталарига ёрдам беришга мажбур бўладилар. Дадамиз ёшлик хотираларини шундай эслардилар: «Беш ёшимда маккажўхори эгатларини чопаётганимда, амаким жўссам кичик бўлганидан мени аниқ кўрмай, хайвон кириб олибди деб ўйлаб, тош отганлар».

У киши шу зайлда меҳнатда тобланиб, кейинчалик қўй боқишда отасига ёрдам бера бошлаган экан. Ўша вақтда диёримизда халқнинг аҳволи жуда ҳам ночор эди. Бир кўра қўй бокқан чўпонга иш ҳақи учун бир йилга битта улоқ – эчки боласи берилар экан.

Фурсатдан фойдаланиб, ўша даврга – яқин ўтмишимизга бир назар ташласак. Уруш даври, урушдан кейинги оғир йиллар. Мамлакат оч-яланғоч, фақат иқтисодий жиҳатдан эмас, балки маънавий жиҳатдан ҳам ночор аҳволда эди. Иқтисодни ўнглаш мумкин дир, аммо маъна-

виятни-чи? Динидан, Куръонидан, ҳадисдан, шариатдан узоқлаштирилган халқ маънавий жиҳатдан ҳам яланғоч эди. Бутун мамлакат узра коммунистик қора парда тўсилган эди. Лекин ўша даврда ҳам дини учун, ватанининг мустақиллиги учун жон куйдираётганлар бор эди.

Муҳаммад Юсуф мактаб ёшига етгач, ўрта мактабнинг биринчи синфига ўқишга кирди. 7 йиллик мактабни аъло баҳоларга битирди. Колхозда ишлади. Чорвадорликда отасига ёрдам берди.

Умму Ҳониъ розияллоҳу анҳодан ривоят қилинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қўй боқинглар, чунки унда барака бордир», дедилар».

Аҳмад ривоят қилган.

Дарҳақиқат, қўй баракадир. Ўзи битта, баъзан иккита кўзилайди. Қанча-қанчасини одамлар сўйиб еса ҳам, камаймайди. Ит эса, аксинча, бир нечталаб туғишига қарамасдан, кўпаймайди. У табиятан бахил бўлади. Ит сомоннинг устига ётиб олиб, ўзи ҳам емайди, сигирга ҳам бермайди. Қўй эса сахий бўлади, мендан бошқалар ҳам фойдалансин деб, еяётган ўтининг фақат учини чимдиб, қолганини бошқаларга қолдирар экан. Аксар пайғамбарлар ҳаётларида қўй боқиш билан шуғулланишган экан. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қўйчивонлик билан шуғулланиб юрганларида ҳам, ёшлари қирққа тўлганда ваҳий нозил бўла бошлаганида ҳам ўзига хос ҳикмат бор экан.

Ёшлари бир оз улғайгач, дадамиз ўзлари мустақил равишда қўй боқа бошладилар. Ҳар бир чорвадорнинг қисматида бор барча қийинчиликларни бошидан ўтказдилар. У киши ўша йилларни эслаб, шундай хикоя қилардилар:

«Мен бир кўра қўйни ёлғиз ўзим, Асакадан Олой тоғ тизмаларига пиёда ҳайдаб олиб борардим. Ётиш-

туриш, еб-ичиш ҳам қўйлар орасида бўларди. Ёлғиз битта кўрам (сувидишим) бор бўлиб, унга қўйни соғиб ичардим. Бир куни у ҳам тоғдан думалаб тушиб кетди. Қўйни соғиб ичишга ҳеч вақоим қолмай, бир неча кун отқулоқ баргига соғиб ичганман».

Бир куни колхознинг умумий мажлисида чўпонлар устидан шикоят қилиб, ҳар бир кўрага биттадан нозир – кузатувчи қўшиб беришга қарор қилишган. Дадамга бириктирилган нозир харбий хизматда биров чиниққан экан, лекин шунда ҳам зўрға Чиғирчикқача бориб, кейин қочиб кетибди. Кейинги мажлисда ўша одам: «Чўпонларнинг олган ҳаққи ҳалол экан», деган экан.

Ҳа, ўша даврларда чўпонларнинг турмуш тарзи, меҳнат қилиш шароити ниҳоятда қийин бўлган. Улар оғир меҳнат эвазига ҳалол ризқ топишга ҳаракат қилишар, аммо раҳбарлар ўзлари майшат қилиб, сўйиб еган қўйларини «бўри еб кетди» деган сохта далолатнома тузиб, чўпонларга имзо чектириб олишар экан. Дадам бундай ношаръий ишларга мутлақо қўшилмаган эканлар.

Дадамиз ўзлари ёлғиз бўлганлари учун ухлаганларида бир қўйни арқон билан оёқларига боғлаб олар эканлар. Қўйлар кечаси бирор томонга юрса, ўша қўй ҳам юриб, у кишини уйғотар экан. Дадам об-ҳавонинг иссиқ-совуғига, қор-ёмғирига қарамасдан, сабр билан пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламнинг касбларини – чўпонликни давом эттирардилар.

Чўпонлик қилиш билан бирга, тоғалари Мулла Парпи акадан бошланғич диний таълим ҳам олган эканлар. Мадрасага бориб ўқишларида шу кишининг ҳиссалари катта бўлган.

Дадамиз Муҳаммад Юсуф ёшлигидан Аллоҳнинг буйруғи бўлмиш фарз амалларни ҳамда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини оғиш-

май адо қилиб келдилар. Илм олиш, динни мукамал ўрганиш истаги эса қалбини сира тарк этмасди.

Дадамнинг болаликдаги дўстлари Муҳаммад Солих мулла Парпи ўғиллари мадрасага ўқишга киргач, у кишига қизиқиб, дадам ҳам 1953 йилда Аллоҳ насиб қилиб, Бухоро шаҳридаги «Мир Араб» мадрасасига ўқишга кирдилар. Алифбони мадрасага борганда ўргана бошлаган эканлар. Ўзларининг ҳикоя қилишларича, биргина «аъён» харфини махраждан чиқариб, тўғри айтишлари учун бир ҳафтадан зиёдроқ вақт кетган экан. Пухта, тўғри бўлмагунча қироат устозлари Шаҳобиддин қори дада янги дарсга ўтишга рухсат бермас эканлар. Бахтни қарангки, устозлари Муҳаммад Амин домла шунча талаба ичидан дадамни танлаб, ўзларига ҳамхўжра қилиб, хизматларига олган эканлар. Устоз билан бир хонада яшаб, хизмат қилиш дадам учун катта бахт-саодат касб этган экан. Устознинг хизматларидан бўшагач, кечалари Куръондан ёдлаганларини такрорлаб, дарс тайёрлар эканлар. Ёшлиқдан меҳнат билан ўсганликлари учун, ҳеч қандай қийинчиликлардан қочмас, ўзлари сўраб, истаб, савобталаб ишларни бажонидил бажарар эканлар. У киши Муҳаммад Амин домланинг куйидаги гапларини тез-тез эслаб, зикр қилардилар: «Болалар «Хизмат борми?» дейишади, лекин пешонасига қарасам, «Хизмат буюрманг», деб туришади. Сизда эса бунинг аксини кўраман...»

Дадамиз ўша вақтда зарбулмасал бўлиб кетган воқеаларни шундай эслайдилар: «Шеригим Абдуллатиф билан Бухоро шаҳри ташқарисидан мадраса таҳоратхонаси учун кесак таширдик. Бу ишларни ҳаммадан яширинча, тунда қилардик. Ҳеч ким билмасди. Бир куни устозимиз сезиб қолиб, менинг ҳаққимга: «Ўзингиз ҳам олим бўлинг, фарзандингиз сиздан ҳам олимроқ бўлсин», деб дуо қилдилар. Алҳамдулиллах, устознинг

дуолари ижобат бўлди. Дуода гап кўп экан. Мен ўқиш билан бирга, устозларнинг хизматларини қилиб, дуоларини кўп олганман. Мана, Худога шукр, кам бўлмадик».

Ўша вақтда мадраса талабалари пахта терими-га чиқишарди. Ўқиш даврининг кўп қисми пахта йиғим-терими билан ўтарди. Дадам пахтани ҳам яхши терар, талабалар ичида кўп пахта териб, мукофотлар олар эканлар. Пахтадан бўш вақтда талабалар ҳар хил мусобақалар ўтказишар, курашда дадамга тенг келадиган рақиб топилмас экан. Бир куни «арқон тортиш» мусобақаси бўлибди. Унда икки киши бир-бирини арқон ёрдамида ўзи томонга судраб кетиши керак экан. Дадам Абдумалик қори акани тортиб, устозлар ўтирган сўрининг остига олиб кириб кетган экан.

Дадам мадрасадаги ўқишни яхши ўзлаштирар, шунингдек, ташкилий ишларда ҳам фаол иштирок этар эканлар. Бир сафар ёзги таътил кунлари у кишини Бухоро шаҳри яқинида жойлашган Баҳоуддин Нақшбандий мажмуасига мутасадди қилиб тайинлашибди. Ўтган асрнинг 50-йилларида бу зиёратгоҳ жуда хароб аҳволда бўлиб, ҳамма томонни сув босган, зах, ҳатто масжид хонақоҳи ичидан ҳам қамишлар ўсиб чикқан, илонлар ин қурган ҳолатда экан. Дадам ишни қабрнинг атрофини обод қилишдан бошлабдилар. У киши ўша кунларни «Ҳатто уйқудан уйғонсам, бошимда илонлар тик турган бўларди», деб эслардилар.

Ўша пайтларда дадамнинг бошчилигида, доғистонлик бир аёлнинг хомийлигида Баҳоуддин Нақшбандийнинг оналари ётган қабр таъмирланган экан. Бу аёл бошига катта бир мушкул иш тушганда «Агар шу мушкулим кушойиш бўлса, оналарининг Орифондаги қабрини таъмирлатиб бераман», деб ният қилган экан. «Ҳасти Баҳоуддинга халқ оқиб келарди», деб эслардилар да-

дам. Улуғ зотларга, уламоларга бўлган чуқур эҳтиром, Аллоҳ таолога бўлган чинакам ихлоснинг самараси ўла-роқ, ўша даврлардан бошлаб оиламизнинг ҳам иқтисо-дий, ҳам руҳий ҳолати тубдан яхши томонга ўзгарган экан. Шундан сўнг бу хизматларини тақдирлаб, муфтий Зиёуддин Бобохонов дадамни шу ерда доимий ишлашга таклиф қиладилар. Лекин дадам узр айтиб, «Дунёда энг улуғ неъмат ота-онанинг хизмати. Лекин мен шундай хизматни тарк этиб, илм излаб келганман, ўқишимни давом эттираман», деган эканлар. Шунда муфтий: «Ба-ракалло, ўқийверинг», деб рухсат берибдилар.

Дадам мадрасада илм олиш билан бирга ўша пайтда ҳаёт бўлган уламоларнинг ҳам, бу дунёдан ўтиб кетган улуғ зотларнинг ҳам хизматини қилиб, дуоларини олган эканлар.

Дадам сўзлаб берган ҳикоялардан:

«Кунларнинг бирида мадрасага муфтий Абдулма-жид эшон Бобохон ташриф буюрган эдилар. У кишини таҳоратга етаклаб олиб кетаётсам:

– Болам, қаердансиз? – деб сўрадилар.

– Андижондан, – деб жавоб бердим. Шунда:

– Улуғ устоз Муҳаммад Амин домланинг хизматида экансиз. Ҳушёр бўлинг. Бепарво бўлиб, дарсларни қол-дирманг. Сиз беш дақиқа дарс қолдирсангиз, келгусида бундан миллионлаб одамлар зарар кўради, – деганлар».

Дадам ана шундай қимматли ўғитларга амал қилиб яшадилар. Бир тасаввур қилиб кўринг, бир масжидда 45 йилдан ортиқ имомлик қилиш осонми? У зот ўзла-ри учун яшмадилар, Ислом учун, халқ учун, оилалари, фарзандлари учун яшаб, мудом дуо қилиб ўтдилар.

Дадам «Мир Араб» мадрасасини муваффақиятли тамомлаб, Тошкент шаҳридаги Бароқхон мадрасасида ўқишни давом эттирадилар.

У киши такводор, сабрли, айтганларига амал қиладиган, серибодат инсон эдилар. Шунча хизмат устига ҳар кеча бир юз йигирма рақъатдан нафл намоз ўқирдилар. Доимий равишда Қуръон тиловат қилиб, зикрда бардавом эдилар. Ҳалол билан ҳаромнинг фарқига борар, халқумларини пок сақлашга ҳаракат қилардилар. Шубҳали нарсалардан ўзларини узоқ тутардилар. Оила аъзоларидан ҳам, кейинчалик биз – фарзандлар дунёга келиб, улғаяр эканмиз, бизлардан ҳам шуни талаб қилардилар.

Давр тақозосига кўра ўша вақтда диний таълим олишимизни, ибодат қилишимиз, рўза тутишимизни ҳаммадан сир тутардик, ҳеч кимга билдирмасдик. Бу бизни бутун ҳаётимиз давомида эҳтиёткорликка ўргатган эди. Рамазон ойи кириши билан мактабларда оммавий эмлаш, дори ичириш ишлари бошланарди. Шундай қилиб бутун мамлакат рўзага қарши кураш бошлар эди. Лекин барибир мусулмонлар рўза тутишда давом этардилар.

Бизларнинг диний ходим бўлиб етишишимиз замирида ота-онамизнинг мисли кўрилмаган меҳнатлари ётарди. Улар Аллоҳ таоло ваъда қилган иззат тожларидан умидвор бўлиб, ўзларидан, ўйин-кулгидан, роҳат-фароғатдан воз кечиб, бизни тарбиялашди.

Саҳл ибн Муъоз Жуҳаний отасидан ривоят қилади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Ким Қуръонни ўқиса ва ундаги нарсага амал қилса, унинг ота-онасига қиёмат куни зиёси, агар ичингизда бўлса, бу дунё уйларидаги куёш зиёсидан ҳам яхшироқ бўлган тож кийдирилади. Энди бунга амал қилганга нима бўлишини ўзингиз билиб олаверинг», дедилар».

Абу Довуд ривоят қилган.

Ота-онамиз бизга диний таълим-тарбия бериш билан бирга, халқумимиз пок бўлишига катта эътибор

берар эдилар. Дадам ойлик маошларини алоҳида биз учун ишлатар эдилар. Ёшлигимизда дадам билан бирга бозорга чикқанзимизда сариёғ сотиб олганимиз эсимда. У вақтда сариёғ пиша идишларда сотиларди. Дадам «Тошкент суви», «Фарғона суви» пишаларига солинган сариёғларни алоҳида танлаб олар эдилар. Ўшанда: «Нима учун бошқа идишдагиларини олмайсиз?» деб сўраганман. Шунда: «Бошқаларига ҳаром нарсалар қуйилган», деб жавоб берганлар.

1959 йилда дадам малака ошириш учун Булоқбоши тумани «Қирғизбой» масжидига келганлар. Орадан сал ўтмай, туман халқи маслаҳатлашиб, у кишини шу ерда олиб қолишга келишишибди. Булоқбоши халқи вакиллари Тошкентга диний идора раҳбарига бориб, «Бизга талаба эмас, тилла юборган экансиз, шу йигитни масжидимизга имом қилиб берасиз», деб талаб қилишибди. Уй-жой қурилиши учун ер ажратиб бериладиган бўлибди. Колхоз раиси Жўраполвон Ғоипов бошчилигида бир гуруҳ вакиллар дадамнинг устозлари, марғилонлик Муҳаммад Амин домла меҳмонга келганда у кишига мурожаат қилишибди. У зот дадамни кўндириб, оқ фотиҳа берибдилар. Ҳозирги уй-жойимизга ўшанда эга бўлганмиз. Аввал бошда бир уй, бир даҳлиз қурилган. Уйимизга тез-тез меҳмонлар келиб туришарди. Бир куни муфтий Зиёвуддин Бобоҳон келиб, ётиб қолганлар. Шунда онам билан синглим кўшниникида тунашларига тўғри келган. Шу баҳона бўлиб, меҳмонхона қурилган. Кейинчалик акамни уйлантириш вақти яқинлашганда яна икки хона уй қурганмиз.

Ўша пайтларда бу масжид имомлари тез-тез алмашиб турар экан. Дадамизга қадар икки йил ичида 17 та имом алмашган экан. Шунинг учун ҳам Диний идора раҳбарлари бу талабномага рози бўлишибди.

Дадамнинг ҳикояларидан:

«Менга қадар бу масжидда жуда улуғ зотлар хизмат қилишган экан, жумладан: Охунд дада, Махжурий домла, Иброҳим махдум (Исмоил махдум Саттиевнинг акалари) шулар жумласидандир...»

Кейинчалик аниқланишича, масжидда мутавалли бошчилигидаги бир гуруҳ уя қуриб олиб, Диний идора томонидан ким имом қилиб юборилса ҳам, сохта айблар билан тухмат қилиб, уни ишдан ҳайдашар, яна янги имом келгунига қадар масжидни ўзлари бошқаришар экан. Шунинг учун ҳам авом халқ дадамнинг имом бўлишини талаб қилиб, мурожаат қилишган экан. Дадам янги иш бошлаганларида ихлос-эътиқод билан ишлаб, масжиднинг молиявий ишларига мутлақо аралашмаган, маросимларда одамлар томонидан берилган нарсаларга эътибор қилмаган эканлар. Юқорида айтилган гуруҳ қасддан домлага ўзлари маблағ берар, домла уни масжидга топширмаса, устидан ёзишар экан. Дадам эса берилган нарсанинг ҳаммасини масжидга топширарканлар.

Дадамнинг ҳикояларидан:

«Рамазон кечаларидан бирида кечаси уйқум қочиб, ҳеч-ухлай олмадим. Масжидга боргим келаверди. Охири ярим тунда чиқиб бордим. Қарасам, чироқлар ёниқ, мутавалли билан тафтишчи ҳисоб-китоб қилиб ўтиришибди. Дафтарларини текшириб кўрсам, ҳамма ёқ ҳийла-найранг. Мутаваллининг иккита дафтари бўлар экан. Бири халқнинг кўзи учун тутилиб, берилган нарсалар унга ёзиб қўяверилар экан, иккинчиси эса ҳисобот учун юритилар экан. Ким нима берса, биринчи дафтарга ёзилар, «оққа» кўчирганда эса рақамлар бўйига ҳам, энига ҳам қисқариб кетаркан».

Тумшуғидан илинган мутавалли кейинчалик «ўз аризасига биноан» ишдан бўшатилды. Шундан кейин масжиддаги бундай ғавғолар тинчиб қолди.

Уста Фозил охунд махдум: «Масжиддагилар домла бўлмаса, тўпланишиб, чумчуқ мажлис қилишади. Домла келса, пир этиб учиб-тарқалиб кетишади», деб эслар эдилар.

Йиллар ортидан йиллар бир-бирини қувиб ўтарди. Биз дадам бошчилигида динимизнинг асосларини пухта ўрганиб борардик. Совет иттифоқининг «гуллаб-яшнаётган» даврлари эди. Ҳаж ибодатига бутун бир республикадан бир нечтагина одам жўнатиларди. Ўша пайтларда дадам яқинларининг «Ҳажга бормаисизми?» деган саволларига «Аллоҳ хоҳласа, ўзлари чақириб, «Борасан» дейишса, бораман», деб жавоб берардилар. Шундай ҳам бўлди. 1967 йилги мавсумда дадам Аллоҳнинг фарзи бўлган ҳаж ибодатини адо этиб келдилар. Қанчадан-қанча имкони бор, эътиқодли одамлар умр бўйи уриниб, ҳажни адо қилолмай вафот қилиб кетдилар. Шу ҳолатларни кўрган, мулоҳаза қилган акам «Аллоҳ омад берса, келгусида халқимдан жуда кўп инсонларни ҳажларга юбораман», деб Аллоҳдан тилаган эканлар. Аллоҳ таоло ниятларига етказди.

Дадам масжиддаги хизматлари давомида ҳам янги бинолар қуриб, ҳам диний ибодатларни яхши йўлга қўйиб, астойдил меҳнат қилдилар. Ўша музабзаб (оғир) даврларда масжидда янги бино қуриш у ёқда турсин, ҳатто бузилган қисмини ислоҳ қилиш ҳам мумкин эмас эди. Дадам катта-кичиклар билан келишган ҳолда, ҳашар йўли билан масжидда янги бинолар қурдилар. Лойиҳа ҳужжатларини тайёрлашда болаликдаги ошналари, ўша даврда Андижон вилояти раҳбари бўлган Солижон Мамарасулов катта ёрдам бердилар.

Масжид саҳнини асфальт қилдирсалар, жума намозидан кейин қилдириб, устига қум септириб, кўзга ташланмайдиган қилдириб кўярдилар. Ғишт урдирсалар, тезлик билан устидан оқлатиб кўярдилар. Кейинчалик билсак, буларнинг барчаси эҳтиёт чоралари экан. Масжид қурилишида дадамиз бошчилигида Аҳмаджон уста, Фозил охунд уста, Омил махдум уста ва уларнинг шогирдлари жонбозлик кўрсатишган. Дадам диний фаолият билан бирга жамоат ишларида ҳам фаол иштирок этардилар. Пахта йиғим-теримида оқсоқолларга бошчилик қилиб, пахта териб, дуолар қилардилар. Ўша даврда Рамазон ойида масжидларда хатми Куръон қилиш учун ҳам давлат масъулларидан, ҳам Диний идорадан рухсат керак бўларди. Бир куни дадам билан Топкентга, Диний идорага бордик. Саккизинчи синфда ўқирдим. Дадам муфтий Зиёуддин Бобоҳоннинг қабулига кириб, масжидда хатм ўқишга изн сўрадилар. Муфтий жаноблари: «Ҳожим, районингизнинг пахта плани тўлганми?» деб сўрадилар. Дадам: «Ҳа, тўлган», дедилар. Шунда муфтий котибни чақириб, рухсатнома ёзиб беришни буюрдилар. Мен болаларча тасаввур билан, «Хатмга пахтанинг нима алоқаси бор экан?» деб ўйлардим...

Дадам бизга диний таълим бериш билан бирга, «Динни ўргатинг, илм ўргатинг» деб илтимос қилганларга ҳам йўқ демасдилар. Ўргатиб, дарслар берардилар. Дарс олаётган ўқувчилар мусхаф ҳам, дарс қуролларини ҳам кўтариб келишмас, уйида алоҳида китобдан, дарсда алоҳида китобдан фойдаланишар эди. Дадам шогирдларига: «Кимда ўқигансиз?» деб сўраб қолишса, яқин орада вафот қилган қори акалардан бирининг исмини айтиб кўярсиз», деб тайинлар эдилар. Эҳтиёт чораларини қаранг-а! Тадбирни қаранг, тадбирни... «Кимда ўқигансан?» дейилса, вафот этган одамнинг исми айтилар экан. Замон ана шундай нозик эди.

Дадамнинг шогирдлари ҳозирда ҳам диний ишларда, ҳам дунёвий ишларда фаол иштирок этишмоқда. Совет иттифоқи тарқаб, мустақил давлатлар энди оёққа тура бошлаган даврда Булоқбошида ҳам мадраса қурилиб, талабалар ўқитила бошлади. Мадрасага машҳур ватандошимиз Заҳириддин Муҳаммад Бобур номи берилган эди. Биринчи қалдирғочлар мадрасани битириб ҳам чиқишди. Бу ишда дадам ҳам устозлик қилиб, ҳам қурилиш ишларини жадал олиб бордилар. Акам Муҳаммад Содик ҳам маънавий, ҳам моддий кўмак бердилар.

Дадам бир муддат вилоят советига вакил бўлиб сайландилар. Шу давр ичида халқимизга, ватанимизга фойдаси тегадиган ишларни бажаришга ҳаракат қилдилар.

Шу билан бирга, фарзандлар тарбиясига ҳам алоҳида эътибор билан қарадилар. Бизнинг ҳар бир ҳаракатимизни кузатардилар: қачон мактабга борамиз, қачон қайтамиз, бўш вақтимизда нималар билан шуғулланамиз – ҳаммаси назорат қилинарди.

Дадам ҳатто мактаб қоровулларидан ҳам бизни назорат қилиб туришларини илтимос қилар эдилар. Иқтисод масаласида ҳам қаттиқ турардилар. Берган хайитликларининг ҳам ҳисобини олардилар. Агар ноўрин сарфлаб кўйсак, танбеҳ берар, пулимизни китоб-дафтарга сарфлаган бўлсак, мактаб кўярдилар.

Шунингдек, бизни ўйин-кулги, телевизорга тикилишдан ва бошқа беҳуда нарсалардан узоқ сақлардилар. Ўқишимизда ҳам аввало Қуръони Каримни ёдлашни, араб тилининг сарф ва наҳв илмларига алоҳида эътибор қилишимиз кераклигини таъкидлар эдилар. Ҳатто Қуръон ҳарфида ёзилган туркий китобларни ҳам кўп ўқишга рухсат бермасдилар. «Аввал араб тилини, унинг грамматикасини мукаммал билсанглар, қолгани осон

бўлади», деб уқтирардилар. Шунинг учун биз энг аввал нахв китобини ёд олган эдик.

Ота-онамиз биз фарзандларга намоз, рўза фарз бўлмасидан олдин намоз ўқишни, рўза тутишни ўргатишар, ҳатто кичкина синглимиз Тожинисохон ҳам рўза тутарди. Бундай диний таълим олишимизни, ибодат қилишимизни ҳаммадан – қариндош-уруғлардан, ҳатто кўшни кампирдан ҳам яширардик. Давр тақозоси шундай эди. Энди эса бу ҳақда фахрланиб ёзмоқдамиз. Ана шундай оғир даврда ота-онамиз бизни диний руҳда тарбиялаган эдилар.

Акамиз мадрасага қабул қилинганларида дадам бирга олиб бориб, у ердаги устозлардан ўғилларига яхшироқ эътибор беришларини илтимос қилганлар. Мадрасага борганда талабалар фойдаланаётган идиш-товоқларнинг уриниб қолганлигини кўриб, янги идиш-товоқлар олиб бориб берганлар – у пайтларда чинни идишлар танқис эди. Дадам у ерда ҳамма билан яхши муомалада бўлар, ҳадя-эҳсонлар тарқатар, вақти-вақти билан ош дамлаб, зиёфат қилиб берардилар. Мақсадлари битта – «Ўғлим ўқисин, олим бўлсин», дер эдилар.

Дадамиз бизга жуда қаттиқ турардилар. Назоратни бир дақиқа ҳам сусайтирмаганлар. Баъзан онамиз меҳрибонлик қилиб, «Болаларимиз баъзиларга ўхшаб ўйнашним билишмайди», деб қолсалар, дадамиз: «Болаларимиз аввал ўқиб олим бўлишсин, кейин ўйнаш-веради. Ҳали кўрасан, фарзандларимиз дунёни кезишадди», дер эдилар. Айтганлари бўлди ҳам. Ҳамма бир йил ишлаб, меҳнат таътилига чиққач, бир ёқларга бориб, дам олиб келса, биз аксинча, меҳнат таътилига чиқшимиз билан уй томон шошилардик.

Ота-она фарзанд келажаги учун астойдил жон куйдирса, дуо қилса, бу дуолар ижобат бўлиши, ниятлар

амалга ошиши шубҳасиз экан. Буни Шайх ҳазратлари мисолида яққол кўриш мумкин.

Падари бузрукворимизнинг охиратлари обод бўлсин, омин!

ОНАМИЗ ҲАҚИДА

Онамиз Собирахон Тилакберди қизлари 1928 йилда Андижон вилояти, Марҳамат туманидаги Қорақўрғон қишлоғида таваллуд топганлар. Исми жисмига мувофиқ, ҳақиқатан ҳам сабрли аёл эдилар. Ўша даврларни хаёлан кўз ўнгингизга келтиринг: очарчилик, бадбахт уруш ва ҳоказо. Онамнинг болалик йиллари ана шу даврларга тўғри келган эди. Ёшлигидан бир парча нон учун колхозда эрталабдан то шомгача кетмон чопарди.

Бўйлари етиб, дадамга турмушга чиқдилар. Аёл бошлари билан бир кўра қўйни ёлғиз ўзлари боқдилар. Дадам ўқишга кетганларида ҳам ота, ҳам она бўлиб бизни тарбияладилар.

Онам менинг таваллудимни шундай ҳикоя қилиб берардилар: «Сен рўза ойида туғилгансан. Кўз ёраётганимда ҳам рўзадор эдим. Онам мажбурлаганда ҳам рўзамни очмаганман». Ҳа, онам ҳақиқатан ҳам сабрли инсон эдилар. Айтиб беришларича, акамга имкон қадар бетаҳорат кўкрак тутмаган эканлар. Бир кўз олдингизга келтиринг: ярим тун, чақалоқ йиғлаб турибди. Онам эса уни эмизиш учун таҳорат олмоқдалар. Бу айтишга осон, лекин бу иш қанчалик масъулият, қанчалик хафсала талаб қилишини буни бошидан ўтказган одамгина ҳис этиши мумкин. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бежизга «Жаннат оналар оёғи остида», демаганлар. Бежизга халқимиз «Ҳар бир буюк шасхнинг ортида аёл туради», демаган. Шайх ҳазратларидек буюк

шахс ортида ҳам сиз таърифини эшитган аёл – онаизо-римиз турадилар.

Онам кичик ёшларидан намоз ўқиб, рўза тутар, Ислом арконларига баҳолиқудрат амал қилар эканлар.

Онамизнинг бирор марта турмушларидан нолиб гапирганларини эшитмаганмиз. Улар асосан бизнинг тарбиямиз билан машғул эдилар. Яхши эслаيمان, онам бир кун акам учун, бир кун мен учун «Ё Азиз»ни вирдига етказиб тасбеҳ айтар эдилар. Намозларида доимо бизларни дуо қилардилар.

У киши ҳар доим менга: «Акангизни эҳтиёт қилинг, болам», деб таъкидлар эдилар. Ўзлари ҳақида заррача қайғурмасдилар. Бизнинг тарбиямизга бор-будларини, ҳатто жонларини тикдилар. Доимо болам деб гирён бўлардилар. Ўқувчилик пайтим кўричак бўлиб қолганимда бувим билан бирга оқ рўмол ўраб, қиблага қараб ўтириб, кечаси билан Аллоҳга нола қилиб чиқишган экан.

Онам одатда телевизор томоша қилмас эдилар. «Маърифатнома» кўрсатуви зангори экранга узатила бошлаганда, «Ўғлимни кўраман», деб телевизор сотиб олганлари ҳамон ёдимда.

У киши аёл зоти учун энг шарафли вазифа – рўзгор юритиш ва фарзанд тарбиялаш билан машғул эдилар. Ота-онамизнинг фикру хаёллари бизнинг тарбиямизда эди. Бунинг учун улар ўзларидан, ўйин-кулги, орзу-ҳавас – ҳамма-ҳаммасидан воз кечишган эди. Биз ёшлик қилиб ўйинга берилиб қолсак, онамиз: «Болаларим, вазифангларни тайёрланглар, ҳализамон даданг сўрайдилар. Қуръонни ёдладингми, топшириқни бажардингми?» дея огоҳлантириб турардилар. Бу иш умрларининг охиригача давом этди. Биздан сўнг набираларига ҳам худди шундай муносабатда бўлдилар. Биздан ортиб, фарзандларимизга ҳам гўзал тарбия бердилар. Ҳозир набира-

ларидан қорилар, олимлар етишиб чикқан бўлиб, улар ҳар бир ибодатларида, намозларида буви-боболарининг ҳаққига дуолар қилмоқдалар, Куръон тиловат қилиб, савобларини уларга бағишламоқдалар, улар ёқиб кетган ҳидоят чироғини ўчирмай келмоқдалар.

Дадам онамдан рози бўлиб кетдилар. «Эр рози – Худо рози», дейишади-ку. Аллоҳ таолодан сўраганим, волидан муҳтарамамиздан Ўзи ҳам рози бўлган бўлсин. Жойларини жаннатларда қилсин. Омин.

ТАЛАБАЛИК

Ўрта мактабни тамомлагач, олдинда ўқишни давом эттириш вазифаси турарди. Акам учун бу вазифа аниқ эди, келгусида диний билимларни эгаллашлари керак эди. Бунда бирдан-бир иш – кириш имтиҳонларидан муваффақиятли ўтиб, Бухородаги «Мир Араб» мадрасасига ўқишга кириш лозим. Дарвоқе, мадраса ҳақида: бу ўша даврда Совет иттифоқидаги исломий таълим бериладиган яккаю ягона илм даргоҳи эди. Қабул қилинадиган талабалар сони эса ниҳоятда чегараланган эди. Ўқув даргоҳини неча киши битирса, ўшанча ўринга талаба олинарди. Энг қизиғи, ҳеч қаерда бошланғич диний таълим берилмасди. Бу нарса қонун бўйича ман қилинган эди. Лекин бир истисно бор бўлиб, у ҳам бўлса, ота-онанинг ўз фарзандига диний таълим беришига «руҳсат» бор эди. Аммо буни оддий одамлар билмас, тарғиб ҳам қилинмас, бундай имконият халқдан сир тутилди. Мадраса Бухоро шаҳридаги қадимий «Мир Араб» меъморилик мажмуасида жойлашган бўлса-да, шаҳарнинг марказида яшайдиган одамлар ҳам мадраса фаолиятидан беҳабар эдилар, иттифоқдаги мусулмон аҳолининг сониға

қарасак, мадрасада таълим олаётган талабалар сони жуда ҳам оз – уммондан қатра эди, холос. Мадраса қуруқ сиёсат учун, номига фаолият олиб борарди. Кириш имтиҳонига ҳаддан кўп абитуриент ариза берар, мадрасага кириш учун фақат диний билим кифоя қилмас, у ерга кириш учун давлатнинг махсус идораларига мурожаат қилиш, уларнинг ҳам рухсати керак бўларди. Акам ўқишга ҳужжат топширганларида дадамнинг ушбу мадрасани тамомлаб, диний соҳада узоқ йиллар самарали фаолият кўрсатганларининг, халқ, диний идора, давлат олдида яхшигина нуфузга эга бўлганларининг таъсири ҳам бор эди. Албатта, кириш имтиҳонларида акамнинг отамиздан олган диний илмлари жуда асқотди, лекин ўқувчининг қаршисига қўйилган сунъий тўсиқлар кўп эди, чунки қайси йўл билан бўлса ҳам, талабалар сонини камайтириш керак эди. Бунинг учун талабанинг соғлиғи, ёши, қаерда яшаши каби баҳоналар жуда кўп эди. Шуларга қарамай, 1969 йили Аллоҳнинг хоҳиши билан акам талабалик бахтига муяссар бўлдилар. Ўқиш бошланганда дадам акамни ўзлари етаклаб, мадрасага олиб борганлар. Ҳа, айтганча, ўша вақтга қадар «Диний оилаларнинг фарзандлари мадрасага қабул қилинмаслиги керак» деган ёзилмаган бир қоида ҳам бор экан. Кейинчалик мулоҳаза қилиб кўришса, оддий оила аъзоси талаба бўлса, у оила ҳам диний бўлиб қолар экан. Шунинг учун бу ёзилмаган қоида бекор қилинибди. Бу ҳам бизнинг бахтимиз. Дадам ўғилларини ўз биродарлари, устозлари билан таништириб, дуо олиб бериш мақсадида бир-бир улар билан учрашибдилар. Шунда устозлардан бири (Усмонжон домла) атайлаб: «Эй биродар, ўғлингиз ўқиб олим бўлмайди, маҳдумлар (домланинг фарзандлари) эрка бўлади, ўқишмайди», деб

танбеҳ берибдилар. Бу танбеҳ акамизнинг келгусида яхши ўқишларида муҳим аҳамият касб этган экан.

Ўша даврларда «пахта плани» деган муаммо ҳам бор эди. 1 сентябрда ўқиш бошланиши билан бирга пахта «қашари» ҳам бошланарди. Талаба ўқишга кириб-кирмай, пахтага олиб кетиларди. Қарангки, шунчалик катта Иттифоқ 40 нафар диний талабанинг ёрдамига қараб қолган экан. Айниқса, Иттифоқнинг Европа минтақасидан келган талабалар пахта теришга қийналишар, дала шароити яхши эмасди. Пахта мавсуми тугаб, ўқишга қайтишар экан, акамни яна бир муаммо кутиб турарди: талабалар қайта «элак»дан ўтказилибди, акам ҳам ўқишдан четлатилибдилар. Баҳона – акам ҳали 18 ёшга тўлмаган эканлар. Булмаса, 18 ёшга тўлишларига уч ой қолган экан. Бу ҳам ёзилмаган қоида эди. Бир куни акам паришон, хафа бўлиб ўқишдан қайтиб келдилар. 18 ёшга тўлгач, яна қайтиб ўқишга кирдилар.

Мадраса байналмилал даргоҳ эди. У ерда турли хил миллат вакиллари таълим оларди. Аммо талабалар орасида ҳеч қандай уруш-жанжал, тўполон бўлмасди. Акамнинг уйда олган билимлари, туғма иқтидорлари у кишининг мадрасадаги ўқишларида ёрдам берди. Шундай бўлса-да, бўш вақтларида устозлардан кўшимча дарс олар, шерикларига дарс бериб, илмларини мустаҳкамлар, ҳатто ёзги таътилларда ҳам ўқишни тўхтатмасдилар.

Акамиз учун мадрасада ўқиш қийин эмасди. Диний дарсларни уйда отамиздан ўқиган, замонавий дарслар эса мактаб дастуридаги дарслар эди.

Ҳозиргидек эсимда, ёзги таътил кунлари дадам эски кадрдонлари, ҳаммамизнинг устозимиз мулла Мухторжон домла Абдуллаевни оила аъзолари билан уйимизга тақлиф қилиб, шароит яратиб берган эдилар. У киши сарф ва наҳв, яъни араб грамматикасидан акамга дарс берардилар.

Устоз Мухторжон домла Абдуллаев фахр билан шундай хотирлайдилар:

«Мухаммад Содиқ иқтидорли ўқувчиларимдан эди. Мадраса фанларини яхши ўзлаштирарди. Шу билан бирга, ёзги таътиллarda ҳам кўшимча дарс оларди. Мен уч-тўрт кунга мўлжаллаб берган дарсларимни бир кунда тайёрлаб, ёдлаб келиб, топширарди. Қисқа кунлар ичида араб тилининг наҳв илмига оид «Алфия» ва «Кофия» китобларидан дарс олиб, ёдлаб, айтиб берган».

Одатда дарс ўқиганлар кўпроқ «Кофия»ни ёд олишар, акамиз эса ҳам «Кофия»ни, ҳам «Алфия»ни ёд олиб, шарҳи билан кўшиб дарс олганлар. Ўша давр тақозоси билан мадрасага кира олмаган болалар хизматга олинарди. Уларнинг барчаси дарсдан бўш вақтда устозлардан, пешқадам талабалардан дарс олишарди. Шу ўринда акамнинг устозлари ҳақида қисқача тўхталиб ўтишга изн бергайсиз. У кишининг илк устозлари падари бузрукворимиз Мухаммад Юсуф ҳожи дада эдилар. У киши асосан Қуръони Карим, тажвид ва араб грамматикаси – сарф ва наҳвга катта эътибор берардилар. Мадрасада қироатдан Шаҳобиддин қори домладан дарс олганлар. Мадрасанинг ўша даврдаги мудири Абдуллатиф домла Султонмухаммедов жуда ҳам камтар инсон эдилар. Талабалар билан навбат туриб, Шаҳобиддин қори дададан дарс олардилар. Араб грамматикасидан асосан Мухторжон домла Абдуллаевдан сабоқ олганлар. Шунингдек, Усмонжон домла, Қосимжон домла ва бошқалар ҳам акамнинг устозлари эди.

Мадрасада бирга ўқиган дўстларига келсак, акам Талъат Тожуддин, Аллоҳшукр Пошшозода, Насрулло Ибодуллаев, Абулҳасан Элдорхонов, Нурмухаммад Неъматуллин, Абдулла Жўлдошев, Зокиржон Исмоилов ва бошқалар билан бирга ўқиганлар.

«Мир Араб» мадрасасида турли миллат, элат вакиллари таълим олишарди. Акам Муҳаммад Содик ҳамма билан келишиб кетар, ўзининг аъло ўқиши, хусни хулқи билан барчага ўрнак бўлардилар. Айниқса хужрадошлари билан жуда дўстлашиб кетган эдилар. Олтиариқда туғилиб, Тожикистоннинг Ревгариди улғайган Абдурахим Абдукаримов, доғистонлик кумик миллати фарзанди Илёс Илёсов, авар миллатига мансуб Муртазо Алилар билан бир оила фарзандларидек ака-ука, биродар бўлиб кетишган эди. Сабоқдош дўстлар гўёки Аллоҳ таолонинг «**Албатта, мўминлар биродардирлар**» (*Хужурот сураси, 10-оят*) ояти каримасини тасдиқ қилаётгандек эдилар. Улар худди эгизаклар каби бир хил кийинишар, таомлари ҳам ўртада эди. Талабалар Муҳаммад Содикни хурмат қилиб, «Пешқадам», «Мужтахид», деб чақирришарди. Ниятлари холис эканми, Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг «**Албатта, амаллар ниятга боғлиқдир**» деган машхур ҳадиси шарифларига мувофиқ, Муҳаммад Содик келгуси ҳаётларида талабалар ният қилган даражага етдилар.

«Мир Араб» мадрасаси жамоаси гўё халқлар дўстлигининг рамзига ўхшарди. Совет иттифоқининг турли бурчакларидан ташриф буюрган ўзбек, озарбайжон, татар, қозок, қирғиз, туркман, тожик, қўйингки, барча миллат, элат вакиллари дўстона ўқиб, бирга яшар эдилар. Пахта йиғим-теримида иштирок этишар, жамоат ишларида фаол қатнашишарди. Исломий таълимотга мувофиқ, улар орасида миллатчилик, тоифачилик, мазҳабпарастлик деган гаплар бўлмасди. Барчалари баробар ханафий мазҳабига иқтидо қилишарди. Ўша пайтларда ҳарбий хизматда бўлган кишилар турли миллат вакилларининг бир ерда яшаши қанчалик қийинлигини яхши хис қилишади. Муҳаммад Содик ўзи яхши ўқиши билан

бирга, сабоқдошларига ҳам ўқишда ёрдам берар, алоҳида дарслар бериб, мадрасада ўқиш умидида юрганларни имтиҳонга тайёрлар эдилар, баҳолиқудрат ҳам моддий, ҳам маънавий ёрдам кўрсатар эдилар. Бемор бўлган талабаларга алоҳида аҳамият берар, дори-дармонларига, даволанишларига ёрдам кўрсатар, ўзи илож топмаса, дадамга, имкони бор танишларимизга мурожаат қилиб, моддий жиҳатдан қийналаётган талабаларга кўмак берардилар. Дам олиш кунлари узоқдан келган шерикларини навбатма-навбат уйга олиб келардилар. Дадам талабаларни кўриб, ғоятда хурсанд бўлардилар, уларга меҳмондўстлик кўрсатиб, молиявий ёрдам ҳам қилар эдилар. Бир куни Илёс деган дўстимиз келиб, қишлоғимиз, водийимиз билан танишди, меҳмон бўлди. Бухорога қайтгач, оиласи Умму Лайлога: «Андижон чиройли жой экан. Қаерда тол бўлса, соя бўлса, тагида чойхона бор экан. Тинмай палов дамланар экан. Турмуш ўртоғинг ошдан ёрилиб ўлишига сал қолди», деб ҳазиллашган эди.

Ҳамма ёзги таътилга чиқса ҳам, акамиз устозлардан мустақил дарс олиб, ўқишни давом эттирардилар. Бир куни «Мир Араб» мадрасасининг мудирини Абдуллатиф домладан рухсат сўраб, Халил Хусарийнинг қироатини тўлалигича магнит лентасига ёздириб олибдилар. Бу воқеа ўша вақтда ноёб ҳолат ҳисобланар эди. Айғоқчилар дарров бундан хабар топиб, тегишли ташкилотларга етказишибди. Ўшанда бу масала устида анча суриштириш ишлари бўлиб, вазият дадамнинг саъй-ҳаракатлари билан зўрға тўғриланган эди. Дадамнинг танишлари «Укамизга айтинг, қоровуллардан эҳтиёт бўлсин», дейишган экан.

Акамиз Муҳаммад Содик 1971 йили қишки таътилга келганларида дадамдан изн ва дуо олиб, ўзлари билан бирга мени ҳам Бухорога олиб кетдилар, чунки мен ўрта мактабни битириб, бекор қолгандим. Ўша йили мадра-

сага талабалар қабул қилинмаган экан. Мен мадраса яқинида жойлашган бир уйда ижарада туриб, Мухторжон домладан дарс ола бошладим. Дарс олаётганимни мадраса аҳлидан яшириб юрардим. Бу ҳақда акамнинг санокли ошналаригина билишар, яширинча ёрдам бериб юришарди. Шунинг учун улар ҳазиллашиб, мени «партизан» деб аташар эди. Домламнинг уйига бориб, дарс олардим. «Шифоҳия» китобидаги ҳамма луғатларни домланикига қатнаб юриб, йўлда ёд олганман.

Акам талаба бўлиб ўқиб юрибдилар-у, қишлоқдаги ҳангомалардан бир шингил: у кишини ўрта мактабда ўқитган мактаб директори Неъматжон Қодировга тарбия қилган ўқувчиси мадрасага кирганлиги учун хайфсан эълон қилинибди... Бундай ҳолатларни кўрган, эшитган кишилар бугунги кунларимиз учун Аллоҳ таолога ҳар қанча шукр қилсалар оз деб ўйлайман.

Муҳаммад Содик ўқиш давомида аъло ўқиши, одоб-ахлоқи, жамоат ишларида фаоллиги билан бошқалардан ажралиб турарди. Мадрасада талабалар билимига қараб синфларга тақсим қилинарди. Шунинг учун акамиз етти йиллик дастурни уч йилда тамомлаганлар.

1974 йили акамиз Тошкент Ислоҳ маъҳадига ўқишга кирдилар, мен эса «Мир Араб» мадрасасига расмий талаба сифатида қабул қилиндим.

Акам Муҳаммад Содик Тошкентда асосан ёши ўзидан катта бўлган талабалар билан бирга ўқиганлар. Ақл ёшда эмас, бошда деганларидек, бу даргоҳда ҳам аъло баҳоларга ўқийдилар. Маъҳадда муфтий Зиёуддин Бобохонов, муфтий ноиби Исмоил маҳдум Саттиев, Юсуфхон Шокиров, Абдуғани Абдуллаев ва замонасининг бошқа пешқадам уламолари у кишига устозлик қилганлар. Акам улардан расмий дарс олиш билан бир қаторда, дарсдан ташқари ҳам таълим олганлар.

Муҳаммад Содик диний дарслар билан бир қаторда замонавий дунё фанлари – рус тили, инглиз тилидан ҳам аъло баҳоларга ўқирди. Шу билан бирга, талабаларга дарс ҳам берарди. Ҳозирда собиқ Совет иттифоқи ҳудудидаги кўпгина диний ходимлар Муҳаммад Содикни ўзининг устози деб биладилар.

Акам хизмат давомида аста-секин таржимонлик ҳам қила бошладилар. Хориждан меҳмонлар келса, таржимонлик қилиш давомида улар билан танишиб, алоқа ўрната бошладилар. Меҳмонлар масжидларда ваъз қилишса, акам уларнинг сўзларини чиройли қилиб таржима қилиб берардилар. Шу залда у киши аста-секин халқ назарига туша бошладилар.

Акам илк бор бангладешлик меҳмонларга таржимонлик қилиб юрганларини эслаб, шундай ҳикоя қилиб бергандилар: «Мен меҳмонлар билан 14 кун юриб, сафар харажатларини жуда оз ёзибман. Шунда «тажрибали» маслакдошларим насиҳат қилиб, «Бунақада бизни шарманда қиласиз, кўпайтириб ёзинг», дейишган. Лекин мен ёзмаганман».

Муҳаммад Содик хизмат давомида жуда кўп машҳур одамлар билан танишиб, суҳбатлашишга муяссар бўлганлар. Кўплаб халқаро анжуманларда иштирок этганлар. У кишининг биринчи иштирок этган анжуманлари Имом Бухорийга бағишланган анжуман эди. Бу анжуманга тайёргарлик кўриш жараёнида Имом Бухорийнинг «Жомеъус-саҳиҳ» китобини чоп этишда фаол қатнашганлар ва ўзлари ҳам катта тажрибага эга бўлганлар.

Совет иттифоқи даврида бармоқ билан санарли даражада талабалар чет элларда диний таълим олишга муяссар бўларди. Олий маъҳадни тугатгач, Муҳаммад Содик ҳам ана шундай бахтга муяссар бўлдилар. У кишини Ливия жумҳуриятига ўқишга юборишди. Ливия-

нинг Траблус шаҳридаги «Исломга даъват факультети» номли олийгоҳга ўқишга кирдилар. Бу ерда ҳам ўқиш-ни муваффақиятли давом эттирдилар. Йиллик натижага кўра чет эллик талабалар ичида қабул қилинган имтиҳонда энг кўп балл тўплашга эришдилар ва чет эллик талабалар орасида биринчи ўринни эгалладилар.

Муҳаммад Содик акамизнинг ҳикояларидан:

«Ҳаво совуқ бўлса, киши бир нарса қилиб ундан сақланишнинг иложини топади: иссиқ кийим кияди, ўт ёқади, сандал, печка қуради. Аммо иссиқдан қутулишнинг ҳеч иложи йўқ экан. Яланғоч бўлсанг ҳам, ўша иссиқ ўшандай қолаверар экан...»

Ливиядаги ўқиш давомида у киши жуда кўп дўст-ёр, ошна-оғайнилар орттирдилар, дунёга машҳур давлат арбоблари, кўзга кўринган олимлар билан борди-келди қилдилар. Чунки Муҳаммад Содик билан бир марта суҳбатда бўлган киши яна гаплашсам, деган орзуда бўларди.

ДЎСТЛАР ХОТИРАСИ

Шайх ҳазратларининг энг яқин дўстларидан бири, сафдоши Зокиржон домла Исмоилов хотираларидан:

«Муҳаммад Содик билан танишишимиз қуйидагича бўлган эди: 1969 йил. Бухоро шаҳар «Мир Араб» мадрасаси саҳнида оғир-босиқлик билан дарсини такрор қилиб, оҳиста қадам ташлаб бораётган келишган йигит билан танишиб, суҳбатлашдик. Исми Муҳаммад Содик, Андижон вилоятининг Булоқбоши қишлоғидан экан. Шундан бошлаб унинг дарсларни ўзлаштиришини, юриш-туришини, одоб-ахлоқини, атрофдан келган турли миллат вакилларидан иборат талабалар билан дўстлашиб, ҳаммага манзуру мақбул бўлиб бораётганини кўриб, ҳавасим келиб, «Бўладиган йигит экан», деб қўярдим.

Тез орада бизнинг курс битирувчи курс бўлиб, Тошкентда янги очилган Имом Бухорий номидаги Ислом маъҳадига кириш имтиҳонларини топшириш учун олти нафар талаба юборилдик. Мен шулар ичида Тошкентга жўнаб кетдим. Биз ҳаммамиз кириш имтиҳонларидан муваффақиятли ўтдик. Орадан бир йилдан ортиқроқ вақт ўтгач, Муҳаммад Содик ҳам келиб, биз билан бирга ўқий бошлади. Дарсда ёнма-ён ўтирар эдик. Дарсга бўлган муҳаббат, чанқоқлик, тиришқоқлик, сабр-тоқат аввалгидан ҳам зиёда бўлган эди. Кунлардан бирида, ҳадис дарсидан танаффусга чиқаётганимизда, мударрисимиз Исмоил маҳдум Саттиев менга «Тўхтаб туринг», дегандек ишора қилди. Муҳаммад Содикнинг ўриндигини кўрсатиб, «Ошнангиз қалай?» дедилар. Мен у кишининг мақсадларини тушундим. «Тақсир жуда китоб ўқишга берилган, ҳозир бориб кўрсангиз, айвоннинг устунига суяниб ўтириб, китоб ўқиётган бўлади, ўйинқароқлик йўқ», дедим. Мийиғида кулиб: «Мен ҳам шундай тушуняпман. Куёв қилгим бор, айтиб кўринг, маъқул келса, учрашувга олиб боринг», дедилар. Айтган жойларига олиб бордим. Ҳаммаси кўнгилдагидек, чиройли чиқди. Мени Булоқбошига юбордилар. Суюкли домламиз Муҳаммад Юсуф ҳожи домлани зиёрат қилиб, хушxabарларни етказиб, чопон кийиб, қайтдим. Тўй жуда чиройли ўтди. Совға қилиб, олиб борилган соат қутиси қопқоғига бир байт битиб, ёзиб қўйдим.

Дарслар давом этарди. Қиблагоҳлари ҳожи акамиз Тошкентга келсалар, «Укангиз қалайлар?» деб ахборот сўрар эдилар. Мен эса: «Эҳ ҳожи ака, ҳаммамизда ҳам вақт исрофи бор, аммо шу «мужтаҳид»да вақт исрофи йўқ, ўқигани-ўқиган», дер эдим. Кунлардан бирида намоздан чиқиб, чеккадаги ўриндикқа ўтиришимизга ишора қилдилар. Бир оз суҳбат қурдик.

– Айтинг-айтинг, келин куёвга муҳаббат қилиб қолсин-да.

– Нима фарқи бор, ҳожи ака? Бир-бирини яхши кўрса, униси бунисини ҳам яхши кўради-да, – дедим.

– Қай бири муҳаббат қилиб қолса, унисининг гапига кулоқ соладиган бўлади, – дедилар.

Дуо қилдик...

Ҳаётда кўп кузатдим. Оталари орзу қилгандек оила бўлди. Келиннинг мужтаҳид ҳазратни ҳаммадан ортик кўришига, ҳаммадан кўпроқ ҳурмат қилишига, эъзозлашига гувоҳ бўлдим.

Муҳаммад Содик биринчилардан бўлиб Ливияга ўқишга юборилди. Ёзги таътилга чиқиб, юртга қайтганида алоҳида узоқ суҳбатлашардик. Шундай кунларнинг бирида: «Ватанда ўқиётганингизда «Тўхтовсиз ўқияпсиз, ўқиган китобларингиз қанча бўлди?» деб сўрагандим, «300 тадан ошди», деган эдингиз. У ёқда ўқишлар қандай бўляпти?» дедим.

«У юртнинг энг катта олими мени ёқтириб қолди, у кишининг тавсиялари билан жуда кўп китоблар мутоала қиляпман. У зот мендан хурсандлар», деди-да, китоб жавонидан бир альбом олиб, менга узатди.

«Унда Ислом оламидаги энг буюк олимларнинг суратлари бор, кўринг. Устозим мени уларнинг бир катта анжуманига олиб бордилар. Анжуманда менга ҳам сўз берилди. Бир неча минутлик нутқ сўзладим. Сўзимнинг сўнгида мажлисни олиб борувчи: «Шунча гапни қоғозга қарамай, ёддан сўзладингми? Аҳсанта, аҳсанта (баракалло, баракалло)», деди.

Унинг Ислом оламида кўзга кўринган олимлардан бўлиб етипиши ўша даврлардаёқ маълум эди. Ўқишни тамомлаб қайтгач, Имом Бухорий номидаги маъҳаднинг илмий савиясини оширишга киришдилар. Диний идо-

ранинг раҳбарлари, муҳтарам устозларимиз Муҳаммад Содикнинг иқтидорини тўғри баҳолаб, уни маъҳадга мудар қилиб тайин этдилар. Ўша йиллари мужтаҳид ҳазратлари бошчилигида қаттиқ ғайрат билан ишладик. Кейин муфтийлик лавозимига сайландилар. Бу вазифани ҳам аъло даражада бажардилар. Тафсир, ҳадис, фикҳга оид ва мусулмонлар учун зарур бўлган бошқа юздан ортиқ китобларни ўзларидан мерос қилиб қолдирдилар. Биз таниганлар ичида энг сермахсул ижод қилган киши мужтаҳид шайх Муҳаммад Содик ҳазратларидир».

НИКОҲ ТҶҲИ

Муҳаммад Содик Тошкентда маъҳадда ўқиб юрган даврлари уни уйлантириш масаласи ўртага чикди. Дадам ота-онанинг бу бурчини ҳам аъло даражада бажаришга бел боғладилар. Таниш-билишлар, қариндош-уруғлар ҳаракатга тушиб қолди. Келинликка номзод излай бошладди. Ҳар тарафдан турли таклифлар келиб турарди. Дадам Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг кўрсатмаларига биноан диндор келин излардилар.

Бугунгидек эсимда, дадамнинг амакилари Умар бувам бир куни келиб, «Ана, мен Қорақўрғонда бир қиз кўрдим, ота-онаси унинг ёруғидан чироқни ўчириб ўтиришибди. Ана қизу, мана қиз», дедилар. Шу гапдан бир муддат ўтгач, онам билан Қорақўрғон қишлоғига бордик. Йўлда онам қизи билан кетаётган бир аёл билан кўришди. Сўнг менга: «Умар буванг мақтаган қиз мана шу», дедилар. Қиз оддийгина эди, ҳеч қандай чироқ ўчиришга ҳожат йўқ эди...

Ўша кезлари устоз, муфтий ноиблари Исмоил маҳдум Сагдиев жаноблари уйимизга тез-тез ташриф қиладиган бўлиб қолдилар. Аввалига сабабини тушунмадик, бироқ кейин ҳамма нарса маълум бўлди. Қиш кунларининг бирида келиб, тунаб қолдилар. Нонуштага иссиқ овқат тайёрлаб кўйган эдик. «Менга кечқурунги қолган паловни иситмай олиб келинг», деб марҳамат қилдилар. Ўзлари ҳозиқ табиб эдилар, иситилган овқатни емасдилар. Паловни мақтаб едилар-да, бир латифа айтиб бердилар: «Бир одам биз наманганликлардан жуда хуноб бўлибди. Шулар йўқ жойда бир мазза қилиб тарвуз ей деб, Саҳройи Кабирнинг ўртасига бориб, тарвузни сўйса, ичидан «Ассалому алайкум» деб бешта

наманганлик чиқиб келаётган эмиш». Бу латифани асл наманганлик Махдум поччадан эшитиш қандай ҳам мароқли. Кейинчалик аниқ бўлдики, ўшанда махдум почча уй шароитларимиз, яшаш тарзимиз билан яқиндан танишиш мақсадида «разведка»га келган эканлар. Дадам, акамиз ҳам у кишининг шогирдлари. Акамиздаги иқтидорни, илмга чанқоқликни, эътиқодни олдиндан сезганлари учун у киши шу қарорга келган эканлар. Хуллас, катталар маслаҳатлашиб, куда бўлишга келишиб олдилар.

Исмоил махдум Саттиев тақволи, олим одам эдилар. Узоқ йиллар дин йўлида самарали хизмат қилган, кўпгина шогирдлар тайёрлаган зот. У киши ўз шогирдлари, акамиз ҳақида шундай марҳамат қилган эдилар: «Муҳаммад Содик талабалар ичида ажралиб туради. Бутун фикри-зикри илмда. Бундай разм солсам, илмдан бошқа нарсани ўйламайди. Юрса ҳам, турса ҳам илм билан банд. Иқтидорли, одобли талаба. Иншааллоҳ, келгусида етук олим бўлади, деган умиддаман».

Бўлғуси келин Фотимахон ва бўлғуси куёвтўра Муҳаммад Содик шариат изн берган кўйда учрашиб, турмуш қуришга рози бўлибдилар. Тўй тараддудлари бошланиб кетди. Ўртада камина бир кунда уч мартадан Наманганга қатнаганман. Наманганнинг казо-казолари Абдуллатиф домла, Дадахон бой ва бошқалар ўртада. Тўй иложи борича Ислом дини кўрсатмаларига биноан ўтказилди. Одатдагидек, «бош рол»ни аёллар ўйнай олишмади. Икки тараф келишган ҳолда, карнай-сурнай садолари остида келин туширилди. «Бахтли бўлишсин! Оилалари исломий оила бўлсин! Қўша қаришсин! Серфарзанд бўлишсин!» деб дуолар қилинди. Никоҳни ўз даврининг улуғ зотларидан бўлмиш Иброҳим Махдум почча ўқиб, оқ фотиҳа бердилар.

Тўй ҳангомаларидан:

Булоқбошилиқ оқсоқоллар қуда бўлиб боришибди. Зиёфат катта, ҳамма нарса бисёр бўлибди. Булоқбошининг удумига кўра маросимларда тугун туғиб беришади, бу одат ҳозир ҳам бор. Наманганда эса аксинча ҳолат. Хуллас, кетар чоғида уларнинг қўлига ҳеч нарса туғиб берилмабди. Шунда кўшнимиз Мулла Машраб ака: «Хайр, шоколадлар, кўришиш қиёматга қолди», деб ҳазиллашган эканлар.

Тўйда асосан Бухоро ва Тошкент мадрасаси талабалари, куёвжўралар иштирок этдилар. Куёвнавкарда ўтирибмиз. Хизмат қилаётган Исроилжон ака бир тўп қошиқ олиб кириб, «Етармикан?» дедилар. Ҳозиржавоб Абдурахим биродаримиз «Етадию, бир дона кам бўлади», дедилар. Тарқатилгач, ростдан ҳам бир дона етмай қолди. Бўлди кулги, бўлди кулги...

Зиёфатдан сўнг келин тайёрлангунга қадар куёвни чақириб, бир қоронғи хонага олиб кириб ўтирғиздик. Чирокни ёқиб қарасак, не кўз билан кўрайликки, куёвни қайнотасининг ёнига ўтирғизиб кўйибмиз. Махдум почча бизни хижолат бўлмасин деб, чирокни ўчириб ўтирган эканлар. «Майли, сизлар ўтиринглар», деб секин чиқиб кетдилар. Одобни қаранг!

Дадамнинг ҳикоялари:

«Тўй куни тайин бўлгач, тўйга таклиф қилиш учун муфтий Зиёуддин Бобоҳоннинг ҳузурига кириб, мақсадларини айтган эканлар, у киши «Биз кеч қолибмизда», деган экан.

Ҳамма ёқда – Тошкентда ҳам, Андижонда ҳам, Бухорода ҳам дув-дув гап. «Муҳаммад Содик Махдум поччанинг қизига уйланаётган эмиш». Ҳамма ёқда «Кўша қаришсин! Бахтли бўлишсин! Оилалари исломий оила-

лардан бўлсин!» деган дуолар. Дуолар қабул бўлиб, фаришталар «Омин!» дейишган экан, тўй куни яқинлашиб қолди. Тўйнинг ўзига яраша югур-югурлари бошланди. Қариндошлар, дўст-ёрлар хизматда. «Жигули»лар – Абдуғани амаки, Анорбой почча рулда. Энг оғири каминанинг елкасида: қудалар ўртасида воситачиман. Совчилар борди-келдиси, «уйкўрар» ва ҳоказо. Лекин энг асосийси, ҳамма нарса рисоладагидек, Ислом шариати қонун-қоидаларига мувофиқ бўлмоқда. Ёш келин-куёв номзодлар гувоҳлар иштирокида учрашдилар. Икки тараф бир-бирига маъкул келди. Карнай-сурнай садолари остида куёвнавкар бориб, келинни олиб келишди.

Машхур шахсларнинг оилавий ҳаётларига қизиқиш катта бўлади. Шуни эътиборга олиб, акамизнинг оилавий ҳаёти тўғрисида қисқача баён қилиб ўтамиз.

Бир сўз билан айтганда, бу оила биз кўрган, ўқиган, эшитганларга қараганда ҳақиқий исломий оила эди. Муҳаммад Содик билан Фотимахонлар худди узукка кўз кўйгандек бир-бирларига мос эди. Оила қурилишига сабаб бўлган икки оила ҳам бақадри ҳол Ислом асосларига амал қилиб келишарди. Қиз ҳам, йигит ҳам исломий тарбия олган бўлиб, бу таълим-тарбия тўлиғича амалиётга тадбиқ қилинар эди. Таққослаш учун ўша даврдаги ёш оилаларга назар солайлик. У пайтда кўпгина ёшлар динимизнинг энг бошланғич таълимотларини ҳам билишмас, билганига ҳам амал қилишмас эди. Афсусланарлиси шуки, тарбиячи ота-оналарнинг ўзлари тарбияга муҳтож эдилар.

Аҳвол шундай бўлгач, ёшлардан нимани умид қилиш мумкин? Биз баённи қилаётган оилада эса бутунлай бошқа ҳолат. Икки тарафнинг ота-оналари ҳам диний тарбия топиш билан бирга, унга амал ҳам қилишар, ҳатто халққа ваъз-насихат қилиб, йўл кўрсатиш даражасига етган зотлар эди.

Хулоса қилиб айтганда, бу оилада куёв – рисоладаги эр, келин рисоладаги аёл бўлиб яшашарди. Орадан маълум фурсат ўтиб, ёш оилада қувончли воқеа содир бўлди: Аллоҳнинг улуғ неъматини – ўғил фарзанд дунёга келди. Энди масъулият янада катталашди. Куёвга оталик вазифаси, келинга эса оналик вазифаси юкланди. Бу жуфтлик ушбу муҳим вазифани ҳам муваффақиятли удаладилар. Бир ўғил, икки қизни тарбиялаб, илмли қилиб, халққа қўшдилар. Яхши ният билан қурилган оила ҳақиқатан ҳам яхши, бахтиёр оила бўлди. Келин ая хизматда, куёвгўра ўқишда...

ИЛМ ИСТАБ

Бир муддатдан кейин Муҳаммад Содик акамиз Ливиядаги илм даргоҳига ўқишга қабул қилиндилар. Иттифоқ даврида бу кам учрайдиган ҳолат эди. Чет элга диний таълим олиш учун номига бир-икки талаба юбориларди. Акамиз Муҳаммад Содик Траблусдаги «Исломга даъват факультети» номли олийгоҳга ўқишга кирди. Одатдагидек, Муҳаммад Содик у ерда ҳам аъло баҳоларга ўқий бошлади. 100 баллик мезонда 90-95 балл баҳо оларди. Имтиҳонлар ёзма равишда бўларди, 100 балл олиш учун бирорта хато қилмаслик, ҳатто бир нуқтани зиёда ёки кам қўймаслик керак. Энди тасаввур қилинг, 90-100 балл олиш учун Муҳаммад Содик акамиз қанча меҳнат қилганлар. Ўқиш давомида чет эллик талабалар орасида биринчи ўринни эгаллаб, бир неча марта мукофотларга сазовор бўлганлар. Одатда олти ойда бир марта таътилга келар эдилар. Бир сафар келганларида «260 та китоб ўқидим», дедилар. Бу эса бир кеча-кундузда бир яримта китоб ўқидим, дегани эди. Мен ўшанда «Акамиз ҳам лофчи бўлиб қолибди-да»,

деб ўйлагандим. Кейинчалик Ливияда яшаганимизда бу гапнинг лоф эмаслиги аниқ бўлди. Кутубхона мудирри бўлиб ишлаган Тоҳир Ноус шундай деган эди: «Муҳаммад Содиққа китоб ташиб чарчаганман. У кишига асосан Совет иттифоқига олиб кириш тақиқланган китобларни берардим».

Ўша пайтда божхонадан фақат Мусҳафни олиб ўтиш мумкин бўлгани учун, араб тилидаги бир нечта китоб олиб ўтилмоқчи бўлса, уларни Қуръоннинг 1, 2, 3 ва ҳоказо томлари деб ўтказишар экан.

Акамизнинг хотираси жуда кучли эди. Аллоҳ у кишига илму ладуний ато этган эди. Ўқиган, укқан нарсалари ҳеч қачон эсларидан чиқмас эди. Бирорта китоб керак бўлса, менга: «Фалончи китобни олиб кел, муаллифи фалон киши, муқовасининг ранги бундай, китоб жавонининг фалон ерида турибди», дер эдилар. Ҳақиқатан ҳам, қарасам, ўша айтган жойларида турган бўларди. Бир куни Тошкентдан телефон қилиб, дадамнинг бир китобларини сўрадилар. Қарасам, йўқ. Мен акам адашмайди, тузукроқ қарайлик деб, бир чеккадан китобларни олиб, номларини ўқиб чиқдим. «Бенуқот» тафсир ўша акам айтган жойда турарди. «Савотиъул илҳам» номли бу ғоят ноёб китоб Қуръоннинг тафсири эди. Нуқтасиз харфлар билан ёзилган китоб эди. Дадам ва акамдан жуда кўп ана шундай бебаҳо китоблар бизга мерос бўлиб қолди.

Акам араб ва рус тилини жуда чуқур эгаллаган эдилар. Рус ва араб тилларида беҳато гапириб, ёзардилар. Қай бир тилда гапирсалар ҳам, уни бузмасдан, соф гапирардилар. Масалан, ўзбекча гапирганда бирорта русча калимани аралаштирмас эдилар. Араб тилидан синхрон таржима қилардилар. Бир куни Ливияда катта бир

анжуманда нутқ сўзладилар. Мажлисни олиб бораётган киши «Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф, Ўзбекистон», деб эълон қилди. У киши минбарга чиқиб, қоғозга қарамасдан, 20 дақиқалар чамаси араб тилида гапирдилар. Буни эшитган турк дўстларимиз хайрон бўлиб, каминадан: «Бу ким?» деб сўраб қолишди. Сўнг «Шундай аканг бор экан, нимага айтмагансан?» деб мени сўроққа тутишди. «Сизлар сўрамагансизлар, мен ҳам айтмаганман», деб ҳазиллашдим. Уларнинг илтимосига кўра анжумандан сўнг бир соатча суҳбат уюштириб бердим. Шундан кейин улар «Бизнинг турклардан ҳам шундай олимлар бор экан», деб фахрланиб гапириб юришди.

Ливиялик устозлари Муҳаммад Содик билан жуда фахрланишар эди. Айниқса доктор Аҳмад Муҳаммад Шариф у кишини ўз фарзандидек кўрарди. Кейинчалик бирга ишлаган пайтларида акам билан доим маслаҳатлашиб иш қилар эди. Ҳатто Ливия раҳбари Муаммар Қаззофий (Аллоҳ раҳмат қилсин) доимо: «Муҳаммад Содик ўзимизнинг фарзандимиз», дер эди. Муҳаммад Содик Ливияда ҳам ватандошларга кўлидан келганча ёрдам берардилар. Айниқса тил муаммоси бўлгани учун ўзимиздан борган мутахассисларга ҳар хил мажлисларда, йиғинларда, кўргазмаларда таржимонлик қилардилар.

Қозоғистоннинг Чимкент шаҳридан борган бир гуруҳнинг Бексаид исмли раҳбари бор эди. У киши Муҳаммад Содик билан Зоҳиджон Қодировни жуда яхши кўрарди. Ливияда талабалик пайтларида уларга жуда кўп ёрдам кўрсатган эканлар. Қачон Чимкентга борсак, хурсанд бўлиб кетар, қўй сўйиб, меҳмон қилардилар.

Бексаид аканинг ҳикояларидан:

«Бир куни Ливия тупроқларида текшириш ишлари олиб бораётгандик. Шарқшунослик институтини энди

тугатган ёш таржимонимиз бор эди. Тупроқдан намуна олиш учун бир деҳқоннинг ерига кириб қолибмиз. Деҳқон милтиқ кўтариб чиқиб, осмонга ўқ уза бошлади. Таржимонимизнинг тили калимага келмай қолди. Шунда Муҳаммад Содик билан Зоҳиджондан ўрганганларим эсимга тушиб, «Туроб, туроб! Тафтиш» (Тупроқ, тупроқни текширяпмиз), дедим. Деҳқон тушуниб, қайтиб кетди. Тил билган яхши-да, сал бўлмаса ўлиб кетардик».

Муҳаммад Содик яхши ўқиш, турли мукофотларга сазовор бўлиш билан бирга, таржимонлик қилиб, маблағ тўплаб, ўша даврларда «чек» деб аталган валютага ГАЗ-24 машинасини сотиб олган эди. Кейинроқ келин ая билан биргаликда пешона терлари билан ишлаб, йиғиб-териб, Топкент шаҳридан ҳовли-жой ҳам сотиб олишди.

Талабалар ҳаётидан:

Бир куни Зоҳиджон ака қази пишираётган экан. Чет эллик талабалар қизиқиб, унинг нималигини сўрашибди. Зоҳиджон ака хазиллашиб, «Бу илон», дебди. Улар чопиб келиб, акамдан сўрашган экан, у киши бунинг хазил эканини айтибдилар...

«Исломга даъват факультети»да турли мамлакатлардан келган миллат, элат вакиллари ўқишар эди. Акамнинг дўстлари жуда кўп эди. Уларнинг орасида Филиппин, Малайзия, Индонезия, Япония, Хитой, Босния ва бошқа мамлакатлардан келган талабалар бор эди. Ҳозирда уларнинг кўпчилиги ўз юртида раҳбар, муфтий ва шу каби масъул лавозимларда ишлашмоқда. Акам улар билан доимий алоқада бўлиб турардилар.

Акам Ливияда кўпгина дунёга машҳур одамлар билан танишдилар. Улар орасида кўзга кўринган дин арбоблари, шунингдек, машҳур боксчи Муҳаммад Али, жарроҳ Морис Бюкай ва шу каби таниқли инсонлар бор эди.

Чет элларда бўлганимда кўпинча акамнинг дўстлари, танишлари келиб, кўришар, акамиз ҳақида илиқ гаплар айтишарди.

Бир куни Италияга сафар қилаётган эдим. Истамбул аэропортида бир киши билан учрашиб қолдим. У киши мендан: «Қаерликсан?» деб сўради. «Тошкентдан», дедим. «Муҳаммад Содикни танийсанми?» деди. «Ўхшайманми?» дедим. «Шунинг учун сўраярман», деди. Танишдик. Покистон университетининг ректори доктор Адурраззоқ экан. У киши менга катта ҳурмат кўрсата бошлади, мен: «Бундай ҳурматга лойиқ эмасман», дедим. «Бобокалонларинг имом Бухорий, имом Термизийларнинг ҳурмати қиляпман. Динни ўрганишимизга улар сабаб бўлишган», деди.

Ливияда ўқиш даврида Муҳаммад Содик ўзидан кейин борган талабалардан ёрдамни аямас эди. Мисол учун, қирғизистонлик Содик Камолов у кишига: «Фалончи сизга салом айтди. Менинг ўқишга киришимга ёрдам берар экансиз», дебди. Бир ҳамшаҳар сифатида беғараз ёрдам берибдилар. У ўқишга кириб, ўқиб келди. Мазкур гапларни менга унинг ўзи айтиб берган. Бундай мисоллар талайгина.

Муҳаммад Содик Ливияда ўқишни муваффақиятли тамомлаб, Ватанга қайтдилар. Ўзбекистонга келгач, диний идоранинг тапқи ишлар бўлимида ходим ва Тошкент Ислом маъҳадида мударрис бўлиб иш бошладилар.

Ҳа, айтганча, ўқиш давридаги бир муҳим воқеа ёддан кўтарилай дебди. Ливияда ўқиб юрган пайтида «Иймон» деган журналда Муҳаммад Содикнинг Ўзбекистон ҳақидаги каттагина мақоласи чоп этилган эди. Уни ўқиган диний идорадаги «дўстлар» иғво-бўхтон қилиб, акамни таътилдан сўнг ўқишга юбормасликка уринишган. Лекин Аллоҳ сақлаб, яна ўқишни давом эттирганлар.

Ҳадеб ишдан, ўқишдан гапириб, муҳтарам ўқувчини зериктириб қўйдик шекилли. Энди Шайх ҳазратларининг шахсий ҳаётлари тўғрисида ҳам бироз сўз юри тайлик. Тошкент олий маъҳадида ўқиган даврларида «Ҳазрати Имом» мажмуасидаги талабалар ётоқхонасида истиқомат қилдилар. Уйланганларидан сўнг бир муддат Булоқбошидаги уйда яшадилар. Ливияда ўқиб юрганларида тайёргарлик кўрилиб, Оқлондан бир уйни сотиб олишга келишилди. Уй ака-ука, опа-сингиллар ўртасида мерос экан. Келиша олмай, айниб кетишди. Биз пулни ўртада турган одамга бериб қўйган эдик. Уйнинг хужжатлари тўғри бўлгач, эгаларига бериши керак эди. У одам эса пулимизни заём қилиб, ютуқларини олиб юрган экан. Орадан бир муддат ўтиб, уйларнинг нархи ошиб кетди. Бу ерда икки нуқтага эътибор қаратмоқчиман. Биринчидан, Ислом нуқтаи назаридан лафз қилиб, «бор барака» қилгандан сўнг қайтмаслик керак. Иккинчидан, баъзи лотерея, заёмларнинг ютуғи ҳалоллигида шубҳа бор. Шунинг учун заёмни олмасдан, нақд пул қилиб олдик. Шайх ҳазратлари ўша пайтда бу ишдан қаттиқ ранжиган эдилар.

1976 йилда акам билан келин аямга Аллоҳ улуғ неъмат – ўғил фарзанд ато қилди. Исмини боболарининг шарафига Исмоилжон деб қўйишди. Ливиядан ўқишдан қайтгач, Тахтапулдан ҳовли сотиб олинди. Уйни яшашга мослаштириш учун бор уйнинг орқа томонига икки хоналик уй қурилди.

Акамиз Муҳаммад Содик Ливияда ўқиб юрганларида қиз фарзанд кўрдилар. Исмини Одинахон қўйдик. Келин ая туғруқхонада ётганларида, «чиқишга рухсат олиш учун яқинлари қон топшириши керак», деган гап чиқиб қолди. Ота чет элда, камина эса ҳарбий хизматдан яқинда қайтганман. Қон топширадиган аҳволим

йўқ. Шунда бир кути шоколад олиб, «Шу қон бўлади», деб ёзиб, киргизиб юбордим. Шифокорлар ҳазилимни тўғри тушуниб, келин аяга рухсат бериб юборишди.

Қизчанинг исмига келсак, куда хола бошчилигида ҳамма қариндошлар бир неча исмни айтиб, тақлиф киритишди. Мен эса чақалоқ жума куни туғилганлигини эътиборга олиб, Одинахон деб исм қўйиб, гувоҳнома олдим. Ҳозирги кунда Одинахон олима, қория, катта устоз бўлиб етишди. Устози – отасининг ишларини давом эттириб, китоблар таълиф қилмоқда, кўплаб шогирдлар тарбияламоқда. Айниқса хотин-қизлар ўртасида диний-маърифий ишларни муваффақиятли давом эттирмоқда. Икки қиз, бир ўғилни вояга етказиб, тарбияламоқда.

Акамнинг кичик қизлари Оминахон ҳам опаларидан қолишмайди. Ҳозирда Ислом маъҳадида таълим олмоқда. Бир ўғилчаси бор.

УСТОЗ-МУАЛЛИМ

Устоз-муаллим Муҳаммад Содик Ливиядаги «Куллияту даъватил исломия» олийгоҳини тамомлагач, Имом Бухорий номидаги Тошкент Ислом маъҳадида дарс бера бошладилар. У пайтларда маъҳадда диний дарслардан кўра дунёвий фанлар кўпроқ ўқитиларди. Мисол учун, тарих, география, фалсафа, жамиятшунослик, рус, инглиз, форс тиллари, «Улуғ сиймолар» каби фанлар ўқитиларди. Диний дарслардан Ислом тарихи, тафсир каби фанларга номигагина бир неча соат ажратиларди. Бир сўз билан айтганда, ўша даврдаги ўқитиш дастурлари диний илм олишни истаган талабанинг эҳтиёжига мутлақо жавоб бермасди. Аммо, ҳар қалай, йўқдан кўра бор эди. Бундай ҳолатда нима қилмоқ керак? Устоз Муҳаммад Содик нима қилиш керак бўлса,

энг гўзалини қилдилар. Ўша вақтдаги давлат масъулларига ҳолатни тўғри тушунтириб, ўқув дастурини тубдан ўзгартиришга эришдилар. Бу ишларда диний кенгаш раиси лавозимида хизмат қилган Ўзбек Аъзамович Рустамовнинг роли катта бўлди. Устоз Муҳаммад Содик энг шимариб, қаттиқ меҳнат қилдилар. Ўқув юрти дастурига катта ўзгартиришлар киритилди, ақийда, Ислом тарихи, улумул Қуръон, улумул ҳадис каби фанлар ўқитиладиган бўлди. Ўқитувчиларнинг малакаси оширилди, иқтидорли мутахассислар ишга олинди. Акам айниқса янги талабаларни танлаб олишга аҳамият қаратдилар. У вақтга қадар талабалар ўқишга билимига эмас, балки қаердан келганига қараб қабул қилинарди. Энди устозларга ҳам, талабаларга ҳам қаттиқ талаблар қўйилди, интизом кучайтирилди.

Шу бугунгидек ёдимда, устоз Муҳаммад Содик илк иш бошлагандаги шогирдларидан эдик. Дарсга кўнғироқ чалинганча, устоздан кейин синфга кирган талаба дарс охиригача тик оёқда турар эди. Ўтиришга ҳам руҳсат берилмасди, синфдан чиқиб кетишга ҳам. «Талаба устозни ўз ўрнида, дарсга тайёр ҳолатда кутиб олиши керак» деган қоидага амал қилинарди. Устоз Муҳаммад Содик бизга: «Оддий мусулмон бир кунда бир пора Қуръон ўқишни ўзига вазифа қилиб олиши керак. Шунда бир ойда бир марта хатм қиладиган бўлади», дер эдилар. У киши дарсларни жуда қизиқарли қилиб ўтардилар. Бизнинг курсга тафсир ва улумул Қуръондан дарс берардилар. Бир куни дарс ниҳоясида: «Бугун уйга вазифа – Лут алайҳиссалом яшаган қишлоқнинг номини топиб келасизлар», дедилар. Ҳаммамиз дарсга тайёргарлик давомида қишлоқнинг номини қидира бошладик. Ичимизда мураббаб қорилар бор эди, улар ёрдамида қайси сурада Лут алайҳиссалом ҳақида ояти карима кел-

са, ўша ернинг тафсирини очиб, ўқиб изладик. Лекин топа олмадик. Иттифоқо, ўша куни камина устознинг уй-кутубхонасига бориб қолдим. Хаёлимга «Саволга жавобни устознинг китобларидан излаш керак», деган фикр келди. Китоб жавонларига кўз югуртира бошладим. Кўзим «Қуръонда зикри келган пайғамбарлар» номли китобга тушди. Қўлга олиб, Лут алайҳиссалом тўғрисида ёзилган саҳифани очиб ўқидим. «Қорйати Лут – Содом» (Лутнинг қишлоғи - Содом) деган сарлавҳага кўзим тушди. Эртасига дарсга аранг етиб бордим. Курсдошларимга бу хурсандчиликни етказишга улгура олмадим. Бир чеккадан уй вазифаси сўрала бошлади. Синфнинг ярми тик оёқда турибди. Ёзилмаган қоидага биноан, дарсга жавоб бера олмаган ўқувчи ҳам қайта ўтира олмасди. Навбат каминага келди. Жавоб бердим. Ҳаммамизга ўтиришга рухсат бўлди.

Устоз Муҳаммад Содиқ талабаларга отадек меҳрибон эдилар. Айниқса бошқа республикалардан келган талабаларга ҳам маънавий, ҳам моддий томондан ёрдам берардилар. Шунинг учун барча у кишини ўзига устоз деб биларди. Ҳозирда собиқ иттифоқ худудида хизмат қилаётган кўпчилик диний ходимлар устоз Муҳаммад Содиқни ўзларига устоз деб биладилар.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, диний бошқарманинг халқаро бўлимида фаолият олиб борган даврида Муҳаммад Содиқ кўпгина дунёга машҳур диний уламолар, арбоблар билан мулоқотда бўлиб, таржимонлик қилдилар. Шулардан бирини мисол тариқасида хикоя қилиб беришга ижозат бергайсиз.

Суриянинг ўша пайтдаги бош муфтийси шайх Аҳмад Куфтару Совет иттифоқига тез-тез ташриф буюриб турарди. Аксар ташрифларида у кишига акам Муҳаммад Содиқ ҳамроҳлик қилардилар. Улар шу дара-

жада иноқ эдики, бир сафар шайх Куфтару: «Мен сендек фарзандни тарбия қилган ота-онангни зиёрат қилмоқчиман», деган эканлар.

Навбатдаги сафарларидан бирида шайх Куфтару қишлоғимиз Булоқбошига, дадамнинг зиёратларига ташриф буюрди, ҳатто хонадонимизда бир кеча тунаб ҳам қолди. Совет иттифоқи даврида бундай ҳолат нодир ҳисобланарди. Шайх дадам билан яқиндан танишиб, дўстлашди. Бу дўстлик умрларининг охиригача давом этди. Кейинчалик биз хорижда истиқомат қилганимизда қачон мени учратса, «Яхшимисан?» демас, «Отанг яхшими?» деб сўрарди.

Акам Муҳаммад Содик устозлик, таржимонлик қилиш билан бир вақтда ўша пайтда ягона диний нашр бўлган «Совет Шарқи мусулмонлари» журнаliga диний мазмундаги мақолалар ҳам ёзиб турардилар. Шу билан бирга, талабаларга мустақил тарзда, алоҳида сабоқ ҳам берардилар.

Бундан ташқари, хос талабалари билан биргаликда китоб ёзиб, таржима қилардилар. «Иймон. Ислом. Қуръон» китоблари ана шундай меҳнат маҳсулларидан бири эди.

Шу ўринда акамнинг таълим бериш усулларидан бир мисол келтиришга ижозат бергайсиз.

Арабча савод чиқариш учун болалар адабиётидан бошлаб китобларни мустақил ўқитар эдилар. У киши шундай деб таълим берар эдилар:

«Араб тилидаги китобни биринчи марта ўқиганингда 30 фоиз тушунсанг етади. Яна қайта ўқийсан, иккинчи марта ўқиганингда 70 фоиз тушунсанг, яна такрор ўқийсан. Мана шундай қилиб, араб тилидан саводинг чиқади».

Маълум муддат ўтгач, меҳнатлари натижаси ўларок, оддий ўқитувчиликдан илмий мудир даражасига кўтарилдилар. Мудир ноиби ҳам чинакам эътиқодли, Қуръон тафсиридан дарс айтар, тақволи, ибодатли эди. Акам эса қўл остидаги талабалар билан худди ошна-оғайнилардек муносабатда бўлар эдилар.

Муҳаммад Содик илмий мудир лавозимида ишлаган вақтларида маъҳаддаги таълим тизимини янада ривожлантирдилар. Фалсафа, сиёсий иқтисод каби бу масканга у қадар зарур бўлмаган дарсларнинг ўрнига диний мутахассис учун зарур бўлган хутба, ваъз дарсларини киритдилар. Шу вақтга қадар мадраса ва маъҳадда Қуръон ҳарфида, араб тилида ёзишга эътибор берилмасди. Акам айнан шу соҳага алоҳида диққат қилиб, баъзи имтиҳонларни ёзма равишда топширишни йўлга қўйдилар.

Бир куни дарсга кирдилар-да, «Бугун ёзма иш ёзамиз, учта саволдан иборат бўлади. Биринчи саволга тўлиқ жавоб берганга 2 балл. Иккинчи саволга тўлиқ жавоб берганга 2 балл. Учинчи саволга тўлиқ жавоб берганга 1 балл. Баҳони ўзинглар қўйиб олаверасизлар. Ёзиш учун уч соат вақт берилади», дедилар.

Айтилган вақт мобайнида бирортамиз яхши ёза олмадик. Қўшимча вақт сўраб олдик. Ўшанда роса қийналганмиз, лекин бунинг фойдаси кейинчалик билинди, ҳатто Қуръон ҳарфида конспектлар ёзиш даражасига етдик. Чет элга ўқишга борганларимиз ёзма имтиҳонларни ҳеч бир қийинчиликсиз топширадиган бўлди.

Устоз бўлғуси имомлар тарбияси учун зарур бўлган воизлик, хитобот маҳоратини ўргатишга ҳам алоҳида аҳамият берардилар. Ўша даврда ўқиган имом-хатиблар ҳозирда жуда ҳам чиройли ваъз-насиҳат қиладилар.

Устоз бошчилигида Олий маъҳадда ўқув-тарбия ишлари чиройли йўлга қўйилгач, «Мир Араб» мадрасасида ҳам ижобий ўзгаришлар бўла бошлади. Бу ҳолат мадрасани битириб, маъҳадга кирган талабалар савиясидан ҳам билиниб турарди. Авваллари диний ўқишга кириш имтиҳонлари номигагина олинар, илмига эмас, талабанинг яшаш жойига қараб қабул қилинар эди. Ҳатто мураттаб қорилар, рошид муллалар ҳам имтиҳондан ўта олмасдилар. Устознинг саъй-ҳаракатлари, тушунтиришлари оқибати ўлароқ, бу ҳолат ҳам ижобий тарафга ўзгарди. Алҳамдулиллаҳ!

Орадан кўп ўтмай, устоз Муҳаммад Содик ноибликдан мудирлик лавозимига кўтарилдилар. Эндиликда у кишининг қаршисидаги тўсиқлар бироз камайган эди. Олдингидан ҳам кўпроқ, қаттикроқ, шижоат билан меҳнат қила бошладилар. Ҳозирда ана шу меҳнатларнинг самараси ўлароқ, собиқ совет иттифоқи ҳудудида, ҳатто чет элларда ҳам устознинг ўша вақтда ўқиган талабалари диний ва бошқа соҳаларда фаол меҳнат қилмоқдалар. Собиқ талабалардан ким билан учрашиб, суҳбатлашсанг, албатта устоз ҳақида илиқ гапларни эшитасан. Улар ўзларига, атрофидаги биродарларига устознинг қандай фойдаси текканлигини мамнуният билан эсга оладилар. Талабалари орасида давлат бошлиқларидан тортиб муфтий, қози, имом ва бошқа соҳаларда хизмат қилаётганлари бор. Устоз талабалар ҳақида ҳазиллашиб, «Талабаларнинг дуоси қабул бўлмайди, агар қабул бўлганда, бирорта устоз қолмас эди», дердилар.

Бу даврга келиб, СССРда катта ўзгаришлар бўлаётган, М.С.Горбачёв бошчилигида ошкоралик, қайта қуриш жараёнлари бошланган эди.

Мусулмонлар оммаси ҳам жамиятдан орқада қолмасликка ҳаракат қилиб, ўз ҳақ-хуқуқларини талаб қила

бошладилар. Ўқувчига тушунарли бўлиши учун ўша даврдаги диний ҳаётга қисқача назар ташлаб ўтамиз.

Коммунистлар зулми остида қолган, қадимдан Ислом диёри бўлиб келган минтақамизда мусулмончилик номигагина қолган эди. Давлат чет эллар билан алоқа қилиш мақсадида диний идора очиб, мадрасада талаба ўқитиб, ҳажга бир нечтагина вакил жўнатар эди. Мисол учун, ўша пайтдаги ўн бешта республикадан атиги 14 киши ҳажга юборилар, уларнинг ҳам аксарияти давлат одамлари ёки диний ходимлар бўлар, оддий аҳолидан деярли ҳеч ким ҳажга бора олмас эди. «Умра» сўзини эса одамлар унутиб ҳам юборган эдилар. «Мир Араб» мадрасасига атиги 40 нафар талаба ўқишга қабул қилинар эди. Масжидларга келсак, улар бармоқ билан санарли даражада оз эди. Улуғ Ватан уруши қатнашчилари, нафақадаги қариялар жума намозини адо қилиш учун 100 километрлаб масофа босиб масжидга боришарди. Қишқировли кунларда умуман жамоат билан намоз ўқишнинг имкони бўлмас эди. Энг оғир масала ҳаж масаласи эди. Неча-неча имкони бор, соғлиғи яхши зотлар ҳажга бориш орзуси рўёбга чикмай вафот этиб кетдилар.

Энди Диний бошқарма фаолиятига назар ташлайлик. 1943 йили, иккинчи жаҳон уруши давом этаётган даврда АҚШ ва Англия тазйиқи остида Сталин ташаббуси билан ҳар бир дин, миллат вакилларига ибодат қилишга «рухсат» берилган, ҳатто урушда ўлганларга ҳам жаноза ўқишга ижозат берилган эди. Шунда ҳар бир республикадан вакиллар Москвага боришган. Ўзбекистон вакили сифатида муфтий Эшон Бобоҳон борган эдилар. Ўша даврда диний идора очилишига рухсат берилган. «Мир Араб» мадрасаси ҳам шундан сўнг фаолият кўрсата бошлаган. Бир муддат Тошкентдаги Бароқхон мадрасаси ҳам ишлаб турган. Муфтий Эшон Бобоҳоннинг

вафотидан сўнг у кишининг ўғли Зиёуддин Бобохонов муфтий этиб тайинланган.

Ҳақиқатни айтадиган бўлсак, диний идорада ўз даврининг етук олимлари, қори, муллалари ҳам хизмат қилишган ва бу хизматнинг Исломга, халққа озгина бўлса ҳам фойдаси тегса, шунга хурсанд бўлишган. Муҳаммад Амин охунд домла, Шаҳобиддин қори, Сулаймон қори, Маҳжурий домла, Исмоил маҳдум Саттиевлар шулар жумласидандир. Барчаларини Аллоҳ Ўз раҳматига олсин!

Хориждаги Ислом уламолари ҳам бу диёрдаги миллионлаб мусулмонларга биров нафлари тегिशини билиб, Совет иттифоқи билан борди-келди қилишарди. Мисол учун, шайх Аҳмад Куфтару, муфтий Ҳасан Холид раҳимахуллоҳлар шулар жумласидандир. Шайх Куфтару Бухородаги Хаста Баҳовуддин мажмуасининг очилишига, обод бўлишига катта ҳисса қўшганлар. Улар ҳар келганларида биз учун зарур бўлган китобларни олиб келиб тарқатишар, халқаро анжуманларда иштирок этиб, биздаги дин арбобларини ҳам таклиф қилишарди. Оз сонли ҳожиларимиз ва чет элда ўқиётган толиби илмларимизга ёрдам кўрсатишарди.

Энди асосий қаҳрамонимиз, фазилатли устоз Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратларининг диний фаолиятига қайтсак.

У киши бутун умрларини Ислом динини ривожлантириш, халққа энг тўғри йўлни кўрсатиб бериш, кишиларни турли хил нотўғри йўлдаги оқимларга, фирқаларга қўшилиб кетишдан сақлаш, халқнинг бошланғич диний саводини чиқариш каби эзгу ишларга бағишладилар. Шунинг учун ҳам ушбу эсдаликларни «Исломга бағишланган умр» деб атадик.

У киши динини, халқини, Ватанини ниҳоятда севар эдилар. Яшаб ўтган ҳаёт йўллари буни яққол кўрсатиб турибди.

Кўпчилик «Нима учун шайх ҳазратлари кам куладилар?» деб сўраб қоларди. Дарҳақиқат, у зотнинг ғамташвиши Ислом дини, она халқи, она Ватани эди. Ислом дини равнақ топиб, халқи, Ватани мустақилликка эришиб, хайрли томонга юра бошлагач, табассум қилиб, вақти-вақти билан кула бошлаган эдилар...

Яна хаёлан ўша даврларга қайтсак.

Озодлик, хурлик шабадалари эса бошлаган вақтлар эди. Мусулмонлар оммаси биринчилардан бўлиб буни ҳис қилди. Илк уринишлари Диний идорани ислоҳ қилиш бўлди. Чунки ўша даврнинг зайлига кўра ҳатто шу масканда ҳам намоз ўқимайдиганлар, ибодатларни адо этмайдиганлар ишлайверар эди. Буларни эсга олишдан мақсад кимнидир ёмонлаш эмас, балки ўша қоронғи даврни азиз ўқувчиларимизга эслатиб, таништиришдир. Сиз билан бизнинг Ҳазратимиз ана шундай даврларда яшаб, ўқиб, хизмат қилган зот эдилар. Демак, Аллоҳдан астойдил тиласа, ҳар қандай даврда ҳам тилаклар рўёбга чиқаверар экан.

Дадам доимо бизга таъкидлаб айтардилар: «Фарзандларим, сизлар дунё ишлари билан овора бўлмаңлар. Нима керак бўлса, қилиб бераман. Сизлар Ислом динига хизмат қилсанглар бўлди», дер эдилар. Бу гап дадамнинг ҳаёт фалсафалари эди. Ҳақиқатан ҳам ҳаётларининг сўнгига қадар шу сўзларида турдилар. Аллоҳдан тиладилар, Аллоҳ ҳам тилакларини берди – шайх ҳазратларидек фарзанд ато этди.

Мудир-устоз Тошкент Ислом маъҳадини чинакам Ислом ўқув юртига айлантира олди. У кишининг хизматларини Яратган Холиқ ҳам, яралган халқ ҳам кўриб

турарди. Ўзгаришлар бўлиб, ўша даврдаги муфтий истеъфога чиққач, ўзбек халқи вақтинчалик иш бошқарувчи қилиб Муҳаммад Содикни тайинлади. Аллоҳ таоло халқнинг дилига ҳақиқатни солиб қўйган эди. Ҳеч кимнинг хаёлига келмаган ишлар бўлаётган эди. Ҳар қандай уста мутахассис ҳам бу бўлаётган ишларни олдиндан айтиб бера олмас эди. Аллоҳнинг хоҳиши шу эди. Воқеалар шиддат билан ривожланиб борар, соат сайин ўзгаришлар, янгиликлар бўлиб турарди. Нафақат диний соҳа, балки бутун жамият тубдан янгиланиб борарди.

МУФТИЙЛИК

Муҳаммад Содик идоранинг вақтинчалик раҳбари этиб тайинлангач, илк бор жума намозида халқ ҳузурида ваъз қилишлари керак эди. Ўшанда дўстимиз Илёс Илёсов (Аллоҳ раҳмат қилсин) шу ерда эди. У: «Биламан, Муҳаммад Содикнинг рус тилиси яхши, араб тилидаги ёзуви, нутқи олий даражада. Лекин ўзбекча нутқи қандай экан?» деб қолди. Мен: «Худо хоҳласа, ўз тилида ҳам яхши гапиради», дедим. Акам минбарга чиқиб, Аллоҳга ҳамд, Пайғамбаримизга салаватлар айтгач, қўйидаги оятни ўқидилар: **«Ва айт: «Ҳақ келди, ботил йўқ бўлди. Зотан, ботил доимо йўқ бўлувчидир» (Исро сураси, 81-оят).** Сўнг халқни тинчланишга, ақл билан иш кўришга, шариат кўрсатмаларига амал қилишга чақирдилар. Энди навбат мусулмонлар қурултойига келган эди. Халқимиз биринчи марта муфтий сайлаши керак эди.

Қурултойда янги муфтий сайлашга келишилди. Аллоҳнинг инояти билан халқ бир овоздан ўз муфтийсини сайлади. Бу – Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратлари эди. Муфтийлик муборак!

Эндиликда Муҳаммад Содикнинг зиммасига янада масъулиятли вазифа юкланган эди. У киши Аллоҳдан нажот тилаб, бу масъулиятни тўлиқ ҳис қилган ҳолда, астойдил энг шимариб иш бошладилар. Юқорида ўша даврдаги диний ҳолат ҳақида гапириб ўтдик. Вазият оғир, масъулият ундан ҳам оғир эди. Энг ачинарлиси, малакали диний кадрлар етишмас эди. Қолаверса, диний адабиётлар умуман йўқ ҳисоби эди. Муфтий ҳазратлари ишни аслиятга қайтишдан бошладилар. Биринчи қилган ишларидан бири ҳазрати Усмон Мусҳафини - Куръоннинг табаррук нусхасини мусулмонларга қайтариш бўлди. Курултой куни «Мусҳафи Усманий» мусулмонларга тантанали равишда топширилди. «Бу муборак китоб қаерда турса, ана шу ерга Аллоҳнинг баракаси ёғилади», деган гаплар бор. У халифа Усмон ибн Аффон розияллоху анҳу замонларида ёзилган илк мусҳафлардан. Ушбу китоб ҳақида тўлиқ маълумотни Исмоил махдум Саттиев қаламига мансуб «Мусҳафи Усмон тарихи» китобидан олишингиз мумкин. Бу табаррук китоб ҳозирда зиёрат учун очик, Диний идора кутубхонасида сақланмоқда. «Мусҳафи Усмон»нинг қайтиши мусулмонларга маънавий куч бағишлаган эди. Эски масжид, мадраса, тарихий ёдгорликлар ҳам қайтариб олина бошлади. Ҳатто Тошкентдаги «Кўкалдош» мадрасасини қайтариб олишда Муфтий ҳазратлари ҳукумат одамларига «Биздан қандай ҳолатда олган бўлсанглар, ўшандай ҳолатда қайтарасизлар, таъмирлаб берасизлар», деб шарт қўйганлар. Таъмирлангач, қайтиб олинган, ҳозир ҳам билим юрти – мадраса сифатида хизмат қилмоқда.

Ўзингизга маълум, ўша даврда мадраса, масжидлар хароб ҳолатда эди. Жомеъ масжидлар етишмасди. Диний ходимлар масаласи, энг нозик масалалардан эди.

Шунинг учун ҳам муфтий ҳазратлари курслар очиб, имом-хатиблар тайёрлашни йўлга қўйдилар. Оммавий равишда янги масжидлар очила бошлади. Собиқ иттифоқ даврида Ўзбекистонда 82 та масжид бор эди. Ҳозир эса минглаб масжидлар, ўнлаб мадрасалар фаолият кўрсатяпти. Энг нозик масалалардан яна бири мусулмон хотин-қизларнинг диний илм олишлари эди. Дин душманлари бир ёқда қолиб, жоҳил мусулмонларнинг ўзлари ҳам бу ишга қарши эди. «Қизларни ўқитиш керак» деган инсонга «вахҳобий» деган тавқи лаънат тамға қилиб босиларди. Муфтий ҳазратлари бу нозик масалани ҳам чиройли қилиб ҳал қилдилар. Хотин-қизлар учун билим олиш курслари очдилар, кейинчалик бу курс қизлар мадрасасига айлантирилди.

Буларнинг барчаси муфтий ҳазратларининг саъй-ҳаракатлари меваси эди. Ҳатто юртимиз зиёлиларига диний илм бериш учун алоҳида бепул курслар ташкил қилинганди. Ўша кунларда хурматли ёзувчимиз Тоҳир Малик қабулга келиб, шундай деганлари ёдимда: «Муфтий ҳазратлари, инқилоб вақтида биринчи бўлиб диндан қайтганлар зиёлилар бўлган эди. Энди биринчи бўлиб динга қайтадиганлар ҳам биз зиёлилар бўлишимиз керак». У киши: «Хўш, нима қилишимизни таклиф қиласиз?» деган эдилар, тайёрлов курслари очиш ҳақида таклиф билдирдилар. Кейинчалик курслар очилиб, бу ишларнинг халқимизга катта нафи теккан.

Яна бир аслиятга – ўзликка қайтиш диний идоранинг номини ўзгартириш бўлди. Идора «Мовароуннаҳр», матбуот нашри эса «Мовароуннаҳр мусулмонлари» деб атала бошлади. «Ислом нури» жаридаси ташкил қилинди. Матбуот, нашр ишларида ҳам катта ишлар амалга оширилди. Биринчи навбатда талабалар учун зарур бўлган қўлланма дарсликлар чоп этилди. «Устози

аввал», «Муаллими соний», «Ибодати исломия» ва бошқа зарур китоблар кўп нусхада чоп этилиб, мусулмонларга етказилди.

Диёримизда диний адабиётга асос солинди. Собик иттифоқ даврида бу соҳа мутлақо эътиборсиз қолиб кетган эди. Айниқса Мусхафлар етишмас, излаганлар масжид таҳоратхоналарида яширинча қиммат нархларга сотиб олишарди. Муфтий ҳазратлари мусулмонларнинг эҳтиёжини қондириш учун Саудия Арабистони ҳадя қилган миллион нусха Мусхафни олиб келиш ҳаракатига тушдилар. Бунга тўсқинликлар кўп бўлди. Ҳатто «Мусхафни олиб келсангиз, «карьерангиз тугайди!» деган дўқ-пўписалар ҳам бўлган. Биз муфтий ҳазратлари бошчилигида маслаҳатлашиб, нима бўлса ҳам диёримизга Аллоҳнинг Китобини олиб келамиз, деган қарорга келдик. Чунки ўша вақтдаги имкониятларга кўра, агар ўзимизда миллион нусха Куръон китоби чоп қилинса, икки йил вақт ҳамда катта миқдорда маблағ сарф бўлар экан. Охириги сўзни муфтий ҳазратлари айтдилар: «Динимиз, халқимиз манфаати учун шу ишни қиламиз».

Олдимизда Мусхафни олиб келиш муаммоси турарди. Муфтий ҳазратлари бу муаммони ҳам чиройли ҳал қилдилар. Мусулмон биродарларимиз берадиган ёрдам пуллари эвазига йўлқира қилиб олиб келинадиган бўлди. Ҳисоб-китоб қилиб кўрилса, бир дона китоб 50 сўмга тўғри келар экан. Шунинг учун бир дона Мусхаф 50 сўмдан сотилган эди. Лекин дин душманлари яна иғвони бошлашди, «Вақф сотилмайди» дейишди. Навбатдан ташқари ўтказилган қурултойда маркази Саудия Арабистонида жойлашган «Робитатул Олабил Исломия» ташкилоти вакили «Вақфни вақфга алмаштирса бўлади», деган мазмундаги фатвони ўқиб эшиттирса ҳам, иғвога учган «мужоҳид»лар қулоқ осмадилар. Бу-

ларнинг энг бошида Куръон китобини таҳоратхонада қиммат нархда сотиб ўрганган гуруҳ турарди, чунки уларнинг қора «бизнес»ига путур етганди.

Бўлаётган воқеаларни мулоҳаза қилиб кўрилса, суви узоқ муддат тўсиб қўйилган дарёдаги тўғон очиб юборилган манзарага ўхшаш ҳолатга ўхшарди. Кечагина бир мадраса, бир ҳужрада дарс олган, бир пиёлада чой ичган, бир товоқда ош еганлар «Аллоҳу акбар!» деб туриб, бир-бирларини ёмонотлиқ қилмоқда эдилар. Ўзлари ҳеч нарсани билмас, аммо билганнинг гапига кирмас эдилар. Неча йиллар давомида орзиқиб кутиб, эндигина қўлга киритилган имкониятдан фойдалана олмаётган эдилар. Бу ҳам диний, ҳам сиёсий саводсизликнинг, жоҳилликнинг меваси эди. Биргина мисол келтираман. Ўша тўполонли кунларнинг бирида, деярли ҳар жума куни мусулмонлар «Аллоҳу акбар» деб ҳайқириб, бир-бирларини айблаб юрган даврда «Тилла Шайх» масжиди саҳнида амакимиз Зиёвиддинни шериклари билан учратиб қолдим.

- Ҳа, амаки, нима қилиб юрибсизлар?
- Муфтийни ағдармоқчимиз.
- Муфтий ишдан кетди-ку!
- Янгиси ундан ҳам баттар экан.
- Ким айтди?
- Устозимиз айтди.
- Янгиси ким, биласизми?
- Йўқ, билмайман.
- Ҳа афанди, янгиси ўзингизнинг укангиз-ку!
- Эээ... шундайми?

Афандилик шунчалик. Водийдан Тошкентга овра бўлиб келибди-ю, кимга, нимага қарши эканлигини аниқ билмайди.

Бундай ўйлаб кўрсак, узоқ йиллар босқинчилик асоратида қолган халқимиз жоҳиллик оқибатида на диний ҳурликка, на мустақилликка тайёр эмас экан.

Ўша даврларни яхши эслайман, бизни кадр масаласи қийнар эди. Диний кадр у ёқда турсин, раҳбаримизга бир дона тузукроқ ҳайдовчи топа олмаганмиз. Диний тоифалар ўртасидаги тафриқалар, жоҳиллик, сиёсий саводсизликлар бизни қийнар эди. Аммо дин душманлари, кўринмас кучлар бундан унумли фойдаланар эди.

Бир куни «Исломиёй уйғониш партияси» тузамиз, деб юрган бир гуруҳ муфтий ҳазратларининг ҳузурига кириб:

– Сиз бизнинг партия тузишимизга рухсат бермай, тўсқинлик қилипсиз экан, – деб даъво қилишди.

– Мен кимман, тўсқинлик қилиб? Мен оддий бир идоранинг раҳбариман, холос. Сизларга бу гапни ким айтди?

– Юқоридагилар айтишди.

– Менинг бирор партиянинг тузилишига тўсқинлик қилиш ваколатим йўқ. Партия тузишнинг тартиб-қоида сини билмайсизлар, яна шу калла билан партия тузман, деяпсизларми? Уят-э!

Улар хижолат бўлиб, орқаларига қайтиб чиқиб кетишди.

Ниҳоят, катта қийинчиликлар билан миллион нусха Қуръон келтирилиб, диёримиз мусулмонларига тарқатилди. Аллоҳнинг Каломи мусулмонлар кўлига етиб борди, лекин салкам етмиш йил истибдодда қолиб, динга, маърифатга ташна бўлиб эзилиб ётган халққа бу урвоқ ҳам бўлмади. Халқ динига, Қуръонга ниҳоятда ташна эди. Қуръони Карим махсус самолётларда келтирилар эди. Бир сафар бир самолётда миннатдорчилик рамзи сифатида ватанимизда етиштирилган ширин-шакар қовунлардан жўнатдик. Ана шу қовунлардан истеъмол қилганлар, айниқса у ёқдаги ватандошларимиз ҳозир ҳам бу кичик ҳадямизни катта хурсандчилик билан эслашади.

Бир сафар самолётда келтирилган мусхафларни тезроқ тушириб, жойлаб олишга тўғри келиб қолди. Шунда спорт бўйича устозимиз ҳурматли Арслон акага ёрдам сўраб мурожаат қилдим. У киши илтимосимизни ҳусни қабул қилиб, Ўзбекистон физкультура институтининг спорт бўлимидаги шогирдлари билан келиб, ёрдам беришди.

Ўшанда мен: «Қуръон китобини бетаҳорат ушлаб бўлмайди. Ҳурматини қилиб, кўкрақдан юқорида кўтариш керак», дедим. Бир маҳал қарасам, спортчи талабалар Қуръонни бошлари узра кўтаришмоқда. Кейин билсам, уларнинг барчалари нафақат таҳорат, балки ғусл қилиб келишган экан. Қуръонга бўлган ҳурматни, муҳаббатни қаранг!

Муфтий ҳазратлари аслга қайтиш билан бирга, замон билан ҳамнафас яшардилар. Бир воқеани эсласам, ҳозир ҳам кулгим келади. Идорага янги замонавий техникалар, жумладан, нусха кўчириш дастгоҳи сотиб олдик. Янги компьютерлар билан бирга параболик антенна ҳам сотиб олиб, ўрнатдик. Замондан орқада қолган қайсидир «ёзувчи» «Булар чет элга ахборот узатишяпти», деб ёзган экан, роса текшир-текшир бўлган.

Энг нозик масалалардан яна бири масжид масаласи эди. Совет иттифоқи даврида «21 киши ариза ёзса, масжид очиб берилади», деган қонун бўлса ҳам, унга амал қилинмасди. Мустақиллик келгач, бу муаммо ҳам ўз ечимини топди. Ҳамма ёқда эски масжидлар таъмир қилиниб, янгилари курила бошлади. Баъзи маҳаллаларда икки-учтадан масжид бўлиб кетди. Мусулмонларнинг қонунга амал қилмасликлари оқибатида баъзи масжидлар ёпилиб ҳам қолди. Аста-секин бу ишлар ҳам тўғри йўлга қўйила бошлади.

Масжидлар хусусида муфтий ҳазратларининг режалари катта эди. Масжид ва унинг хизматчилари биров-

ларнинг кўлига қараб қолмаслиги учун масжид ҳузуридан ишлаб чиқариш, савдо шохобчалари, вақфлар ташкил этишни истаган эдилар. Бу режа қисман бўлса-да, амалга ошди ҳам. Тошкент вилояти ҳудудидан ер олиб, иссиқхона қурилиб, деҳқончилик йўлга қўйилди. «Саводи аъзам» хайрия уюшмаси тузилди. Ёшларни тарбиялаш учун видеосалонлар ишга туширилди. Латвиядан ўн дона «РАФ» русумли микроавтобус сотиб олиниб, вилоят масжидларига тарқатилди.

Ўша микроавтобуслар ҳақида икки оғиз хотира: машиналар олиб келинаётганда кўшни давлатлардан бирида йўлни қароқчилар тўсиб чиқишибди. Мутасаддимиз: «Бу машиналар мусулмонларга тегишли, телевизорда салла кийиб чиқадиган муфтийни биласизларми? Булар ўшанга тегишли», дебди. «Ундай бўлса, бизнинг ҳаққимизга дуо қилсин», деб қўйиб юборишибди...

Масжидлар ҳам маънавий, ҳам молиявий жиҳатдан тўлиқ янгиланди. Мавъизалар кўлами кенгайтирилиб, маънан бойитилди. Мункиллаб қолган қарияларга ота-онага яхшилик қилиш мавзусида гапиравермай, ёшларга тарбия борасида ва бошқа мавзуларда маъруза қилинадиган бўлди.

Муфтий ҳазратлари матбуотда ҳаётий мавзуларни баён қилиб, тез-тез чиқишлар қилиб турардилар. Айниқса Ўзбекистон телевидениеси орқали эфирга узатиладиган «Маърифатнома» туркум кўрсатувлари халқнинг тарбиясида муҳим роль ўйнади. У киши жамоатчилик ишларида фаол иштирок этардилар. Матбуотдаги ҳар бир чиқишларининг одамларга, айниқса ёшлар тарбиясига таъсири катта эди. Ҳафталик дастурларда «Маърифатнома» эълон қилинган кундан бошлаб, ҳамма бу кўрсатувни оила даврасида кўришга, маънавий озуқа олишга ошиқадиган бўлди. Бунини телевидение манзили-

га оқиб келаётган мактублардан, улардаги кўплаб илтимос, талаб ва таклифлардан ҳам билиш мумкин эди.

Муфтий ҳазратлари диний бошқарма фаолиятида ҳам кўп ижобий ўзгаришлар қилдилар. Кўпчилик юртдошларимиз идорага турли талаб-истаклар, муаммолар бўйича мурожаат қилиб, қониқарли жавоблар оладиган бўлишди. Бу ерда том маънода қайта қуриш, ошқоралик ҳукм суларди. Халқ оилавий можаролардан тортиб, ижтимоий масалаларга қадар диний идорага, муфтий ҳазратларига мурожаат қиларди.

Диний идоранинг чет эл билан алоқалар фаолиятида ҳам ижобий натижалар кўзга ташлана бошлади. Бир нечта халқаро анжуманлар ўтказилди. Айниқса Термизий бобомизнинг 1000 йиллигига бағишлаб ўтказилган халқаро анжуман катта шов-шувларга сабаб бўлди. Баъзи бир миллатчилар орасида «Биз руслар динимизнинг 1000 йиллигини ўтказганимиз йўғ-у, булар битта шахснинг минг йиллигини ўтказишяпти», деб надомат чекканлари ҳам бўлди.

Хорижий давлатлар билан алоқалар яхшиланди. Бошқа жабҳаларда ҳам ишлар муваффақиятли олиб берилди. Етим-есирларга, кам таъминланган оилаларга ёрдамлар кўрсатилди. Диёримизда 50 дан ортиқ жойларда қудуқлар қазиб, сув чиқарилди.

Диний адабиёт нашри йўлга қўйилди. Талабалар учун дарсликлар чоп қилинди. Айниқса, бошланғич диний адабиётга катта аҳамият берилди. Гуруҳ-гуруҳ талабалар хориждаги машҳур диний таълим муассасаларига ўқишга юборилди. Мана, ҳозирда ана шу хайрли ишлар ўз самарасини бермоқда.

Ўша пайтлар жамиятимизда тўполонли, ғала-ғовурли давр ҳукм сураётган эди. Кимдир «Аллоҳу акбар!», «Омин!» деб бақирган, кимдир «Партия билетимни қай-

тариб бер», деб намойиш ўтказаётган, ит эгасини танимаётган замонлар эди. Муфтий ҳазратлари эса вақтдан унумли фойдаланиш пайида эдилар. Мусулмонларга асл Ислому динини ўргатиш, талабаларни жамиятга фойдали шахслар қилиб тарбиялашни йўлга қўйиш билан банд эдилар. Жуда кўп толиби илмларни хорижий давлатларга илму олиш учун жўнатдилар, масжидлар қурилишига бош-қош бўлдилар, диний идора фаолиятини яхшилаш билан машғул бўлдилар. Муҳолифлар эса ўзларининг ғамида, қандай қилиб бўлса ҳам мансабга эришиш учун Ислому динини байроқ қилиб олиб, кўчама-кўча «Аллоху акбар!» деб зир югуришар эди. Шундай бир даврда сайловларга ҳозирлик кўрила бошлади. Биз ҳам маслаҳатлашиб, миллатлар советига муфтий Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуфнинг номзодини қўйдик.

ХАЛҚ ВАКИЛИ

Ана энди ишимиз кўпайгандан-кўпайди. Сайловолди учрашувлари бошланди. Номзодни кўрсатиш учун йиғилганимизда ташкилий кўмита вакиллари ҳар хил хийла-найранглар кўрсатишга ўтишди. Натижада адвокат ёллашимизга тўғри келди. Адвокатлар билан расмий келишувлар бўлгач, вакиллар асосий мақсадга ўтишди.

– Иккита «тройка» берасиз, – дейишди.

– Тушунмадим? – дегандим, улар яхшилаб тушунтириб қўйишди. Видеомагнитофон, видеокамера, телевизор – учтаси «тройка» дейилар экан. Мен:

– Бизда бундай маблағ йўқ – деб кўнмадим. Шу кундан бошлаб сайлов тўғрисидаги бор адабиётларни, қонун мажмуаларини йиғиб, ўқий бошладим. Бир ҳафта қимирламай ўтириб, ўргандим. «Дард» деса, «бало» дейдиган бўлдим. Ҳеч қандай хийла-найрангларга йўл

қўймадик. Бу найрангларни «кўринмас кучлар» орқадан туриб бошқарар, малайлари ижро этишарди. Биз миллатлар советига номзод қилиб кўрсатган эдик. Қонунга кўра бошқа худудда истиқомат қиладиган сайловчи имзо чекса, қабул қилинмас экан. Ҳаммаси рисоладагидек, қонунга мувофиқ амалга оширилди. Сўнг «иккинчи тур» деган сафсатани ўйлаб топишди. Иккинчи турда саккизта номзод иштирок этди, шулардан ёлғиз муфтий ғолиб бўлди. Бу сафар барча номзодлар ва номзодларнинг ишончли вакиллари чиқиб гапиришди. Топкент ўйинчоқ фабрикасининг ишончли вакиласи ўз номзоди қолиб, муфтийнинг номзодини қўллаб-қуватлаб гапирди. Русийзабон сайловчилар ҳам муфтийни қувватлашар эди. Номзод Бекжон Топшмуҳаммедов чиқиб, «Мени қўллаган сайловчиларни муфтий ҳазратни сайлашга даъват қиламан», деб, сўнг минбардан тушиб кетди. Ўзбек тилида жуда қийналиб гапирди. Шунда камина миннатдорчилик билдириб:

– Бекжон ака, динимизни, уламоларимизни ҳурмат қилиб, овозингизни берганингиз учун сизга раҳмат, – дедим.

– Если можете, говорите по-русски, – деди.

Замоннинг зайлини қарангки, ўз тили, ўз миллати, тақдири учун курашувчи одам ўз тилини билмаса...

Шундан сўнг рус тилида гаплашдик. Жуда яхши инсон экан. Ўз тилида гапира олмагани учун узр айтди. Мен: «Иқтидорли одамсиз, тезда тилимизни ўзлаштириб оласиз», дедим. Ҳозирда у киши ўзбек тилида бемалол гапирадилар.

Ўшанда миллат вакилликка биринчи бор диндор уламонинг номзоди кўрсатилган эди.

Сайловолди дастурини эълон қилдик. Унда жамият, Ватан, миллат равнақиға хизмат билан бир қаторда ди-

нимизга хизмат ҳам акс этган эди. Сайловолди ваъда-мизда «Номзодимизни сайласангиз, Қуръоннинг тафси-рини ёзиб беради», деган гаплар ҳам бор эди. Алҳамду-лиллах, бу ваъда ҳам бажарилди. «Тафсири Ҳилол» ёзилиб, мусулмонларга тақдим қилинди. Сайловолди учрашувлари бошланди. Бизнинг сайлов участкамизда бошқа миллат, бошқа дин вакиллари кўпчиликни таш-кил қиларди. Улар ҳам учрашувларда иштирок этиб, сайловда диний уламо муфтий Муҳаммад Содик Му-ҳаммад Юсуфга овоз бердилар. У киши энг кўп овоз олиб, миллат вакилликка сайландилар. Учрашувларда сайловчилар ўз талаблари қолиб, диний саволлар билан мурожаат қилишар, муфтий ҳазратлари уларни қоник-тирадиган қилиб жавоб берардилар.

Сайловолди учрашувлари худди байрамдек бўлиб кетар, аҳолининг барча тоифа вакиллари иштирок эти-шар, айниқса бошқа миллат, бошқа дин вакиллари кўп-чиликни ташкил қилар эди. Оддий диндорлар сафига энди сайловчилар ҳам кўшилиб, ўз муаммоларини баён қилар, жамият равнақи учун баробар ҳаракат қилинар-ди. Юртимизда яшовчи турли дин, турли миллат вакил-лари жамият тараққиёти учун бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилишганини ана шунда кўрганман. Епископ Владика Лев ишончли вакил бўлган эди. У киши ҳам ўз диндошларини муфтий ҳазратларини сайлашга даъват қиларди. Кези келганда айтиб ўтиш лозимки, муфтий ҳазратлари бошқа дин арбоблари билан ҳам яхши му-носабатда бўлар эдилар. Исломнинг афзалликларини намоён қилиб, ҳар бир фурсатдан унумли фойдаланиш-га ҳаракат қилардилар. Халқ вакилликка жуда ҳам яхши фурсат эди. Имкониятлари эндиликда оддий раҳбарлик-дан давлат миқёсига кўтарилган бўлиб, жамият миқёси-даги муаммоларни ҳал қилаётган эдилар.

Муфтий ҳазратларининг котиби Муҳаммад Нофё Миркомил ўша кунларни эслаб, шундай дейди: «Таксир динлараро халқаро анжуманлардан бирида барча дин вакилларининг нутқларини жим тинглаб ўтирдилар. Анжуман сўнгида сўз олиб, нутқ сўзладилар: «Мана, сизлар қилган ишларингиз тўғрисида фахрланиб, муваффақиятлардан хурсанд бўлиб гапиряпсизлар. Лекин Исломга, мусулмонларга нисбатан ноҳақлик бўлмоқда. Сизларга берилган имкониятлар бизларда йўқ. «Ҳамма тенг ҳуқуқли», деб жар соласизлар. Қани адолат?» дедилар. Бу гаплар кейинчалик давлат миқёсида муҳокама қилинибди. Шундан кейин мусулмонлар кўксига ҳам шамол тега бошлади».

Муҳаммад Нофё Миркомил ўз хотираларини давом эттириб, шундай дейди: «(Депутат бўлиб, Москвага борганда) шайх ҳазратлари билан «Россия» меҳмонхонасида турардик. У киши махсус машиналар хизматидан фойдаланмас эдилар. Анжуманларга кўпчилик билан кўшилиб, жамоат транспорти – автобусда бориб келардилар. Меҳмонхонада ўзимиз билан бирга олиб келган таомлар, ҳалол, покиза сут маҳсулотлари ва кўкатлар билан овқатланардик. Вақтни ниҳоятда кадрлар эдилар. Бир куни поездда сафар қилишимизга тўғри келиб қолди. Купеда ҳаммамизга китоб ўқитиб кетдилар. Анжуманлардан кейин дам олиш ўрнига ижод билан машғул бўлардилар. Бу дунё матоҳларига қизиқмас эдилар. Менга ҳам вақтни бекорга ўтказмасликни маслаҳат бериб, телевизор кўрмасдан, китоб ўқишимни тавсия этардилар. Халқ вакилларига берилган имтиёзлардан фойдаланмас эдилар. Қўл остидаги ходимларига мулойим муомалада бўлиб, қаттиқ гапирмас эдилар. Жуда ҳам меҳрибон эдилар. Китобга бўлган муҳаббатлари чексиз эди. Ўша вақтларда талабаларга ўқув қуроллари етишмасди. Элчихоналар билан,

имконияти бор бошқа кишилар ва тапшилотлар билан гаплашиб, олинган китобларни диний идорага жўнатар эдик. Муфтийлик пайтларида ҳам маъҳаддан, талабалардан тез-тез хабар олиб турардилар. Ҳар бир нарсага, ҳатто энг кичик нарсаларга ҳам катта эътибор берардилар. Ҳатто қошиқчанинг тик этган товуши ҳам эътиборларидан четда қолмас эди.

Бир куни ўша пайтдаги муҳолифат вакилларида бири қабулларига келди. У ўз режаларини баён қилиб, муфтий ҳазратни ўзларига қўшиб олишга ҳаракат қилди. «Низомингизга неча йил бўлди?» деб сўрадилар муфтий ҳазрат. «Бир йил», деб жавоб берди муҳолифлар вакили. «Бизнинг динимизга, Китобимизга ўн тўрт аср бўлди. Боз устига, бу нарсалар Аллоҳнинг кўрсатмалари, шариати. Сизлар бизга қўшилиш ўрнига биз сизларга қўшилаемизми?» деб жавоб берди муфтий ҳазратлари. Мухолифат вакили хижолат бўлиб чиқиб кетди».

Халқ вакиллиги халқимизнинг бошига оғир кунлар тушганда жуда ҳам асқотган эди. Фарғона ва Ўш воқеалари пайтида Мухаммад Содик ҳазратлари иттифоқнинг юқори минбаридан туриб, халқимизни ҳимоя қилиб гапирган эдилар. Фарғона воқеалари бошланган пайтда у киши Москвада, Олий мажлисда иштирок этаётган эдилар. Ўшанда М.С.Горбачёв минбардан туриб, бу воқеаларда мусулмонларни айблаган. Эсимда, муфтий ҳазратлари Москвадан кўнғироқ қилиб, менга воқеанинг аниқ тафсилотларини ўрганишни тайинладилар. Мен ҳолатни аниқ ўрганиб, бу воқеаларда Исломнинг, мусулмонларнинг ҳеч қандай айби йўқлигининг хабарини етказдим. Шундан сўнг муфтий ҳазратлари яна ўша минбардан туриб, Исломни, халқимизни ҳимоя қилиб гапиргач, кейинроқ М.С.Горбачёв у кишидан узр сўраган эди. Ўшанда муфтий ҳазратлари Москвадан махсус

рейс билан Фарғонага учиб келиб, воқеаларнинг янада чуқурлашувининг олдини олган эдилар.

Ўш воқеаларида ҳам бу фожианинг олдини олиш учун давлат раҳбарларига ҳолатни тўғри тушунтириб, ҳаракат қилганлар, бу ҳақда халқаро анжуманда нутқ сўзлаганлар. Кейинчалик ўша ҳолатни эсга олиб, шундай деган эдилар: «Бу ишлар ҳеч қандай қолипга сиғмайди. Дини бир, Китоби бир, Пайғамбари бир одамлар бир-бирлари билан урушиб турса, бирор нарса дейишга ҳам одам хижолат бўлар экансан...»

Ҳақиқатан ҳам, Ўш, Фарғона воқеалари қандай рўй берганига ақлинг етмайди. Миллатлараро жанжал десанг, ҳаммаси бир миллат вакиллари, динлараро жанжал десанг, ҳаммаси бир дин вакиллари. Бу ишларда қандайдир қора кучларнинг ҳиди келиб турарди. Аллоҳнинг Ўзи ислоҳ қилсин!

Муфтий ҳазратлари миллат вакиллигидан ниҳоятда унумли фойдаландилар. Мисол учун, жуда кўп давлат арбоблари, зиёлилар билан танишдилар. Ўша вақтда юқори раҳбар лавозимларидан бирида ишлаган Лукьяновга ҳаж масаласида мурожаат қилган эканлар, у: «Муфтий, мен сенинг динингни яхши тушунмайман. Яхшиси, Хўжайин билан гаплашиб бераман, қабулига кириб, ўзинг тушунтириб айтасан», дебди. Ўша даврда ҳаж ва умра ибодати бизнинг юртларда қай аҳволга тушиб қолгани ҳақида юқорида батафсил сўз юритганмиз. Йиллар ўтиб, ошкоралик ва қайта қуриш даврига ҳам етиб келдик. Бу фурсатни ғанимат билган шайх ҳазратлари ўз ваколатларидан унумли фойдаландилар. Мусулмонлар ҳаж ибодатини бажаришлари лозимлигини уқтириб, давлат раҳбари Горбачёвга мурожаат қилдилар. Шайх ҳазратлари ҳаж тўғрисидаги ҳужжатлар тайёрлашни камина ходимингизга топширдилар.

Хужжат тайёрланаётган вақтда дуо олиш мақсадида дадамнинг хузурларига бордик. У киши жуда хурсанд бўлиб, дуо қилдилар. Каминага: «Ўғлим, «Хотин-қизлар, ёш болалар ҳам бориши керак», деб кўшиб кўйинг», дедилар. Мен ёшлик қилиб, «Бундай нарсалар хужжатларда умумий ёзилади», дедим. Шайх ҳазратлари: «Дадам айтганларидан кейин йўқ демай, кўшиб кўяверинг», дедилар, сўнг асосий бандга «а», «б» бўлимларини очиб, кўшиб кўйдим. Алҳамдулиллаҳ, ҳозирда аёлларимиз ҳам ҳаж ибодатини бемалол адо қилиб келмоқдалар. Хужжат тайёр бўлгач, ўша вақтдаги диний раҳбарларга имзо чектириш керак эди. Бир анжуман сабабли Тошкентга келиб қолган диний уламоларга бирма-бир мурожаат қилиб чиқдим. Ўша вақтдаги Туркманистон ва Тожикистон қозиларидан бошқалари имзо чекишмади. Балки, улар бу ишнинг амалга ошишига ишонилмагандир. Муфтий ҳазратлари М.С.Горбачёвнинг қабулига кириб, мақсадни баён қилибдилар.

Горбачёв:

– Хўш, Муфтий ҳазратлари, мен нима қилишим керак? – дебди.

– Сиз тасдиқласангиз бўлди. Қолган ишларни биз ўзимиз бажарамиз. Ҳаж ҳам гўёки туризмдек гап. Сафар, самолёт, меҳмонхоналардан давлат хазинасига катта тушум бўлади. Насронийлар Ватиканга, яҳудийлар Қуддуси Шарифга боришгани каби, мусулмонлар ҳам Маккаи Мукаррамани зиёрат қилишлари керак, деб, ўзига хос услуб билан тушунтирибдилар.

Шундан сўнг М.С.Горбачёв хужжатга имзо чекиб берган экан. Мана, Шайх ҳазратларининг саъй-ҳаракатлари билан ҳозиргача ҳар йили минглаб ҳожилар Аллоҳнинг уйига сафар қилиб, ҳаж фаризаси ва умра ибодатини адо этиб келмоқдалар. Мусулмонларнинг орзулари,

орзу бўлганда ҳам, кўп йиллик орзулари – ҳаж амалини адо этиш, Ислом дини нозил бўлган маконнинг муқаддас тупроғини кўзга суртиш, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам туғилган маконларини қабрларини зиёрат қилиш, Куръони Карим нозил бўлган шаҳар ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олиш, хуллас, барча-барча орзулари рўёбга чиқаётган эди. Бу эса ушбу ҳис-туйғуларни чин юракдан ҳис этган, динининг, халқининг орзуси амалга ошиши учун бор имкониятини ишга солиб ҳаракат қилган Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуфнинг меҳнатлари самараси эди. Энг қизиғи, ҳаж учун тайёрланган ҳужжатларга имзо чекишга кўнмаганлар биринчилардан бўлиб ҳажга отланишди...

Бу қувончли хабарни Саудия Арабистони раҳбарияти ҳам мамнуният билан қабул қилди. Яна муфтий ҳазратларининг ҳаракатлари билан диёримиздан ташриф буюрган ҳожиларни бир неча йилгача «Аллоҳнинг меҳмони – подшоҳнинг меҳмони» деган шиор билан Саудия ҳукуматининг подшоҳи ҳисобидан кутиб олинди. Улардан меҳмонхона ва бож тўловлари олинмади. Айниқса, бу диёрдаги ватандошларимизнинг қувончи чексиз эди. Улар ҳам имкон қадар бу улуғ ишга ҳисса қўшишга ҳаракат қилишарди. Аллоҳ хайрини бериб, ўтганларини раҳмат қилсин, ватандошлар ўз мол-мулкларини вақф қилиб, меросхўрларига эмас, балки келгусида ташриф буюрадиган ватандошларига қолдиришган экан. Уларнинг ҳужжатларини ўрганиб, келгусида бизнинг халқимиз фойдаланадиган қилишга уринилди. Лекин бу хайрли иш чала қолиб кетди.

Яна бир нозик нуқта: ҳаж ишларини яна ҳам қулайлаштириш учун диний идора махсус самолётлар харид қилишга уринди. Лекин ўша давр масъуллари руҳсат

беришмади. Ҳожилар учун ажратиладиган самолётлар уларни олиб бориб, бўш қайтишади, мавсум тугагач, яна бўш бориб, ҳожиларни олиб келишади. Шунинг учун ҳам йўл ҳақи қимматга тушади. Агар айнан ушбу йўналиш учун ажратилган самолётда борилса, ҳожиларимиз муборак ерларда кўпроқ бўлиш имкониятига эга бўлишарди, шу билан бирга, йўл ҳақи ҳам озроқ бўларди. Афсуски, бу иш ҳам амалга ошмай қолди.

Лекин ватанимизда мустақиллик шамоли эса бошлагач, давлатимиз раҳбари ҳожиларимизга ҳаж ва умра ибодатларини адо этишлари учун қулай шароитлар яратиб берди. Ҳар йили минглаб мусулмонлар Аллоҳнинг фарзини бажариб келишмоқда. Оммавий равишда ҳажга бориш бошланганига ҳам, мана, 25 йилдан ошибди. Фаровон ва мустақил ватанимизда аҳоли сони йилдан-йилга ошиб бормоқда. 1990 йиллари 15-20 миллион аҳоли бўлган бўлса, ҳозирга келиб, 30 миллиондан ошиб кетди. Умид қиламизки, ҳаж ва умрага борувчилар сони ҳам шунга муносиб равишда кўпайиб бораверади.

Ҳаж ибодатига рухсат берилгандан кейинги хурсандчиликларнинг чеки йўқ эди. Бу ҳолатни биргина воқеа билан эсга олмоқчиман. Ҳажга рухсат берилиши билан бирга, муборак маконлар билан борди-келди ҳам йўлга қўйилди. Қанчадан-қанча дийдорга зор қариндошлар кўришишди. Қанчадан-қанча Ватан меҳрига ташна қалблар Ватанни зиёрат қилиш бахтига мушарраф бўлишди. Ҳаж сафарларидан бирида машҳур уламолардан Олтинхон тўранинг қизи ҳам ҳаж зиёратига борди. Ўлим тўшагида ётган уламо қизининг рухсорига тўйгач, жон таслим қилди.

Келинг, миллат вакиллиги даврида қилинган ишлардан яна бирини эсга олайлик.

Совет иттифоқи давридаги энг оғриқли масалалардан бири Афғонистон масаласи эди. М.С.Горбачёвнинг илтимосига мувофиқ, муфтий ҳазратлари бошчилигидаги гуруҳ асирларни алмашиш масаласида Покистонга сафар уюштиришган. Бу хусусда матбуотда, бадий адабиётларда кўп ёзилиб, гапирилган. Биз бу воқеликнинг сояда қолиб кетган бир жиҳати ҳақида сўз юритмоқчимиз. Ўша даврларда бу муаммога аралашининг ўзи қалтис масала эди. Муфтий ҳазратлари ўз зиммаларига тушган бу ишни ҳам муваффақият билан адо этдилар. Бунинг сабаби эса халқининг, мусулмонларнинг муаммоларига бефарқ эмасликлари эди. Коммунистик тузум вакиллари ўша даврларда ватан озодлиги учун курашаётганларни «душман»лар, ўзларини эса халоскорлар деб аташарди. Муфтий Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф эса ҳар бир нарсага Ислом нуқтаи назаридан қарар эдилар. Сафар давомида у киши Покистон бош вазираси Беназир Бхутто қабулида бўлдилар. Мезбон ўзининг ватанимизга бўлган ҳурматини изҳор қилибди. Қабул давомида бош вазиранинг тез-тез парда ортига ўтиб, қайтиши меҳмонларнинг эътиборини тортибди. Кейинроқ билишса, Бхутто хоним боласини озиқлантириб, ундан хабар олиб турган экан. Ким бўлишидан қатъи назар, она барибир она экан-да!

Сўнгра афғон мужоҳидлари билан бир неча марта мулоқотлар уюштириб, мақсадга эришилди. Бу иш осон кечмаган. 30 нафарга яқин асирларимизни сўраб мурожаат қилинганда Ҳикматёр: «Майли, ўзлари хоҳлашса, рухсат берамиз, кетаверишади. Лекин биз минглаб бева аёлларга, минглаб етимларга нима деб жавоб берамиз? Улар «Эрларимизни топиб беринглар, отамизни топиб беринглар», деб даъво қилишмоқда», дебди. Асирларга нисбатан Ислом шариятига зид «мусла» (кўз, бурун, ку-

локларни кесиш) бўлаётгани эслатилганда, у киши: «Буларнинг барчаси ёлғон, ўзлари қилган ишларни бизни қилди, деб даъво қилишяпти», деб жавоб берган экан. Хуллас, нечта бўлса ҳам асирларнинг оиласига, ватанига қайтгани бир оз бўлса-да, яраларга малҳам бўлган эди *(Бу мавзуга оид бошқа маълумотларни шайх ҳазратларининг «Шояджи тақводор бўлсак», Каримберди Тўрамуроднинг «Қадр кечаси» ва бошқа китоблардан топишингиз мумкин).*

Миллат вакиллиги мобайнида жамиятга, халқимизга манфаатли кўпгина ишлар амалга оширилган. Шулардан бири – иттифоқ бош вазири Рыжков имзоси билан Тошкент эски шаҳарини қайта таъмирлаш учун ўша давр ҳисобига кўра катта миқдорда маблағ ажратишга муяссар бўлинганди.

Миллат вакиллиги даврида кўпгина давлат арбоблари, зиёлилар, машҳур кишилар билан танишиб, ҳамкорлик қилиб, бирга ишлаш имконияти ҳам туғилган эди. Шулардан бири, Россиянинг машҳур шоирларидан Евгений Евтушенко муфтий ҳазратлари ҳақида зиёлиларимизга қуйидаги фикрни изҳор қилганди: «Ўзбек халқининг омади бор экан. Муфтийдек фарзанди бор. У кишини эҳтиёт қилишингиз керак. Бундай инсонлар дунёга ҳар замонда бир келади».

Давр, замон ўз ҳукмини ўтказарди. Муфтий ҳазратлари жамиятга, халққа қанчалик жон куйдириб хизмат қилса, муҳолифлар у кишига қарши шунчалик қаттиқ курашишарди. Аллоҳнинг иродаси, тақдир тақозаси билан хорижда яшашга ҳам тўғри келди.

ХОРИЖДА

Шайх ҳазратлари маълум сабабларга кўра муфтийликдан истеъфога чиқишларига тўғри келди. Зотан, мақсад амал ёки мансаб эмас, балки динига, халқига, ватанига хизмат қилиш эди. Истеъфодан сўнг ҳам ифвою тухмат, ғаразу адоват тўхтамади. Энди нима қилиш керак? Энди ҳаётни хорижда давом эттириш керак. Жондан ортиқ кўрган Ватанни, халқни вақтинча тарк қилишга тўғри келди. Бир муддат Саудия Арабистонида, Маккаи Мукаррамада истиқомат қилдилар. Аллоҳнинг ҳикмати, иродаси билан энди «Тафсири Ҳилол» Куръони Карим нозил бўлган маконларда ёзиладиган бўлди. Муҳаммад Содик ҳазратлари «Бу ҳам Аллоҳнинг синови, синоати эди. Ҳикматини эса ёлғиз Ўзи билади. Ватандан, халқдан, қариндош-уруғдан, ота-онадан айро, фироқда яшаш сиз билан бизларга Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламдан мерос бўлиб қолган. Шунисига ҳам шукр», дея янги куч, янги ғайрат билан ишга киришдилар. Ўз олдиларига катта режалар кўйдилар. Ўзи муҳаббат кўйган халқнинг диний саводини мукамал қилишга аҳд қилдилар. Муфтий бўлиб хизмат қилган чоғларида ўзбек халқининг бошланғич диний таълимот олиши учун қўлдан келганича ҳаракат қилган эдилар. У вақтда оз бўлса-да, имкониятлар бор эди. Ҳозир эса ёзганларини кимлар ўқиши, уларнинг қандай чоп қилиниши номаълум. Ватанга қандай қилиб етказди, бу ҳам мубҳам эди. Лекин Аллоҳга ишонч, таваккул, ақийда мустаҳкам эди. Шунинг учун ҳам Аллоҳдан астойдил тилаб, иш бошладилар. Аввало, ушбу мақсад йўлида режа тузиб чиқилди. Режа куйидагича эди: Биринчи навбатда тафсирни ёзиб тугатиш.

Иккинчи навбатда ҳадиси шарифлар ҳақида китоб ёзиш. Навбатда эса ақийда ҳақида тўлиқ маълумотни қамраб оладиган китоб ёзиш. Сўнг фикҳ, хусусан, ҳанафий мазҳабимизнинг фикҳини мукамал баён қиладиган қўлланма яратиш. Кейин тарих, тасаввуф ва бирин-кетин бошқа соҳаларда китоблар ёзиш. Аллоҳ нажот бериб, бу режа деярли амалга оширилди. Алҳамдулиллаҳ!

Маккаи Мукаррамада ойнасидан Масжидул Ҳаром кўриниб турадиган уйга жойлашилди. Бир муддат ўтгач, оила аъзолари ҳам бориб қўшилишди. Ўша ерда, Қуръони Карим нозил бўлган муборак маконларда «Тафсири Ҳилол»нинг давоми ёзила бошлади. Эски кадрдонлар сафига янгилари қўшилди. Иш ҳам топилди. Робитаи Олабил Исломи ташкилотида собиқ иттифоқ давлатларининг вакили бўлиб хизматни давом эттирдилар. «Тафсири Ҳилол»нинг баъзи бир жузларини чет элларда чоп қилиб тарқатиш йўлга қўйилди. Бизнинг мавзу бошқа бўлганлиги учун, акамнинг оиласи ўзлари хоҳлашса, Франкфурт аэропортидаги саргузаштлардан бошлаб ёзиб, гапириб беришар. Лекин кези келганда ҳазратнинг оилалари ҳақида бир-икки оғиз айтиб ўтишга ижозат бергайсиз.

Келин ая Фотимахон – Исмоил махдумнинг қизлари. Исломга хизмат қилган оиланинг ўқимишли, соф эътиқодли қизларидан. Мен бу ҳақда ушбу ўринда ёзаётганимнинг боиси бор. Мен келин аямга худди шу ўринда тан берганман. Ҳамма Мухаммад Содикдан – собиқ муфтийдан ўзини олиб қочган даврлар, ҳатто яқинлар ҳам эҳтиёт чорасини кўришаётган вақтда келин ая ҳеч иккиланмай, қўлида чилласи чиқмаган чақалоғини олиб, хорижга, турмуш ўртоқларининг ортидан отландилар. Ўзларининг нозик зиммаларига улкан қийинчиликларни ортиб олдилар. Келгусида ҳаётлари

нима бўлиши қоронғу, лекин эътиқодлари мустаҳкам эди, ишончлари мукаммал эди. Ўғиллари Исмоилжон, қизлари Одинахон, чақалоқ Оминахонларни олиб, йўлга тушдилар. Бежиз Франкфурт аэропортини эсга олмадик, чет эл саргузаштлари айнан ўша жойдан бошланган. Ҳа, ўшанда келин ая мусулмон аёлларга хос жасорат кўрсатган эдилар. Аллоҳ хайрларини берсин!

Одатда бизда эгиз туғилган чақалоқларга Фотима ва Зухро деб исм қўядилар. Дадалари олим одам бўлганлари учун, ёлғиз туғилса ҳам, қизларига Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг қизларининг исмини қўйганлар. Ниятга яраша бўлди. У киши худди Фотима онамизга монанд, Исломга хизмат қиладиган қиз бўлиб ўсдилар. Бунга эса исломий оилада тарбия кўрганларининг таъсири катта бўлди. Ота-онасининг эркатойи бўлишига қарамасдан, турмуш кургач, муслима келинлар нима қилиши керак бўлса, барчасини қилдилар. Шаҳардан қишлоққа келин бўлиб тушдилар. Қайнота, қайноналарини ўз волидаларини ҳурмат қилгандек эъзозладилар. Бир сўз билан айтганда, худди муфтий ҳазратлари «Рисоладаги аёл» мақоласида зикр қилганларидек келин эдилар. Турмуш ўртоғи қаерда бўлса бирга бўлар, нима буюрса айтганларидек қилар, аёл кишига хос вазифаларнинг барчасини аъло даражада бажарардилар. Мазали, ширин таомлар тайёрлар, уйни саранжом-саришта тутар, фарзандларини ҳусни хулқли қилиб тарбия қилар, турмуш ўртоқларининг измидан чиқмасдилар. Буларнинг ҳаммаси бахтли-саодатли ҳаётнинг омиллари эди.

Шайх ҳазратлари баракали ижод қила бошладилар. У киши халқаро анжуманларда иштирок этар, Ислом уламолари, олимлар, давлат арбоблари билан мулоқотда бўлар, тажриба алмашар эдилар. Ўшанда кўпчилик

«Сиз араб тилида ҳам ижод қилсангиз бўлар экан», деган мулоҳазаларни билдиришибди. У киши етук Ислом олимлари Абул Ҳасан Надавий, Юсуф Қарзовий, Муҳаммад Али Собуний, Рамазон Бутий ва бошқа бир қанча азизлар билан маслаҳат қилибдилар. Шунда улар «Биз сизнинг улуғ аждодларингиз – имом Бухорий, имом Термизийлар ёзиб кетган китобларни ўқиб, динимизни ўрганганмиз. Биз араб тилида етарлича ижод қилмоқдамиз. Сиз ўз тилингизда ёзаверинг, чунки биз сизнинг тилингизда ҳеч нарса ёза олмаймиз», деган маслаҳатни беришибди. Бу маслаҳат ишни янада шижоат билан давом эттиришларига туртки бўлган.

Ўша даврни эслаб кўрайлик. Ватандан узоқда, қайтишдан умид йўқ даврлар. Лекин шайх ҳазратларининг бунчалик кўп китобларни таълиф қилишларига у кишидаги эътиқоднинг, ақийданинг мустаҳкамлиги, Ватанга, динга, она халқига бўлган кучли севги сабаб бўлган, дея бемалол айта оламиз. У кишининг ўрнида бошқа одам бўлганида «Чиқмайдиган китобни ёзиб нима қиламан», дейиши мумкин эди. Лекин ҳамма нарса ниятга боғлиқ. Ниятлари холис экан, мана, меҳнатларининг маҳсули бўлган бу нодир китоблар мусулмон халқи орасида кенг тарқалиб, халқнинг диний саводхонлиги ошмоқда, ўзининг самараларини бермоқда.

Шайх ҳазратлари у вақтларда қўлда, оддий шарикли ручкада ёзардилар. Кўп ёзганларидан қўлларининг ручкани ушлайдиган жойи бўртиб, қавариб қолган эди. Қўлёзманинг нусхасини олиб, каминага жўнатар, мен эса уни компьютерда оққа кўчирардим. Ўша пайтларда мен Истамбулда истиқомат қилардим. Кейинчалик ўғиллари Исмоилжон улғайгач, компьютерни ўрганиб, бу қулай воситада ишлашга дадасини ҳам қизиқтириб қўйди, шундан сўнг ижодни компьютерда давом эттирдилар.

Муқаддас маконларнинг баракасидан меҳнатлари самарали бўлиб, «Тафсири Ҳилол» тўлиқ ёзиб тугатилиб, ўқувчиларга тақдим этилди. Одатда Қуръони Карим маънолари кўп тилларга таржима қилиниб, тақдим қилинган. Лекин унинг тафсири жуда кам. Таржимадан фойдаланганлар бир оз маълумотга эга бўладилар, лекин чуқур илмга эга бўла олмайдилар. Аллоҳнинг каломини эса тафсирсиз ҳамма ҳам тушуна олмайди. Шу томонларини ҳисобга олиб, «Тафсири Ҳилол»ни ёзиш давомида уни рус тилига ўгиришни ҳам йўлга қўйган эдик. Аллоҳга шукрлар бўлсинки, унинг русча нусхаси ҳам ўз ўқувчилари қўлига етиб бормоқда. Фурсатдан фойдаланиб, бу савобли ишда меҳнати сингаётган барча биродарларимизга миннатдорчилигимизни изҳор қиламиз.

Олий мақсад – тафсирнинг ёзилиши охирлаб қолгач, навбатдаги иш – ҳадиси шарифни халқимизга етказишга уриниш бошланди. Муаллифнинг ўзлари «Ҳадис ва Ҳаёт» тўпламининг муқаддимасида таъкидлаганларидек, аввало бу иш учун китоб танлаб олдилар. Сўнг худди бобомиз Имом Бухорий қилганларидек, суюкли Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг равзаи шарифларини зиёрат этдилар. Сўнг ғусл қилиб, икки ракъат намоз ўқидилар, у зотдан изн бўлгач, китобни ёзишга киришдилар. Афсуски, изн қай тарзда бўлганини сўраб олмаган эканмиз. Тахминимизга кўра рўё орқали бўлган бўлса керак. Алҳамдулиллаҳ, бу иш ҳам муваффақиятли яқунланди, «Ҳадис ва Ҳаёт» мажмуаси халқимизнинг ҳадис илмини ўзлаштиришида муҳим қўлланма бўлиб хизмат қилмоқда.

Робитаи Исломия ташкилоти ва бошқа диний ташкилотларда хизмат қилиш жараёнида минтақамиз мусулмонларининг муаммоларини ҳал этишда катта ишлар қилинди. Минтақамизга хос муаммолардан таш-

қари, замонавий масалалар хусусида фатво чиқаришга ҳам ҳисса қўшдилар. «Озодлик» радиосида чиқишлар қилиб турдилар. Бошқалардан фарқли ўлароқ, акам бу эшиттиришларда соф диний масалаларни ёритиб берар, сиёсий масалаларга аралашмасдилар.

Хорижда яшаб юрганимизда баъзи нохуш хабарларни шайх ҳазратларига етказмасликка ҳаракат қилар эдик. Бир куни волидамизнинг акалари Умарали тоғамизнинг вафот этганлари ҳақидаги хабар етиб келди. Келин ая иккаламиз бу хабарни яшириб, акамга айтмадик. Орадан бир йилдан ошиқроқ вақт ўтди. Бир куни оилавий суҳбат чоғида тоғам хусусида гап кетиб, келин ая бехосдан у кишининг вафотлари ҳақида гапириб юбордилар. Кейин билсак, акам ҳам бу ҳақда эшитган, лекин бизни эҳтиёт қилиб, айтмаган эканлар.

Шайх ҳазратлари табиатан ниҳоятда сабрли одам эдилар. Фейълари кенг, ҳар нарсага аччиқлари чиқавермас, бирорга одамни хафа қилмас, вақтларини, гапларини беҳудага сарфламас эдилар. Ўзларининг хоҳишларини бировга мажбуран ўтказмасдилар. Суҳбатдошларни, ҳамкорларни ўз ихтиёрига қўйиб қўярдилар.

Фарзанд инсон учун Аллоҳнинг бебаҳо неъматидир. Фарзанд тарбияси эса энг муҳим ишларнинг аввалгисидир. Шайх ҳазратлари билан келин аямиз олдида ана шундай муҳим масала кўндаланг бўлиб турар, улар фарзандларини иложи борича исломий руҳда тарбиялашар, лекин уларни ўқитиш масаласида бошлари қотарди. Бу борада пешқадам ҳамшаҳарлар билан маслаҳатлашилди. Улар: «Ўзингиз таълим олган жойда ўқитинг, чунки бошқа жойларда фарзандларингиз қаровсиз қолишса, ҳар хил тоифаларга қўшилиб кетиш хавфи туғилади», деган фикрни билдиришди. Шунинг учун болаларнинг ўқиши учун Ливия давлати танланди.

Шайх ҳазратлари оилалари билан Ливияга кўчиб ўтдилар. Ливия ўзлари ўқиган жой, Траблус эса иккинчи она шаҳарлари эди. Ҳазрат учун «Жамияту даъватил исломия» ташкилоти худудидан уй ажратилди. Давлат раҳбари бу азиз меҳмонларни ўзи қабул қилиб, марҳамат кўрсатди. У кишининг фармони билан оиланинг тузидан тортиб, барча эҳтиёжларининг таъминоти йўлга қўйилди. Болалар бирин-кетин ўқишга бориб, ўқий бошлашди. Шайх ҳазратлари «Жамияту даъватил исломия» ташкилотининг аъзоси эдилар, асосан китоб ёзиш билан шуғулланиб, ижодларини янада кенг кўламли қилиб давом эттирдилар. «Ҳадис ва Ҳаёт» каби ҳажм ва мазмун жиҳатидан катта китобларнинг орасида бошқа зарур рисоалар, мақолалар ҳам ёзиб турардилар. Бирор сафарга борсалар, овоз ёзиш асбобидан фойдаланиб, керакли китобларни ўқиб берардилар. Вақтларини беҳуда ўтказмасдилар. Мен ана шундай аудиокассеталаридан бир қанчасини кўпайтириб, Ватанга жўнатардим, халқимиз эшитиб, фойдаланар эди. Асосан иқтидорли талабаларни ўқишга таклиф қилиб, ўқишларига кўмаклашар эдилар. Кўмак ҳам моддий, ҳам маънавий бўлар эди. Шунинг учун ҳам «Шайх ҳазратлари менинг устозим бўладилар», деганлар кўпчиликини ташкил этади.

Воқеалар, ҳодисалар шу қадар кўплигидан асосий гаплардан бири сал эсдан чиқай дебди. Сиз азизларни асаримизнинг асосий қаҳрамонларидан бири шайх ҳазратларининг яккаю ягона, битта бўлса ҳам ўнтага татиғулик ўғиллари Исмоилжон билан таништирмоқчиман. У 1976 йили Тошкент шаҳрида таваллуд топган. Ўрта маълумотни Тошкентдаги 22-сонли мактабда олган. Мактабда аъло баҳоларга ўқиган. Такдир тақозоси билан бир муддат оиласи билан бирга хорижда яшашига тўғри келган. Никоҳ тўйлари ҳам Истамбулда бўлиб ўт-

ган. Хорижда бўлишимизга қарамасдан, чиройли, файзли исломий тўй қилганмиз. Келинликка номзод – қариндошларимиздан бирининг қизлари Машкурахон эди. Қариндошлар маслаҳат қилишди, тўйда ҳар бир оиладан бир кишидан вакил қатнашадиган бўлган. Ота-она, бобо-момолардан оқ фотиҳа – дуо олингач, тўй бошланган. Тўй кечаси маросим иштирокчиларини бизнинг диёримизда имкони йўқ нарсага – денгиз сайрига таклиф этганмиз. Икки ёшнинг ҳақларига дуолар қилинган. Дуолар қабул бўлган экан, ширин ҳаётлари мобайнида ҳозирга қадар уч ўғил, бир қизли бўлдилар. Келинимиз орзу қилинганидек, иболи, меҳнатқаш, одобли, ўқимишли, рисоладагидек келин чиқдилар. Исмоилжон дадалари ўқиган дорилфунунда ўқиб, олим бўлиб етишди. Ҳозирда падари бузрукворлари бошлаб берган ишни давом эттириб, «Ҳилол нашр» нашриётини бошқармоқда.

ОҒИР ЖУДОЛИК

Биз хорижда юрган пайтимизда бир куни онам бетоб бўлиб қолибдилар. Зиёратларига келганимда ҳаво жиҳозига боғлиқ ҳолда беҳуш ётар эдилар. «Онажон, мен келдим», деб бир неча бор такрорладим. Ё алҳазар! Эртасигаёқ оёққа туриб, юриб кетдилар. Бир неча йиллаб фарзандларини кўрмасдан яшашга онаизорнинг юраги қанчагача дош бериши мумкин! Мушфиққина онам, беозоргина онам фарзандлари доғида ширин жонларини фидо этдилар.

Вақти-соати келиб, каминага волидаи меҳрибонимизнинг вафотлари тўғрисидаги хабар етиб келди. Онамиз Ватанда вафот этдилар, биз фарзандлар эса – камина Истамбулда, акам Маккаи Мукаррамада эдик. Қани энди бу хабарни у кишига айтиб бўлса. Ҳаётим давомида энг қийналган, қалбдан азоб чеккан дамларим шу эди. Акам ҳар икки соатда кўнғироқ қилиб, «Нима гап? Сен мендан ниманидир яширяпсан», дейди. Мен: «Йўқ, тинчлик», дейман-у, лекин яширишнинг иложи бўлмади, охири ростини айтишга мажбур бўлдим. Хабарни эшитгач, трубка қўлларидан тушиб кетганини сездим. Узоқ сукунат чўмди...

Бу ҳаммамиз учун оғир мусибат эди. Ҳамшаҳарлар хабар топиб, тезлик билан таъзия очиб, баъзилари онамиз учун умра ибодатини амалга оширишган экан. Биз узоқдамиз, боришнинг ҳеч қандай иложи йўқ эди. Дадам бошчилигида қариндош-уруғлар, ошна-оғайнилар, ҳамқишлоқлар онамизни ўз васиятларига биноан туғилган ерлари – оналарининг ёнларига, Қорақўрғон қишлоғидаги Жийдамозор қабристонига дафн қилишибди. Волидаи муҳтарамамизни Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин! Омин!

Ижозатингиз билан шу ўринда шайх ҳазратларининг оналарига атаб ёзган, шу кунга қадар бирор ерда чоп этилмаган марсияларини эътиборингизга хавола қиламиз:

ОНАЖОНИМ, ВОЛИДАИ МЕҲРИБОНИМ!!!

Бандаси ўзига етган макруҳ учун Ўзидан Ўзга ҳамд айтмайдиган Қодиру Қобиз бўлмиш Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.

Қиёмат қоим бўлгунча ҳар бир бандаи мўмин учун вафотлари дунёнинг энг улкан мусибати бўлмиш севиқли Пайғамбаримизга салавоту саломлар бўлсин.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз дорул фанони тарк айлаб, дорул бақога рихлат қилдингиз. Баданга – жисмга, моддий нарсаларга боғлиқ бўлган бу тор дунё тапшишларини ортда қолдириб, уфқлари чексиз бўлган, ҳеч қандай моддий нарсага боғлиқ бўлмаган руҳий оламга етишдингиз. Энди мен – Сизнинг жигарбандингиз Сиз азизамнинг жисмингизга, бу моддий дунёга тегишли бўлмаган жонибингизга хитоб қила олмайман. Энди мен – Сизнинг жигарбандингиз Сиз меҳрибоним ила фақатгина кўзим тўла ёш, қалбим тўла соғинч билан, хаёлимдагина гаплаша оламан.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Ижозат беринг, ҳаммасини бир бошдан бошлай. Аллоҳ раҳмат айласин, бобомиз ва энамиздан беш фарзанднинг иккинчиси бўлиб дунёга келганингизда нима учун улар Сиз азизамга «сабр қилувчи» деган маънони англатувчи исм қўйганлари менга қоронғи. Лекин бу бевафо дунёда кечирган олтмиш саккиз йиллик умри муборагингизни исмингизга мос равишда сабр ила ўтказганингизга жонли гувоҳман.

Отадан эрта ажраб қолиб, энам раҳматликнинг қарамоғида оила тебратиш ва укаларингизга қарашнинг турли-туман машаққатларига сабр қилиш ила чиниқдингиз.

Сўнгра, Қиблагоҳимиз ила оила қурганларингиздан кейин, мен туғилишим билан у киши Аллоҳнинг охирги ва боқий дини бўлмиш Исломни ўрганиш учун жўнаб кетганларида юзага келган турли-туман қийинчиликларга тинимсиз сабр қилиш ила яшай бошладингиз. Сиз энди шунчаки эмас, Аллоҳнинг йўлида, дину диёнатимиз йўлида сабр қилишга ўтдингиз. Ўзи шундоқ ҳам турмуш кечириш қийин бўлган бир даврда Қиблагоҳимизнинг исломий илмлар толиби бўлишлари сизнинг оддий қийинчиликларингизни Аллоҳнинг йўлидаги, чексиз ажру савоб касб қилиш йўлидаги қийинчиликларга айлантирган эди. Шу билан бирга, бу Аллоҳ субҳанаху ва таолодан бизнинг оиламизга берилган улкан неъмат эди. Аввало мени, кейинчалик укаларимни ҳам тарбия қилишда энам раҳматлик бошчилигида бошқа қариндошлар ёрдам берган бўлишса ҳам, жуда ҳам қийналганингиз, аммо ҳар қандай қийинчиликларни енгишда сабр қилганингиз маълум ва машҳур. Қиблагоҳимиз дарслардан таътилга чиққанларида ҳам оила учун бирор нарса топиш ҳаракатида бўлишлари одат тусига кирган экан. Бу ҳам ҳар иккингиздан сабрматонат тақозо этиши турган гап эди. Сизнинг турмуш қийинчиликларини енгиш йўлида сабр ила ҳаракат қилганингиз алоҳида эҳтимомга сазовор нарса. Тортган қийинчиликларингизнинг баъзилари болалик хотирамда қолган, аммо уларни айтиб ўтирмакчи эмасман, чунки ўзингиз уларни эшлашга унча рағбат қилмас эдингиз. Фақат тортган хасталикларингиз машаққати умрингизнинг ўзига хос сабр тўла саҳифалари бўлса керак деб ўйлайман. Ўзингиз ёрдамга эҳтиёжли бўла туриб, биз-

нинг роҳатимиз учун тинмай ҳаракат қилишингиз эса сабр устига яна сабр талаб қиладиган ҳол эканини ай-тиб ўтирмасак ҳам бўлади.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Қиблагохим ўқишни тўлиқ битирмасалар ҳам, мусулмонлар талабига биноан ишга тайинланганларидан сўнг у кишининг иш жойларига кўчиб ўтиб яшай бошлаганимиздан кейин ҳам яна кўп нарсаларга сабр қилиш лозим бўлди. Ана шу сабр талаб этган нарсаларнинг асосийси биз фарзандларингизнинг фироғи эди. Ҳеч бир она ўз жигаргўшасининг бир қадам узоқлашишини истамайди. Сиз эса бу масалада ҳамма оналардан ҳам ҳассос эдингиз. Лекин ҳаётда банданинг эмас, Аллоҳнинг истаги бўлиши муқаррар. Сиз Аллоҳ таолонинг марҳамати ила севикли фарзандларингиз ҳижронига сабр қилиш билан ажр олиш бахтига муяссар бўлдингиз. Ҳар сафар йўлга отланганимизда «Болам, фақатгина Аллоҳ йўлида ўқишга (ёки хизматга) кетаётганингиз учун сабр қилиб, рози бўлмоқдаман, бўлмаса сизларни ўз олдидан бир қадам ҳам узоқ кетишингизни хоҳламайман. Имкон топганингизда келиб, мени кўриб турсаларингиз бўлди», дер эдингиз. Бу сизнинг Аллоҳнинг йўлидаги, иймон-Ислом, дин-диёнат йўлидаги фидокорлигингиз эди. Сиз айнан шу фидокорлигингизда муборак умрингизнинг охиригача собит турдингиз. Фақат Аллоҳ таолонинг ро-зилигини тилаган ҳолингизда фарзандларингиз, келинларингиз, набираларингиз ва ниҳоят, чеварангиз фироқига ҳам сабр қилдингиз. Раҳмати барча нарсадан кенг бўлган Улуғ Аллоҳ Сизнинг бу фидокорлигингиз учун муносиб тақдирлашдан умидвормиз.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Аллоҳ таоло ҳар бир онага фарзанд меҳрини ато қилгани мутлақ ҳақиқат эканлиги маълум. Аммо менга

Аллоҳ таоло дунёдаги барча оналар ичида Сизга ҳаммадан кўп фарзанд меҳрини ато қилган бўлиб кўринади. Авваллари ҳам кўп бор эслаганман, хусусан дорулбақога рихлат қилганингиздан буён қайта-қайта ўйлаб, бизларга бирор оғиз қаттиқ гап айтганингизни эслай олмаяпман. Аксинча, фарзандларини сўккан ёки қарғаган аёлларга насиҳат қилиб: «Болани ҳадеб сўкиб бўлмайди. Қарғасангиз, яхши-ёмон гапга фаришта «омин» деб турар экан, болангизга бирор нарса бўлиб қолса, азобини ўзингиз тортасиз, «болам, бўтам», деб яхши муомала қилсангиз, болангиз гапингизга киради, айланайин. Бола дегани яхши гапнинг гадоси бўлади», дер эдингиз.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз ажойиб фарзанд ҳам эдингиз. Отангизни доимо яхшилик билан эслаб, ҳақларига дуолар қилар эдингиз. Онангиз – энам раҳматликни қанчалар эъзозлашингизни ўзимиз ҳам кўрганмиз. У киши ҳаётлик вақтларида барча имкониятингизни ишга солиб хурматларини қилсангиз ҳам, тез-тез «Мен боламини дейман, болам боласини дейди, деганлари рост экан. Мана, биз ҳам боламизни деб онамизга тузукроқ қарай олмаяпмиз», деб ўксинар эдингиз. Сиз солиҳа фарзанд ўлароқ, умрингиз бўйи ўқиган намозларингизда салом беришдан олдин «Аллоҳим, ота-онамни мағфират қилгин» деган дуони ўқиб келдингиз. Бу билан фарзанднинг вафот этган ота-она олдидаги бурчини шараф билан адо этиб келдингиз. Сиз яна кўшимча дуолар ҳам қилар эдингиз. Ҳар бир намозингиздан кейин алоҳида Қуръон ўқиб, ортидан ота-онангиз ҳақларига дуо қилар эдингиз. Бу ишни ҳар бир намозингиздан кейинги вазифангизга айлантириб олган эдингиз. Аллоҳ таоло бизларнинг ҳам Сизга ўхшаш солиҳ фарзандлардан бўлишимизни насиб этсин.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз азизамнинг бу бевафо дунёда кечирган ҳаётингиз давомида мен ўз фарзандлик бурчимни бажара олдимми, йўқми – айта олмайман. Аслида фарзанд ҳарчанд уринмасин, онаси берган бир ютум оқ сутнинг ҳаққини ҳам адо қила олмаслиги турган гап. Бир одам онасини елкасига кўтариб олиб, Каъбаи Муаззамани тавоф этдириб, ҳаж қилдириб юриб, буюк саҳобий Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анҳумони кўриб қолибди. У кишидан: «Ушбу қилаётган ишим ила онамнинг ҳаққини адо этган бўламанми?» деб сўрабди. Абдуллоҳ ибн Умар розияллоху анҳумо унга жавобан: «Сен бу ишинг билан онангнинг бир марта сут бергани ҳаққини ҳам адо эта олмайсан», деган эканлар. Демак, фарзанд ҳар қанча уринса ҳам, онанинг ҳаққини тўлиқ адо этиши мумкин эмас. Фақат онанинг розилигини топиши, дуосини олиши ҳақида гапириши мумкин экан, холос.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Биз – Сизнинг фарзандларингиз Сиздек буюк қалб эгаси бўлмиш мўътабар онамизнинг розилиklarини топа олдикми? Агар топа олган бўлсак, бунинг фазли икки нарсага боғлиқ бўлади:

Аввало, ҳамма нарсадан олдин Аллоҳ таолонинг лутфи ила ва Қиблагоҳимиз ҳамда Сиз азизамизнинг ҳаракатларингиз ила биз фарзандларингиз мусулмон бўлиб ўсганимизга боғлиқдир. Ҳа, сиз азиз волидайнларимиз биз фарзандларингизни нафақат оддий мусулмон бўлишимиз учун ҳаракат қилдингиз, балки Аллоҳнинг охирги ва мукамал дини бўлмиш Исломи иложи борича кўпроқ ўрганиб, унга амал қилиб, қўлдан келганча бошқаларга ҳам ўргатадиган инсонлар бўлиб етишимиз учун роҳат-фароғатингиздан кечдингиз, кўплаб оғир машаққатлар чекдингиз. Ҳа, Роббул оламинга бе-

ҳад ҳамду санолар бўлсинким, У Зотнинг лутфи ва сиз волидайнларимизнинг саъй-ҳаракатларингиз сабабли биз фарзандларингиз мусулмон бўлиб ўсдик. Бинобарин, агар биздан бирор яхшилик, жумладан, ота-онани рози қиладиган амал содир бўлса ҳам, мусулмончилигимиздан бўлади.

Иккинчидан, агар Сиздек мўътабар инсон биздан рози бўлсангиз, бизнинг ортиқча бир иш қилганимиздан эмас, Сиз азизамизнинг бағрикенглигингиздандир. Онажон, Сиз бутун умрингиз давомида биз фарзандларингиздан рози бўлиб яшашга ҳаракат қилдингиз. Ўзингизнинг розилигингиз бизнинг икки дунёдаги бахт-саодатимиз учун қанчалик зарур эканини тўлиқ тушуниб етганингиз учун, бизга ниҳоятда меҳрибонлигингиздан ўз ҳаққингиздан воз кечиб, Сизнинг розилигингизни топиш учун тақдим қилишимиз лозим бўлган нарсаларни талаб қилмасдан, бизнинг саодатимиз учун зарур бўлган розилигингизни ҳада қилган эдингиз.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Энди дуо масаласига келадиган бўлсак, Сиз фарзанд доимо онанинг дуосига муҳтожлигини тўлиқ англаб етган Она эдингиз. Биз Сиздан дуо сўраш ёки дуо қилиб туришни эслатиб туриш каби нарсаларга муҳтож эмас эдик. Сиз ўзингиз биз фарзандларингизни дуо қилиб туришни ўзингизга вазифа қилиб олган эдингиз. Қачон хайрлашадиган бўлсак, «Аллоҳдан тинч-омонлигингизни сўраб дуо қилиб тураман», деб бизни тинчлантирар эдингиз.

Аҳвол оғирлашиб, бошимиз устида хавф-хатар кучайиб қолганда эса «Аллоҳ Ўзи асрасин, болам, одамлар бунча ҳадларидан ошмаса! Бўлаётган гапларни эшитганимдан бери Аллоҳга яна ҳам кўпроқ ёлвориб, астойдил дуо қиляпман. Парвардигорим ноумид қилмас», дер эдингиз. Ҳа, Онажон, Парвардигори олам ноумид қилмади.

Сизнинг дуоларингизни қабул қилиб, бизнинг мушкулларимизга қушойиш бериб келди. Кўп ҳолатларда инсон ақли бовар қилмайдиган равишда бизга Аллоҳ таолонинг ёрдами келганда бу ҳол Аллоҳнинг иноятию, Сизларнинг дуоингиз туфайли бўлганини сезар эдим. Бундай ҳолатларда Қиблагоҳимиздан эшитганим паҳлавон йигит ва унинг онаси ҳақидаги ҳикоя ёдимга тушар эди:

«Бир паҳлавон йигит бўлган экан. Ғанимлари уни ҳеч енга олишмабди. Барча чораларни ишга солиб бўлганларидан кейин «Бунинг бир сири бўлса керак, бўлмаса бунчалик енгилмас одам бўлмайди», деб сирни ахтаришга тушишибди ва ниҳоят, «Бу йигитнинг тақводор онаси бор экан, унинг ҳаққига доимо дуо қилиб турар экан», деган хулосага келишибди».

Мен ҳам Қиблагоҳимнинг ва Сиз азизамнинг дуоларингиз сабабли ўзимни мазкур паҳлавон йигитдек ҳис этиб юрар эдим. Дуоларимда Аллоҳ таолодан Сиз азиз волидайнларимга соғлик-саломатлик, умрларингизга барака ва бизнинг ҳақимиздаги дуоларингизнинг қабулини сўрар эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Эҳтимол, Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг йўлида, иймон-Ислом йўлида, дин-диёнат йўлида, эсон-омон ҳижрат қилиб олганимизга ҳам Ҳақ таолонинг иноятидан сўнг сизларнинг дуоларингиз сабаб бўлгандир. Аллоҳнинг йўлида муҳожир бўлиш қанчалар бахт эканини жуда кам одамларгина тушуниб етадилар. Аллоҳга беадад шукрлар бўлсинким, бизга Ул Зот ўша тушунчани ва Ўзининг йўлидаги муҳожирлик олий мартабасини берди.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Энди Аллоҳнинг розилигини топиш мақсадида қилаётган ибодатингиз, солиҳ амалларингиз, тақвоингиз ва турли машаққатларга сабрингиз қаторига фарзандингизнинг ҳижронига сабр қилишингиз ҳам қўшилди.

Энди Сиз Аллоҳ йўлидаги фарзандларга она бўлдингиз.

Энди Сиз Аллоҳ йўлидаги келинларга қайнона бўлдингиз.

Энди Сиз Аллоҳ йўлидаги набираларга эна бўлдингиз.

Энди Сиз Аллоҳ йўлидаги чеварага момо бўлдингиз.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Фарзандлар ҳижрони дарди қандай бўлишини билиш учун фарзандлар ҳижронини татиб яшаган она бўлиш керак. Сиз онажонимнинг ўз фарзандларингиз ҳижрони дардини қандай кечирганингизни билиш учун эса ҳам Сизни, ҳам фарзандлар ҳижронини билиш керак. Чунки Сиз ҳамма оналардан бошқача ОНА эдингиз, Сиз фарзанд ҳижрони дардини ҳаммадан кўра ўзгача кечирар эдингиз.

Биз кетгач, кўнгил сўрагани келганлар ҳам ўзингизнинг ҳол-аҳволингизни сўраб, дардингизни янгиламаслик мақсадида биздан сўз очмай, Аллоҳ таолодан ҳаммаси яхши бўлишини сўраб, дуо қилиб кетишибди. Маҳалла-кўйда, турли маросим ва йиғинларда ҳам Сизнинг кўнглингизга тегадиган бир оғиз сўз айтмасликка ҳаракат қилишибди. Бир куни Сизнинг ҳузурингизда бегона бир аёл билмасдан шу масалада сўз очиб қўйган экан, овозингиз борича йиғлаб, ўрнингиздан туриб, чиқиб кетибсиз.

Қиблагохимизнинг дардлари ўзларига етиб турган бўлса ҳам, Сизга тасалли беришга ҳаракат қилибдилар. Сиз эса кечалари ҳеч кимга билдирмасдан, бизни чақириб йиғлар экансиз. Ушбу табиат ила яна чидаб юриш учун фақат Аллоҳга бўлган улкан Иймон, Аллоҳнинг розилигидан чексиз умидворлик ва қазои-қадарга ишонч бўлиши керак, холос.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Бизнинг хориждаги ҳаётимиз яхши кечаётгани ҳақидаги хабар Сизни тинчлантира олмади. Келиб, бизни

кўриб кетганларнинг айтган гаплари ҳам Сизга тасалли бера олмади. Сиз азизамнинг Аллоҳнинг муҳаббатидан, Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг муҳаббатидан кейин фарзанд муҳаббатига тўлиб-тошган буюк қалбингиз бизни ўз кўзингиз билан кўрмагу'нингизча тинчимади. Навбатдаги биринчи ҳаж мавсумида муқаддас ерларни яна бир бор зиёрат қилиш бахтига муяссар бўлдингиз. Бизни эса Ўзингизни зиёрат қилдириш бахти ила мушарраф этдингиз. Одатдагидек, сиз бизни кўргани келганингизда ёки биз Сизнинг зиёратингизга борганимизда бўладигандек, ҳар биримизга Ўзингизни таъбирингиз ила айтганда «арзимаган» совға келтирибсиз. Ушбу одатингизни бизга нисбатан меҳрингиз чексиз уммон қадар эканлигининг рамзи деб биламан.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Байтуллоҳнинг шундоққина ёнида, яхши бир шароитда ҳаёт кечириб турганимизни кўриб ҳам кўнглингиз тинчимади. Сиз меҳрибонимизга биз худди ўз қийинчиликларимизни беркитиб, ўзимизни яхши ҳолатда қилиб кўрсатаётгандек бўлиб туюлди. Сўраб-суриштиришни бошладингиз. Ҳатто кичкиналаримиздан ҳам алоҳида-алоҳида сўраб, ҳолатни аниқлаб олдингиз. Келинингизнинг айтишларича, зиёратингизга келган аёлларга: «Булар бир-бирларига меҳрибон, иншааллоҳ, яхши юришади, кўнглим тўқ», дебсиз. Сиз меҳрибонимизнинг бу гапларингиз биз фарзандларингиз учун улкан шараф эди.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз ўзингизнинг ушбу ташрифингиз ила бизга Ўзингизни зиёрат қилиб олиш, меҳрингизга яна бир бор тўйиб олиш имконини бериш билан бир қаторда, бошқа кўпгина имкониятлар ҳам бердингиз. Жумладан, Сиз азизамизнинг хизматингизни қилиб қолиш имкони туғилди. Ўша

вақтда кудангиз ҳам ташриф буюрган эдилар. Биз фарзандларингиз бир йўла икки онамизнинг хизматларини қилиш бахтига эришган эдик. Бу хизмат эса оддий хизмат эмас эди. Сизларнинг ҳаж қилишингизда, Аллоҳнинг дини бўлмиш Исломнинг бешинчи рукнини адо этишингизда, умрда бир марта бўладиган улкан ибодатни бажаришингизда хизмат қилишимиз лозим эди. Иккинги ҳам оддий ҳолатда ҳаж қилсангиз, соғлиқ масаласида қийналиб қолишингиз мумкин эди. Шунинг учун Ислом олами робитаси меҳмонлари сифатида, имкони борича қулай шароитда ҳаж қилдингиз. Биз эса қўлимиздан келганича ожизона хизмат қилиш бахтига муяссар бўлдик. Аммо ўша пайтда умримиздаги энг улкан хизматлардан бирини адо этаётганимизни тўлиқ англаб етмаган бўлсак керак. Чунки ўшанда Сиз азиз Волидамизнинг охирги марта ҳаж қилаётганингизни билмас эдик.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Ҳаж ибодатидан бошқа вақтда доимо биз билан ўтирдингиз. Иккимиз ёлғиз қолиб, роса «ҳасратлашдик» ҳам. Болалигимдан қолган одат бўйича бошимни тиззангизга қўйдим, Сиз эса бошимни кучоқлаб, юмшоқ қўлларингиз билан силадингиз. Ўшанда умримда энг охирги марта шундай бахтли онларни кечираётганимни билмас эдим. Бундан кейин умр бўйи Сизнинг меҳр тўла кучоғингизни қўмсаб ўтишимни хаёлимга ҳам келтирмас эдим. Бундан кейин ғариб бошим ва елкаларим умрим бўйи Сизнинг майин қўлларингизга зор бўлиб ўтишини билмас эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сизга осон бўлишини кўзлаб, йўл қисқа бўлиши учун ҳожиларнинг самолётларидан биридан бўш жой топиб, ортиқча ижроатлар қилиб кузатдик. Самолётга чиқшингиздан олдин мени ортиқча уринтириб қўйганин-

гизни айтиб, узрнома гап айтдингиз. Сўнг ҳаққимга дуо қилдингиз. Меҳр билан кучоқлаб, самолёт томон юриб кетдингиз. Олдинда бу ҳолатлардан сўнг яна тўрт йил вақт ўтиши бор эди. Мен эса Сиз меҳрибонимни охири марта кўриб турганимни ҳис қилмас эдим. Ўшандаги хайрлашув олдидан кучоқлашингиз охириги кучоқлашингиз экани, кейин умрим бўйи Сизнинг кучоқлашингиздан маҳрум бўлиб қолаётганим хаёлимга ҳам келмас эди. Ўшандаги мунаввар юзингизга термулиб боқишим охириги боқиш эканини, энди умрим бўйи бу азиз юзларга қайта боқа олмаслигимни билмас эдим. Ўшанда Сизнинг маънос ва маъсум кўзларингизга сўнгги бор боқаётганимни, бундан кейин умр бўйи бу кўзлар менга, мен эса уларга боқмаслигимни, Ўзингизга хос гавдангизни ва Ўзингизга хос юришингизни ҳорғин назарим билан сўнгги бор кузатиб қолаётганимни билмас эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз бизни кўриб, қайтиб кетдингиз. Йўқ, Сиз бизга ўзингизни кўрсатиб кетдингиз. Ўша сафарингиз оналик жасоратингиз, оналик меҳрингиз, оналик ғайратингиз, оналик фидокорлигингиз, оналик фазилатингиз ва яна бир қанча хислатларингиз мажмуаси эканини энди англаб турибмиз.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Кейинчалик келган-кетганлардан сизлар ҳақингизда хабарлашиб турдик. Аста-секин у ердаги ҳаётга ҳам кўникиб бордик. Кунлардан бир куни укамга сим қоқсам, ўзи йўқ экан. Бир оғайниси жавоб берди. Сиз «бир оз шамоллаб қолган» экансиз, кўргани кетибди. Ўзимни кўйгани жой топа олмай қолдим. Болаларимга: «Энангиз бетоб бўлиб қолибдилар, Аллоҳдан шифо сўраб дуо қилиб туринглар», дедим. Кейин тузалиб қолганингиз ҳақида хабар келди. Аллоҳга шукрлар қилдик. Укам

қайтиб келгандан сўнг сим қоқсам, яхши бўлиб қолганингизни айтиб, мени яна ҳам тинчлантирди. Лекин бу гапларнинг ҳаммаси одатдагидек, мени тинчлантириш учун экани, аслида касалингиз жиддий бўлганини кейин билдим. Юзма-юз кўришганимизда укам: «Борсам, беҳуш ётган эканлар, кейин ўзларига келдилар», деди. Қиблагоҳимиз билан кўришганимизда эса «Болам, онангизнинг тузалиши Аллоҳнинг раҳмати бўлди. У кишини бизга Аллоҳнинг Ўзи қайтариб берди», дедилар. Синглим билан кўришганимда ҳамма нарса янада батафсил аён бўлди. Қаттиқ оғрибсиз. Умидлар узилиб, она юртга, кичик тоғамникига олиб боришибди. Бир неча кун ҳушсиз ётибсиз. Турли табиблар келиб, кўрибди. Ҳамма тўп-ланибди. Кейин эса Қиблагоҳим айтганларидек, «Аллоҳ таолонинг Ўзи Сизни бизга қайтариб берибди». Ушбу хасталиқдан кейин соғлиғингиз ўртача бўлиб қолибди.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сизни жуда соғиндим. Сиз ҳам бизни жуда соғиндингиз. Шунинг учун ҳам келинингиз ҳамма хавф-хатарни бўйнига олиб, «Кичик қизимни ойимларга кўрсатиб келаман», деб йўлга отланди. Келаси йили икковдон яна боришди. Яхши бўлган экан...

Келинингиз сизларни ва бошқа қариндошларни зиёрат қилиш қувончи билан бирга, сизнинг хасталигингиз ва қариб қолганингиз ҳақида ҳам хабар келтирди. Нима бўлса ҳам, ичимиздан икки киши бориб, сизларни кўриб келишганидан, сизлар ҳам уларни кўриб, хурсанд бўлганингиздан қувондик.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Болалар овоз ёзадиган тасмага ва жонли сурату овоз ёзадиган тасмага бизга йўллаган саломларингизни ёзиб юборишибди. Овоз тасмасидан бошқаларнинг саломномаларини эшитдим, Сизнинг муборак овозингиз

чиқиши билан жиҳозни ўчириб қўйдим. Юрагим чидамади. Болаларим суратли тасмани ҳам кўришди. Мени ҳам ўша тасмани кўришга чақирди. Бир оз кўрдим. Аммо сўз навбати Сизга келганда яна чидай олмадим. Бир нарсани баҳона қилиб, чиқиб кетдим. Умримда ҳеч қачон бундай ҳолга тушмаган эдим. Ҳеч нарсадан тап тортмас эдим. Дўстларим ва шогирдларимнинг айтишларича, катта-катта қийинчилик вақтларда ҳам ўзимни йўқотмас эдим. Аммо ўша тасмалардан Сиз азизамнинг маънос ва мен учун муборак овозингизни эшитсам, юрагим бардош бера олмайдиган бўлиб кўринди. Менинг Сизга бўлган чексиз муҳаббатим туфайли шундай бўлдими ёки Сизнинг менга бўлган чексиз муҳаббатингиз ва меҳрибонлигингиз туфайли шундай бўлдими, била олмадим. Ёки мени қийналиб туғиб, оқ сут бериб ўстириб, ювиб-тараб катта қилиб, мен туфайли турли машаққатларга гирифтор бўлиб ва ҳозирда ҳам мен сабабли қийналиб яшаётган буюк инсон ҳузурларидаги айбдорлигимни ҳис этганим туфайли шундай бўлдими, била олмадим. Хуллас, кўплаб қийинчиликларга чидаган тош юрагим Сизнинг соф ва содда саломномангизни тинглашга дош бера олмади.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз доимо бизнинг ўғлимиз ҳақида «Бу болам менинг бош набирам, худо хоҳласа, мактабни битириши билан уйлайман, тезроқ чевара кўрмоқчиман», деб ҳазиллашар эдингиз. Ўша бош набирангиз мактабни битириши билан, бир ой ҳам ўтмай, сафарга отланди. Бошқа орзу-ҳаваслар қатори, уни уйлантириш ҳам орта сурилди. Аммо шу шароитида ҳам бош набирангизни уйлантириш масаласи кўрилди. Узоқ ўйладик. Маслаҳатлар қилдик. Албатта, аввало Сизлар билан, охири бориб Қиблагоҳимиз ва Сизларнинг ғайратингиз ила бу

хайрли иш амалга ошадиган ҳам бўлди. Бўлажак набира келинингиз тўйдан олдин бориб, Сизларни зиёрат қилибди. Сиз азизам набира келинингизни кучоклаб йиғлабсиз, ҳақларига дуолар қилибсиз. Кейинчалик тўйларига совғалар ҳам бериб юборибсиз. Сим қоқиб гаплашганимизда бизни ҳам тўй билан табриклаб, дуолар қилдингиз. Хурсандлигингизни баён этдингиз. Энди эса келинингиз: «Яхшиям оймларнинг ҳаётларида тўйни қилиб, у кишининг орзуларини амалга оширишга муяссар бўлган эканмиз», деб ўзи қилган ишдан хурсанд бўлмоқда.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз чевара кўрганингизда қанчалик қувондингиз экан? Мен сим қоқсам, у ҳақда ҳамма маълумотларни бирма-бир сўрадингиз. Исмини, рангини, кимга ўхшашини, соғлигини ва бошқаларни ўсмоқчилаб сўрадингиз. Келинингиз: «Кичкина бир оз шамоллаб қолди», деган экан, кейинчалик бир неча бор сим қоққанымда ҳам қайта-қайта «Миттивой тузукми? Энаси «шамоллаб қолди», деган эди?» деб сўрадингиз. Кейинчалик «Митти ўғлимга чопон ва яна сарполар қилиб кўйдимму, бериб юборишнинг иложини қила олмаяпман», деддингиз. Аллоҳ осон қилиб, чораси топилиб, ниҳоятда қадрли совғангиз жажжи чеварангизга етиб келганини сим қоқиб айтсам, «Йўғ-е! Дарров-а!?» деддингиз. Чопоннинг сифатларини айтиб берсам «Аллоҳга шукр! Ниятимга етибман. Бизнинг топганимиз шу бўлди. Оз бўлса ҳам, кўп ўрнида кўрасизлар, энди бизга миттивойимнинг суратини юборинглар», деддингиз. Мен: «Суратини юбордик, ҳали етиб бормадимми? Энаси, Аллоҳ насиб қилса, миттивойнинг ўзи ёзда Сизни кўргани бормоқчи», дедим. Ўшанда мазкур ишлар бўйича ўз хоҳиш-иродамизни айтардим-у, хоҳиш-иродаси ҳам-

маникидан устун турадиган Зот – Аллоҳ таолонинг бу ишлар бўйича нимани ирода қилишини билмас эдим. Жажжи чеварангизнинг суратларини кўрмасингиздан аввал бу дунёнинг торлигидан у дунёнинг кенглигига риҳлат қилишингиз Аллоҳнинг иродасида бўрлигини билмас эдим. Ёз келса ҳам, ёз неча бор қайта-қайта келса ҳам, митти чеварангизни кучоғингизга сололмаслигимизни, мулойим қўлларингиз ила бошини, юзларини ва танасини силата олмаслигимизни билмас эдим. Сиз азиз меҳрибонимизга жажжи чеварангизни ўптира олмаслигимизни, уни суйдириб, эркалата олмаслигимизни, ҳаққига дуо қилдира олмаслигимизни билмас эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз билан кейинги мулоқотларим сим қоқиш орқали бўлиб қолган эди. Аввал бошда сим қоққанимда гўшакни набирангиздан бири олиб, кейин сизни чақириб келар эди. Кейинчалик эса доимо ўзингиз оладиган бўлдингиз. Ўзингиз гаплашиб, қоникқанингиздан сўнг бошқаларга навбат берадиган бўлдингиз. Орамиздаги сим орқали сўзлашувлар йиллар бўйи давом этаётган ҳижрон дардини енгиллатиш воситасига айланган эди. Сим қоқишимни интизор бўлиб кутадиган бўлиб қолган эдингиз. Мабодо бир оз кечикиб қолсам, ташвишланиб, сиқилиб қолар эдингиз. Шунинг учун сизларга бевосита боғлана олмасам, бошқа томонга боғланиб, биз тинч эканимиз, фақат сим орқали боғланиб бўлмаётганини етказиб кўйишни илтимос қилар эдим. Сим орқали суҳбатларда оилавий одатимиз бўйича фақат яхшилик хабарлар алмашинар эди, холос. Бир-биримизни хафа қилмаслик мақсадида нохуш хабарларни айтишни раво кўрмас эдик. Гоҳида Сиз меҳрибоним «Соғиниб кетдик-ку!» деб кўяр эдингиз, холос. Мен «Аллоҳ хоҳласа, кўришиб ҳам қолармиз. Худога шукр, шунчалик

гаплашиб, хабар олишиб туришимиз ҳам катта неъмат», дер эдим. Сиз эса ҳар гаплашганимизда ўз одатингиз бўйича ҳар бир киши ҳақида алоҳида меҳр билан сўрар эдингиз: «Янги эна неварасини катта қиляптими? Ўзимнинг болам-чи, ўқишлари яхшими? Отинча қизим-чи, ўқийман деб қийналиб қолмаяптими? Амма-чи, амма жиянини боқаяптими? Эҳтиёт бўлишсин-да, яна тушириб-нетиб юбормасин. Келин қандай? Миттивой-чи, ўтириб қолгандир?...»

Ҳажга кетишдан олдин гаплашганимизда бир оз йўталиб тургандингиз, «Ҳа, нима бўлди, йўталиб қолиб-сизми?» десам, «Ҳа, болам, ана шунақа, соғлиқнинг мазаси йўқ. Аммо айтиб кўяй, мана бу олдимда турганлар «айтма-айтма», деб ишора қилишяпти, лекин бу йил бошқачароқман», дедингиз. Мен «Ўзи бу йил қиш бир оз оғирроқ келди. Ҳамма шамоллаган, йўталган, эски касаллари кўзиган. Сизлар-ку майли, ёш бўлиб туриб, бизлар ҳам йўталиб-аксириб, зўрға юрибмиз. Аллоҳ хоҳласа, тезда яхши бўлиб кетасиз», дедим. Аммо ўшанда ушбу суҳбат охириги суҳбатимиз эканини, бундан кейин сиз азизамнинг овозингизни ҳам эшитиш имконидан маҳрум бўлиб қолишимни билмас эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Аллоҳ таолонинг марҳамати ила ҳаж ибодатини жуда яхши ўтказдик. Таниш ҳожилар билан кўришдик. Сизларни кўриб келганлар ҳам бор экан, саломларингизни етказишди. Умуман, бу йилги ҳажимиз жуда яхши ўтди. Одатдагидек, таниш ҳожилардан Сизларга баъзи совғаларни бериб юборишни ўйлаб юрдим. Айнан нима нарсалар бериб юборишни ҳам бир неча бор режалаб кўрдим. Аммо энди Сиз азизамга совға бериб юбора олмаслигимни билмас эдим. Шунингдек, ҳаждан олдин келган меҳмонлардан келинингиз совға қилиб

бериб юборган кўйлақликни тиктириб кийишингиз имкони бўлмаслигини ҳам билмас эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз баъзида «Ёш боланинг дили пок бўлади. Аллох унинг тилига ҳақиқатни солиб туради», дер эдингиз. Бу ўз тажрибангиз ёки ўзингиздан катталардан эшитган нарсангиз бўлса керак. Аммо шу маънода гапирганингизни кўп марта эшитган эдим. Бир куни Ҳарамии Шарифда ибодат қилиб туриб, ушбу гапингиз эсимга тушди. Ёнимда бидиллоқ кичик қизим ҳам бирга эди. Намозни ўқиб бўлганимиздан сўнг жаноза намози ҳам бўлди. Жанозани ўқиб бўлишимиз билан қизим мендан: «Дада, тикка туриб, «Аллоҳу акбар!» деб, кейин «Ассалому алайкум раҳматуллоҳ», деб бундай қилиб салом берадиган намоз қанақа намоз?» деб сўраб қолди. «Бу жаноза намози, қизим», дедим. «У намоз нимага ўқилади?» деб сўради қизим. «Ўлганларга ўқилади», дедим. «Кимлар ўлади?» деди у. «Узоқ яшаб, қариб қолганлар», дедим. «Ҳалиги, биз опам билан Анжонга борганимизда, кўрсак, энамлар қариб қолган эканлар, ўшнақаларми?» деди қизим. Бутун баданимни совуқ тер босиб кетди. Юрагимга ажиб бир ғашлик ўрнашди. Фурсат топиб, укамга сим қоқдим. «Ҳаммаёқ тинчлик», деди. «Уйга сим қоқмадингизми?» дегандим, «Йўк», деди. Ҳамма нарса аён бўлгандан кейин ўйлаб кўрсам, ўша куни Сизнинг дорулбақога сафар қилган кунингиз экан. Бу нарсани Аллоҳ таоло Ўз Каъбаси живорида дадаси билан намоз ўқиётган суюкли набирангизнинг қалбига солган экан. Аммо у пайтда мен ҳали бу ҳақиқатни билмас эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Мазкур ҳолатдан кейин кўнглим ғаш бўлаверди. Укамга сим қоқсам, одатдагидан бошқача ҳолатда, ле-

кин «Ҳаммаёқ тинчлик», деяверади. Бир биродаримизнинг оналари вафот қилганининг хабарини айтди. Ҳарами Шарифда ўша биродаримизнинг оналарига атаб тавоф қилиб, икки раъкат намоз ўқидим, дуо қилдим. Сўнг мазкур биродаримизга сим қоқиб, таъзия билдирдим. Аммо ўз онамнинг номларидан тавоф қилишим кераклигини билмас эдим. Ўз онамнинг ҳақларига дуолар қилишим вақти келганини ҳали билмас эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Лекин кўнглим ғаш эди. Бир нарса бўлганини сезардим. Ўғлим сим қоқиб, «Тезда биз билан боғланинглар», деган хабар қолдирибди. Кўнгил ғашлиги яна ортди. Келинингиз «Дадаси, тинчликмикан? Бир гап бўлганга ўхшайди. Бўлмаса боламиз бундай қилмас эди», деб изиллай бошлади. Қани энди сим қоқиб бўлса! Аксига олгандек, ҳеч иложи бўлмади. Кеч бўлганда келинингиз баъзи ишлари билан ҳамда «Зора ўша ердан сим қоқишнинг имкони бўлса», деб танишларимиздан бириникига кетди. Хонада ёлғиз қолиб, ғашлигим зиёда бўла бошлади. Яна укамга сим қоқдим. Болаларим билан боғланиб, нима гаплигини билишини сўрадим. Бир оздан сўнг яна сим қоқсам, у: «Укаларим билан гаплашдим, сизларнинг қачон қайтишингизни билишмоқчи экан, айтиб қўйдим», деди. Лекин гапириши бошқача бўлиб туюлди. Нима гап эканини очиқ айтишини қайта-қайта, қаттиқ туриб талаб қилганимдан кейин «Онамиздан ажраб қолдик», деб туриб, йиғлаб юборди. Нима бўлганини ҳозир васф қила олмайман. Эсимда қолгани – «Онажоним!!! Онажоним!!!» деб кўзимдан дув-дув ёш қуйилар эди. Хона ичида айланиб юриб, «Онажоним!!!» деб йиғлар эдим, холос. Келинингизга сим қоқдим, нима дейишимни билмадим шекилли, «Болаларга сим қоқдингизми?» деб сўрадим. Манфий жавоб бўлган эди, «Кўяверинг,

энди кераги йўқ. Онамиз вафот этибдилар», деб тўйиғ-йиғлаб юбордим. Симнинг нариги томонида ҳам йиғ-товуши эшитилди, сўнгра «Ҳозир бораман, дадаси!» деган йиғи аралаш овозни зўрға эшитдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Аллоҳ таолога беадад шукрлар бўлсинким, бошимга тушган улкан мусибат чоғида дарҳол шариятимиз кўрсатмаларига амал қилишни бошладим. Энг аввал, мусибат ҳақидаги хабар етиши билан «Иннаа лиллааҳи ва иннаа илайҳи рожиъуун»ни такрор-такрор айта бошладим. Кейин эса Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Кимга мусибат етганда сабр қилиб, «Роббана'журнаа фии мусийбатинаа вахлуфнаа хойром минҳаа», деб айтса, Аллоҳ унга ўша етган мусибати эвазига ундан яхшироқ нарса беради», деган ҳадиси шарифларига амал қилиб, мазкур дуони такрор-такрор ўқиб турдим.

Келинингиз билан келган таниш аёл у кишига «Йиғламанг, «алҳамдулиллаҳ» денг», деяётганини эшитиб турдим. Мазкура аёлнинг ўғли менга «Шайх, Сиз ўзингиз ҳамма нарсани биласиз, лекин шундоқ бўлса ҳам, вазифасини адо этиш йўсинида айтиб кўймоқчиман, «Кишига яқинининг ўлими ҳақида хабар етганда Пайғамбар алайҳисалломнинг вафотларини ўйласин», дейилади. Агар бу дунёда одам зоти боқий қолиши мумкин бўлса, ул зот қолишлари лозим эди. Мусулмон банда учун ўз Пайғамбари вафотидан ортиқ мусибат бўлмаслиги керак. Сабр қилмоғимиз лозим», деди.

Дарҳақиқат, мўмин банда учун унга Аллоҳ таоло томонидан нима раво кўрилса, ўша яхшидир. Шунинг учун ул банда ўзи ёмон кўрган мусибатга дучор бўлса ҳам, Аллоҳ таолога ҳамд айтмоғи лозим бўлади, чунки банда учун мусибат бўлиб кўринаётган нарса аслида

унга раҳмат бўлиши ҳам мумкин. Мўмин банда Аллоҳ таолодан келган ҳар бир нарсани қазои қадар юзасидан «Ҳикмати илоҳийнинг тақозоси шу экан», деб кутиб олмоғи лозим. Шунинг учун ҳам салафи солиҳлардан бири ўн етти ёшли ўғли отдан йиқилиб нобуд бўлиб, азада турган пайтда «Биттасини олиб, қолганларини соғ қўйган Зотга ҳамд айтинг», деган кишига: «Менга боламнинг вафоти ила энг яхши таъзияни сен билдирдинг», деган эканлар. Шунинг учун ҳам мусулмонлар ичида «Алҳамду лиллаҳи ʼалаа кулли ҳол», яъни «Ҳар бир ҳолат учун Аллоҳга ҳамд бўлсин» жумласи шиор ўрнида ишлатиладиган бўлиб қолган.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сизга очилган азанинг шариатга мувофиқ бўлиши ҳаммамиз учун фойдали эди. Биз дастлаб ҳеч нарсани ўйламай, фақат етган хабарнинг даҳшатини яшаб турган бўлдик. Сизга йиғлашимиз ҳам Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига мувофиқ бўлишига ҳаракат қилдик. Сарвари олам, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ўғиллари Иброҳим вафот этганида кўзларидан ёш оқизиб йиғлаганлар. Шунда саҳобалардан Абдурраҳмон ибн Авф розияллоҳу анҳу: «Сиз ҳам-а, эй Аллоҳнинг Расули?» деганлар. Бунга жавобан у зот соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Эй Ибн Авф, бу (кўз ёши) раҳматдир», деганлар ва яна бир йиғлаб туриб: «Кўз ёш оқизур, қалб маҳзун бўлур. Роббимизни рози қиладиган нарсадан бошқасини айтмаймиз. Эй Иброҳим, биз фироқингга жуда маҳзунмиз», деганлар. Шунингдек, у зот алайҳиссалом баъзи саҳобийларга ҳам мазкур раҳмат йиғиси ила йиғлаганлари ҳақида саҳиҳ ривоятлар бор.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Мен ўзимни дийдаси қаттиқ, кўзидан ёш чиқиши қийин шахслар қаторига қўшиб юрардим. Бу фикрим

тўғри эмас экан. Хабарни эшитганимдан кейин кўп йиғлайдиган бўлиб қолдим. Ҳолимни кўрган баъзи кишилар: «Бир марта қиттиқ йиғлаб юборинг, барча дардингиз чиқиб кетади», дейишди. Аммо мен ундай қилмадим. Йиғлаб юриб, сизнинг номингиздан Байтуллоҳни қайта-қайта тавоф қилдим, ўша ерда намоз ўқидим ва дуолар қилдим. Ҳижрий 1419 сана, муҳаррамнинг тўққизинчи куни эди. Шом намозидан кейин яна Сизнинг номингиздан Байтуллоҳни қайта-қайта тавоф қилдим. Сўнг ҳижри Исмоилда икки ракъат намоз ўқидим. Бу ер ҳам Каъбаи Муаззаманинг ичи ҳисобланади. Шу сабабдан кўпчилик бу ерда намоз ўқишга алоҳида эҳтимом беради. Мен ҳам имкон топсам, шундай қиламан. Бу сафар Сиз учун ўша шарафли жойда намоз ўқидим, дуолар қилдим. Каъбаи Муаззаманинг ҳижри Исмоил томонидаги деворини кучоқлаб, истиғфор айтдим, дуолар қилдим. Кўлдан келганича бу ишни ҳам доимо қилиб тураман. Бу сафар ҳам бўш жой топиб, Каъбаи Муаззаманинг деворини кучдим. Одатдагидек, димоғимга пўшишнинг хушбўй ҳиди урилди. Аммо қиладиган дуойим одатдагидек бўлмади. Балки «Эй Роббим! Эй Парвардигори олам! Эй Ғафуру Раҳим Зот! Онажонимни мағфират қилгин! Волидаи меҳрибонимни раҳмат айлагин!» деб дуо қила бошладим. Шу пайт бўғзимга бир йиғи келдики, уни васф қилишга сўз ожиз. Худди Сизнинг фироғингиз дардини тўкиб соладиган маконни энди топгандек эдим.

Умримда ҳеч қачон бундай йиғламаганим ўзимга аён. Худди шу кўйда Каъбаи Муаззамани кўп бор кучиб туриш, мана ўн йилча бўлдики, ҳар йили бир ёки икки марта Байтуллоҳнинг ичига кириб ибодат қилиш, Аллоҳ таолога ёлвориш имконига ҳам эга бўлмоқдаман. Аммо ушбу кунга ўхшаш ҳолат ҳеч қачон бўлган

эмас. Мен Аллоҳнинг Байтини кучоқлаган ҳолимда Сиз азизамга раҳмат сўраб ёлворар эдим. Шу билан бирга, юзимни босиб турганим Байтуллоҳнинг деворини худди Сизнинг тиззангиздек, Каъбанинг хушбўй пўшишини худди Сизнинг юмшоқ кўйлагингиздек ҳис қилар эдим. Худди бир оннинг ўзида ҳам Байтуллоҳни, ҳам Онажонимни кучиб, юзимни суртиб, ҳам ёлвориб, ҳам эркаланаётгандек эдим. Аллоҳ таолодан Сизга мағфирату раҳмат сўраб, дилдан чиқариб йиғладим. Ўзимни четга олганимда энди йиғламасам керак, деб ўйладим. Лекин бу фикрим хато экани кейин аён бўлди. Сиз қолдирган эҳсос шунчалар улкан эканки, ўзимни тушунишимни ҳам миқёсидан чиқариб юборди.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Кўпчилик ота-онанинг вафотидан кейин «Тирикликларида кадрларини билмаган эканмиз», деб афсус чекади. Алҳамдулиллаҳ, Сизлар бизни исломий тарбия бериб ўстирганингиз учун бизда бу афсус йўқ. Биз отонанинг кадрини биладиган бўлиб ўсдик. Исломий илмларни ўрганганимиз сари, кейинчалик бу илмларни бошқаларга ўргатганимиз сари, бизда Сиз волидайнларимизнинг кадрингизни улуғлаш ҳисси ортиб борди. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таолонинг инояти ила кўлимиздан келганича кадр-қимматингизни жойига кўйишга ҳаракат қилдик. Бизнинг бу масаладаги уринишимиз кўпроқ Сиз волидайнларимизнинг шахсларингизга эмас, балки Сизларнинг истагингизга мувофиқ равишда қўлдан келганича Аллоҳнинг динига хизмат қилишда бўлди.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

«Ким табиб, бошига тушган табиб», деганларидек, бошга тушгандан кейин ота-онанинг кадрини билиш нимаю, уларнинг инсон ҳаётида, вужудида ва қалбида тутган ўрни нима эканини тушуниб етдик. Ҳа, инсон

хаётида ота-онанинг тутган ўрни бошқача экан. Айниқса онанинг ўрни ўзига хос бўлиб, бу ўринни ҳеч ким тўлдира олмас экан. Онасидан ажраган фарзанд мислсиз улкан бир таянчдан, ҳаётининг турли соҳаларини тўлдириб турувчи нарсадан ажрар экан. Эҳтимол, айти шу ҳис туфайли кўпчилик «Онамнинг қадрига етмаган эканман», деб юрса керак.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Хабарни эшитгач, уйга сим қоқиб, йиғлашиб бўлиб, ўтган ҳодисаларнинг қисман тафсилотларини эшитгандан сўнг узоқда бўлганимизга жуда ўқиндим. Ичимдан нималар ўтганини ўзим биламан. Худди шу ҳис-туйғу бошқа яқинларда ва таниш-билишларда ҳам бўлиши турган гап. Ҳатто уйга сим қоққанимизда синглим хунхун йиғлаб, «Бугун худойисиңи ўтказдик, қариндошлар уйларига кетишди, фақат холам қолди», деганда «Сизлар-ку, қариндошлар билан биргасизлар, биз нима қиламиз?» деганим эсимда.

Лекин Ҳакийму Хобир бўлмиш Аллоҳ таоло ирода қилган ҳар бир иш ҳикматсиз бўлмайди. Келгуси ишлар бизнинг узоқда туриб онамиздан ажрашимиз ҳикмати-ни аён қилди. Хабарни эшитган ҳамшаҳарлар, таниш-билишлар бирин-кетин таъзия билдира бошлашди. Шунинг учун ҳам яқин танишлардан бири ўз уйида аза очишимизни таклиф қилган экан. Эртаси кечкурунга бориб, ўз одатлари бўйича шомдан кейин эркак-аёл келиб, таъзия билдиришди. Эркаклар алоҳида, аёллар алоҳида хатми Куръон қилишди. Ҳарами Шарифда доимий равишда Куръон ўқиб ўтирадиган қорилар ҳам келиб, дуо қилишди. Уч кунгача баҳолиқудрат шу ҳолда давом этилди. Сўнгра Сизнинг номингиздан умра қилдик. Умра тавофини қилиб юрсам, таниш уламолардан бири ортимдан келиб, таъзия изҳор қилиш билан бирга, ўзи

ҳам Сизнинг номингиздан тавоф қилаётганини айтди. Ўзим доимий равишда барча тавофларимни Сизнинг номингиздан қилдим. Тавофларимда Аллоҳдан Сизга мағфират ва раҳмат сўраб турдим. Баъзи биродарлар эҳсон ва хатми Куръон атаб қўйганларини айтиб, сафаримизни кечиктиришни сўрашди. Шундай қилдик ҳам. Бошқа юртларда ҳам таниш-билишлар, ёру биродарлар ва шогирдлар томонидан хатми Куръонлар ҳамда дуои фотиҳалар бўлди. Динимизда ўтганларга фойда берадиган нарса уларнинг ортларидан қилинадиган дуо эканлигини эътиборга оладиган бўлсак, мазкур нарсалар ниҳоятда муҳим ишлар ҳисобланади. Шунинг учун ҳам бу бизга таскин берадиган омил бўлди ва ўзимизнинг узоқдан туриб Сизнинг вафотингиз туфайли аза очганимиз ҳикмати шунда бўлса керак, деб ўйладик.

Онажоним!!! Волидаи Меҳрибоним!!!

Сиздан ажраб қолиш мусибати ҳаммамиз учун оғир. Ҳар ким ўзидан ўтганини ўзи билади. Бу мусибат Сизнинг қарийб ярим асрлик умр йўлдошингиз, бизнинг Қиблагоҳимизга эса ўзига хос, бошқача таъсир қилибди. Умрларининг кўп қисми мўмин-мусулмонларнинг жанозасини ўқиш, дафнларида қатнашиш билан ўтган бу зот Сизнинг жанозангиз ўқилиши ва дафнингиз пайтида иштирокчиларга мурожаат қилиб: «Халойик, биродарлар, гувоҳ бўлинглар, мен марҳумадан минг марта розиман!» дебдилар. Сизни йўқотганларига кўп ўртанибдилар. Яқин кишиларига «Онамдан ажраб ҳам етимликни сезмаган эканман, Отамдан ажраб ҳам етимликни сезмаган эканман. Энди эса ўзимни ҳақиқий етим сезмоқдаман», деб йиғлабдилар. Узоқ муддат масжидга ҳам бора олмай, хасталаниб қолибдилар. Ҳа, мўмин инсон вафот этса, яқинлари яхши бир одамларидан ажраб қолганлари учун ана шундай қайғу чекадилар. Вафот

этган мўмин банданинг ўзи эса Пайғамбаримиз алай-хиссаломнинг ҳадиси шарифларида зикр қилинганидек, бу дунёнинг ғам-ташвишларидан истироҳат олади. Иншааллоҳ, Сиз ҳам ана шу бандалар қаторига қўшилишингизни сўраб, Аллоҳ таолога дуолар қиламиз.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Имом Аҳмад ибн Ҳанбал раҳматуллоҳи алайҳи Анас ибн Молик розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадиси шарифда ҳабибимиз, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Сизларнинг амалларингиз вафот этган хеш-ақраболарингизга кўрсатилади. Яхши бўлса, улар хурсанд бўлишади, бошқача бўлса: «Аллоҳим! Бизни ҳидоятга солганингдек, уларни ҳам ҳидоятга солмагунингча вафот этдирмагин», дейишади», деб марҳамат қилганлар. Ушбу ҳадиси шарифга асосан тирикларнинг қилаётган ҳар бир иши уларнинг вафот этган қариндошларига, яъни уларнинг руҳларига кўрсатиб турилади. Ана шунда тирикларнинг қилган ишлари яхши бўлса, яъни шариятга мувофиқ бўлса, вафот этганларнинг руҳлари шод бўлар экан. Биз, Сизнинг ақраболарингиз Аллоҳ таолодан мадад сўраган ҳолда доимо шариятга мувофиқ яхши амалларни қилишга ҳаракат қиламиз. Бу нарса ўзимизга икки дунё саодатини келтириш билан бирга Сиз азизамизнинг руҳингизни шод қилишдан ҳам умидвормиз.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Пайғамбаримиз алайҳиссалом имом Термизий Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилган ҳадиси шарифларида: «Умматимнинг умрлари олтмиш билан етмишнинг орасидадир. Ундан ўтиб кетадиганлари камдир», деган эканлар. Сиз ҳам ушбу ҳадисда зикр қилинган умр чегарасидан ўтмадингиз. Ўзингиз ҳам «Онам ҳам олтмиш учда сафар қилганлар. Мен ҳам шунинг атрофида сафар қилсам керак. Агар Аллоҳнинг

иродаси бўлиб, бандаликни бажо келтирсам, онамнинг ёнларига қўйинглар», дер эдингиз. Шуни васият ҳам қилибсиз. Айтган жойингизга олиб бориб қўйишибди. Ниятингизга биноан онаизорингизга қўшни бўлишга эришибсиз. Энам раҳматликнинг қабрларини кўп зиёрат қилганман. Сизни қай тарафларга қўйишганини билмайман, аммо туш кўрдим, иккинги ҳам таналарингиздан нур таралган ҳолда кулимсираб ётибсизлар. Бирингининг бошингиз иккинчининг кўксингиз баробарида кўринди. Тупшимни яхшиликка йўйдим. Илоҳо, яхшилик бўлсин. Қабрларингиз нурга тўлсин. Ётган жойларингиз жаннатдан бўлсин. Аллоҳ таоло мағфират қилиб, раҳмат айласин.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Муҳаддис уламоларимиз Абу Хурайра розияллоху анҳудан ривоят қилган ҳадиси шарифда Пайғамбаримиз алайҳиссолату вассалом: «Одам боласи ўлса, амалларидан узилади. Аммо уч нарсадан: садақаи жориядан, манфаат берадиган илмдан ва ҳаққига дуо қилиб турадиган солиҳ фарзанддан узилмайди», деганлар. Биз, Сизнинг фарзандларингиз ҳам ушбу ҳадиси шарифда зикр қилинган солиҳ фарзандлардан бўлиб, ҳаққингизга дуо қилиб туришга, номаи аъмолингизга ёзилиб турган амалларингиз кесилиб қолмаслигига ҳаракат қиламиз. Зотан, бу бизнинг фарзандлик бурчимиздир. Аллоҳ таолонинг Ўзи ушбу бурчни адо этишимизда бизга мададкор бўлсин.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Сиз азизамнинг дорулфанодан дорулбақога риҳлат қилганингиз хабари етганидан бир неча кун ўтиб, Байтуллоҳ живорида туриб, Сиз ҳақингизда бир нарса ёзишни ният қилган эдим. Очиғини айтсам, яхши бир нарса ёза олмадим. Умуман, фарзанд учун она ҳақида

марсия ёзиш осон иш эмас шекилли. Энди, бу иш бошимизга тушган пайтда ушбу масала юзасидан бирор нарса ўқимаганим, ҳаттоки учратмаганим аён бўлмақда. Эҳтимол, онаси вафот этгандан сўнг унга атаб бир нарса ёзиш осон бўлмагани учун ҳам ўтган салафи солиҳлардан бирор нарса топа олмаётгандирмиз. Лекин аҳд қилганим учун, кўнглимдагидек чикмаса ҳам ёзаверишни ўзимга эп билиб, йиғлаб ўтириб ёзмоқдаман. Оддий ҳолатларда бир кунда ўн-ўн икки саҳифа ёзиш мен учун ҳеч гап эмас эди. Ҳозир эса бир кунда бир саҳифа ҳам ёза олмай қолдим. Сўз топсам, жумла тополмайман, жумла топсам, йиғимни боса олмайман. Чунки мен оддий нарса эмас, Сиз Волидаи меҳрибоним ҳақида хотира ёзмоқчи эдим. Сизсиз ўтган кунларимни ёзмоқчи эдим. Сизнинг мени соғинганларингизни ёзмоқчи эдим. Беморлигингизда Сизни бориб кўра олмаганларимни ёзмоқчи эдим. Вафотингиздан олдин Сизнинг бир оғиз сўзингизни эшита олмай қолганимни эслаб ёзмоқчи эдим. Вафотингиздан олдин Сизга бир оғиз «Алвидо, Онажоним», дея олмаганимни эслаб ёзмоқчи эдим, чунки мен Сиз вафот этганингизда ҳозир бўлмаганимни ёзмоқчи эдим. Сиз вафот этганингизда жасадингиз ёнида туриб, кўзимдан ёш тўка олмаганимни эслаб ёзмоқчи эдим. Сиз вафот этганингизда таъзиянгизда иштирок эта олмаганимни эслаб ёзмоқчи эдим. Сиз вафот этганингизда жанозангизни ўқиганлар, тобутингизни кўтарганлар ичида бўлмаганимни эслаб ёзмоқчи эдим. Сиз вафот этганингизда ўз қўлларим билан Сизни қабрингизга қўя олмаганимни, қабрингиз устида тўйиб-тўйиб йиғлаб, тупроғингизни силай олмаганимни ёзмоқчи эдим. Ҳеч бўлмаса Сиз қўйилган қабрни кўра олмаганимни эслаб ёзмоқчи эдим.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Ўзим сезмаган ҳолда ниҳоятда қийин бир ишни қилишни ирода қилган эканман. Ўзимнинг кўнглим тўлмаган ушбу сатрларни ёзиш давомида кўп нарсани англаб етдим. Аввало, Сиз азизамга бўлган чексиз муҳаббатимни англаб етдим. Шунингдек, Сизнинг улуғворлигингизни англаб етдим. Ҳа, Сизнинг улуғворлигингиз камтарлигингизда эканини англаб етдим. Сизнинг улуғворлигингиз камсуқумлигингизда эканини англаб етдим. Сизнинг улуғворлигингиз соддалигингизда эканини англаб етдим. Ушбу ва ҳозир мен айта олмаётган бошқа омиллар ҳисобга олинса, ёзаётган нарсам ҳеч кўнгилдагидек савияда чиқмаслиги турган гап эди. Шунинг учун ўзимни маъзур ҳисоб қилдим. Ушбу нарсани ўзимиз учун асраб қўйишга қарор қилдим. Кейинчалик нима бўлиши Аллоҳга аён.

Онажоним!!! Волидаи меҳрибоним!!!

Аллоҳ таоло Сизни раҳмат айласин! Қабрингизни пурнур айласин! Ётган жойингизни жаннат айласин! Савол-жавобингизни осон қилсин! Бу дунёда қилган ибодатларингизни ва солиҳ амалларингизни ўзингизга ҳамроҳ айласин! Сизни йўқлаб қилаётган дуоларимизни қабул айласин! Қиёмат куни юзингизни ёруғ айласин! Ўшал кунда Сизга жаннати Фирдавсдан жой ато айласин! Ўшал жойда Сизни анбиёлар, шуҳадолар, авлиёлар ва сиддиқларга ҳамроҳ айласин! Омин!

Ҳижрий 1419 сана, 26 сафар. Яқшанба, соат 9:26.

Милодий 1998 сана, 21 июнь.

* * *

Ливия ўзига хос давлат эди. Иссиқ минтақада, чўл ўртасида жойлашган учинчи дунё мамлакати эди. Муаммар Қаззофий бошчилигида Италия мустамлакасидан озод бўлган эди. Кейинги ҳолат ҳаммага маълум. «Жамияту даъватил исломия» ташкилоти дин йўлида, айниқса Африка давлатларида яшовчи мусулмон халқлар учун катта ишлар қилган эди. Ҳар йили ўз ҳисобидан кўплаб талабаларга илм берарди, халқаро анжуманлар ўтказиларди. Табиати ҳам ўзига хос, одамлари ҳам. Бир куни оилавий дам олиш учун денгиз бўйига чиқдик. Бирдан денгиз устини қоп-қора булут қоплади. Кейин билсак, бу булут эмас, чигирткалар экан. Ям-яшил дарахтга кўнғач, бир оз фурсатдан сўнг ҳалиги дарахт қоп-қора бўлиб қолмоқда. Бу ҳам Аллоҳнинг офатларидан бири экан.

Бу мамлакатнинг сиёсий ҳолати ундан ҳам қизиқ эди. Бир сафар давлат раҳбарини зиёрат қилиш учун 2000 километр йўл босиб боришимизга тўғри келди. Давлат раҳбари душманлардан кўркиб, бир жойда икки кун ётмас экан. Турли маконларда, чодирда тунар экан. Йўлда биз кетаётган машинани туя босиб кетди. Ҳа, адашаётганим йўқ, машина туяни эмас, туя машинани босиб кетди. Туя келиб, машинамизга тақ этиб урилиб, устимиздан ўтиб, бор гавдаси билан ерга қулади. Туя ётибди. Қани энди ҳалоллаб олиш учун бир пичоқ топилса. Олдимиздаги шерикларимиз сезмай кетаверишди. У пайтларда ҳозиргидагидек телефонлар йўқ эди. Бир оздан кейин қарашса, биз йўқ, ортга қайтиб келиб, бизни ўзларининг машинасида олиб кетишди. Шу кеча чўлнинг ўртасидаги бир меҳмонхонада дам олдик. Эртасига раҳбарнинг ҳузурига бордик. Дам олаётган экан. Ўз ихтиёри билан турмаса, одатда ҳеч ким уни уйғота олмас экан. Орамизда бир элчи дипломат ҳам бор. У киши нима мақсадда чақирил-

ганини билмай хижолат. Ўзидан хавфда. Вақти келиб, чодирга қабулга кирдик. Раҳбар бир-бир кўз югуртириб, «Муҳаммад Содик ўзимизнинг одам. Мана бу ҳам араб тилини тушунади», деди менга қараб. Сўнг: «Бошқалар ҳам тушунишадими?» деб сўради. «Ҳа, тушунишади», дейилгач, гап бошлади: «Кеча ноқулай ҳодиса бўлибди. Аллоҳ сақлабди. Туя араблар учун кулфат бўлди. Ҳодисаларда туянинг эгаси айбдор бўлса, топиб бўлмайди. Узр сўрайман», деб, сўнг бошқа гапларга ўтди. Дипломатнинг ҳам омади чопди. Вазир қилиб тайинланди.

Сўнгги воқеаларда эса Ливияни вайрона, харобага айлантирдилар. Афсус!

Яна ҳаёт йўлида давом этамиз.

Шайх ҳазратлари Ливия, Саудия Арабистони, Туркия мамлакатларида яшаб, илмий фаолиятларини давом эттирдилар. Шайх ҳазратлари бошчилигида бир анжуманда иштирок этиш учун Ливиядан Чад давлатига бордик. У ерда шайх ҳазратлари Муаммар Қаззофий билан бирга туриб, 2000 дан зиёд одамга калима айттирган эдилар.

Бир сафар Нигер давлатига бордик. Устига «Халқаро аэропорт» деб ёзиб қўйилган бинони биздаги молхоналарга қиёслаш мумкин эди. Куёш кумдан чиқиб, кумга ботади. Таржимондан «Оқар сув борми?» деб сўрадик. «Бор», деди. «Қаерда?» деган эдик, «Биздан 1000 километр узоқда», деб жавоб берди. Биз Аллоҳ таолога қанча шукр айтсак, оз экан. Ватанимизда тўрт фасл алмашиб туради. Ҳар қадамда оқар сувларга, анҳору дарёларга дуч келамиз. Еримиз ҳосилдор, халқимиз меҳнаткаш. Шундай кунларда Ватанга қайтиш ҳақида гап чиқиб қолди. Биз ўзаро маслаҳат қилдик. Шайх ҳазратлари: «Қаерда халқимизга фойдамиз тегса, ўша ерда бўламиз», дедилар. Қайтишга қарор қилдик.

ВАТАНГА ҚАЙТИШ

Ватанга қайтиш... Нақадар жарангдор, нақадар тотли, ширин сўз! Биз қанча вақт хорижда яшаган бўлсак, киндик қонимиз тўкилган Ватанни бир дақиқа ҳам ёддан чиқармадик. Биз учун гўёки асрлар ўтгандек бўлди. Ҳақиқатда ҳам, икки аср ўтибди. 1993-2000 йиллар – бир асрнинг охири, иккинчи асрнинг бошланиши. Биз учун айрилиқ онлари ана шундай узоқ кўринди.

Алҳамдулиллаҳ, яна она Ватан оғушидамиз. Шайх ҳазратларидан тапқари ҳаммамиз 1999 йил май ойида Ватанга қайтдик. У киши ўзлари масъул бўлган ишларни топшириб, 2000 йилда кириб келдилар. Қайтишлари байрамга айланиб кетди. Ҳамма хурсанд, Аллоҳга шукр айтган ҳолда кутиб олдик.

Ватан қадрини Ватандан узоқда, Ватан ҳасратида яшаганлар билади. Халқимиз «бошидан ўтган табиб» деб бекорга айтмаган. Кўпчилик яқинларимиз «Нима учун қайтиб келгансизлар?» деган савол билан мурожаат қилишади. Саволга «Бола-чақа, оила, дўст-ёр, Ватан шу ерда бўлса, нима учун келмайлик?» деган савол билан жавоб қайтараман. Бошқа юртларда бошқа тилда, тилингни бураб, қийналиб гапирасан, аския, ҳазилни тушунишмайди, кўнглингни очиб, дилдан суҳбат кура олмайсан. Сизларга ўхшаган қадрдонлар йўқ. Ўзига яраша муаммолар бор. Мана, ҳозир – кўшни қишлоққа ўтсанг, мусофирсан. Аллоҳ таоло бекорга мусофирларга намозни қаср ўқишни буюрмаган. Мусофирчиликнинг ўзига яраша машаққатлари бўлади...

Биз эса яна Ватандамиз!

Шайх ҳазратлари Ватанга қайтгач, янада кўпроқ кучқувват, ғайрат, шижоат билан ишларини келган жойидан

давом эттирдилар. Расмий ишга таклифлар бўлди, лекин кўнмадилар, «Ғаламислар яна дийдиёсини бошлайди», дедилар. У кишининг мақсадлари аввал ҳам амал, мансаб эмас эди, мақсадлари динимизга, халқимизга, жамиятимизга хизмат қилиш эди. Ватанга қайтгандан кейин ҳам бу олий мақсадлари ўзгармади, уни амалга ошириш учун бошлаган ишларини давом эттирдилар. Шу пайтгача тўпланган тажриба ва билимларини ишга солдилар. Одатда шайх ҳазратлари биздан бир қадам олдинроқда юрардилар, келажакни кўра билардилар. Атрофда бўлаётган воқеаларга тийрак кўз билан боқар, чуқур мулоҳаза қилар, ҳар қандай ишнинг иложини, чорасини топар эдилар. Мисол учун, ўша даврдаги ҳолатни эътиборга олиб, «Дин насиҳатдир», «Ихтилофлар ҳақида» номли китобларни таълиф қилиб, чоп эттирдилар. Натижада қанчадан-қанча адашган ёшларимиз тўғри йўлни топиб, жамиятга, халқимизга хизмат қиладиган шахсларга айландилар. Динимиз нимага буюрган бўлса, шайх ҳазратлари ўша нарсани қилар, бошқаларни ҳам шунга буюрардилар.

Кўпчиликнинг илтимосига биноан «Зикр аҳлидан сўранг» ойлик рисоласини чоп эттиришни йўлга қўйдилар. Кейинчалик бу кичик-кичик ойлик рисоалар тўпланиб, бир нечта жилдлик катта китоб шаклида қайта нашр қилинди. Кўпчилик ўқувчилар ўз саволини бериб бўлгач, «Шу масалада сизнинг фикрингизни билмоқчи эдим», деб мурожаат қилишарди. Шайх ҳазратлари жавоб беришдан олдин «Менинг фикрим эмас, Аллоҳ таолонинг буйруғи, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўрсатмалари, шариатимиз ҳукми», деб таъкидлаб қўярдилар. Бу қисқагина жумла халқимизнинг динимизни ўрганишида, унга амал қилишида катта аҳамиятга эга эди.

Шайх ҳазратлари доимо замон билан ҳамнафас эдилар. Ахборот технологиялари жадал ривожланиб бораётган ҳозирги даврда замон билан ҳамнафас ижод қилдилар. Интернет оламида islom.uz сайтини очиб, уни катта бир порталга айлантирдилар. Исломи динини ривожлантириш ишларини замонавий руҳда олиб бوردилар. Бу ишлар айниқса ёшларнинг Исломи динини ўрганишларида кўл келмоқда.

Олиб бораётган фаолиятларини ривожлантириш учун барча имкониятларини ишга солишга ҳаракат қилдилар. Бунинг учун биринчи навбатда наشريёт очиш мақсад қилиб қўйилди. Зеро, қилинаётган ишларнинг кўлами шу даражада кенг, ёзилаётган китоблар шу даражада кўп эдики, уларни халққа тезроқ етказиб бериш учун алоҳида наشريёт очиш лозим эди. Шу тариқа «Ҳилол-нашр» матбаа-нашриёти таъкил қилинди. Босмаҳона учун энг сўнгги русумдаги асбоб-ускуналар, жиҳозлар сотиб олинди, уларнинг кўпчилиги хориждан келтирилди. Босмаҳона биноси, наشريёт идораси замонга мос равишда таъмирланди. Босмаҳона биноси тайёр бўлгач, наشريёт ишга туширилди. Китобларни сифатли, замон талабига мос қилиб чиқариш мақсадида иқтидорли, малакали мутахассислар танлаб олинди. Нашриёт билан бир қаторда овоз ёзиш студияси, компакт дисклардан нусха кўчириш бўлимлари ишга туширилди. Китоблар билан бир қаторда овозли ва тасвирли ёзувларни ҳам халққа етказиб бериш йўлга қўйилди.

КЕЛИНГ, ИБРАТ ОЛАЙЛИК

Мана, ҳурматли ўқувчи, сиз билан биз шайх ҳазратларининг туғилган пайтларидан бошлаб то етук аллома бўлиб етишгунларигача бўлган ҳаёт йўллари, илмий

фаолиятлари билан танишиб чикдик. Хўш, бундан мақсад нима? Мақсад кўп. Шулардан энг асосийси – бир инсоннинг ҳаёт йўлидан ибрат олиш, фарзандларимизни эътиқодли, илмли қилиб тарбиялаш йўлида нималарга эътибор бериш кераклигини озми-кўпми ўрганиш. Ўқи-ганларингизни яна бир бор таҳлил қилиб кўринг-а, ушбу ҳаёт манзарасида бирорта Исломга зид, ҳатто жамият қонунларига тўғри келмайдиган ҳолатни учратдингизми?

Келинг, ўтган умрга – Шайх ҳазратларининг ҳаёт ва фаолиятларига ибрат назари билан зеҳн солайлик-да, ушбу саволга жавоб қидириб кўрайлик. Шайх ҳазратлари мусулмон, покиза бир оилада таваллуд топдилар. У кишини тарбия қилган ота-оналари ҳам исломий тарбия топган эдилар. Фарзандларини ҳам Ислом талабларига биноан тарбияладилар. Биринчи навбатда у кишига Муҳаммад Содик деб чиройли исм кўйдилар. Кулоқларига азон, иқомат айттирдилар, чақалоқнинг кулоғига биринчи кирган калима Аллоҳнинг исми бўлди. Расулulloҳнинг суннатларига биноан ақийқасини қилдилар. Ёшликларидан халқумларини тоза сақлашга ҳаракат қилишди. Оналари у кишига таҳоратсиз кўкрак тутмадилар. Суннатга мувофиқ хатна қилдирдилар. Энг асосийси, чиройли, гўзал, исломий тарбия бердилар. Бешикдаги давридан бошлаб Қуръони Карим тиловатини эшиттиришни одат қилдилар. Ота-оналари кучоқларида олиб ўтириб, Қуръон ёдлатдилар. Ёшлигидан илмга меҳрли қилиб тарбияладилар. Фарзандлари ҳаққига тинмай дуода бўлдилар. Ота-она фарзандлари олдидаги ўз бурчларини қўлдан келганича адо этдилар. Фарзанд ҳам шунга яраша бўлди. Эсини таниганидан бошлаб илм олишга тиришди. Балоғат ёшига етмай туриб намозини ўқиб, рўзасини тута бошлади. Ислом арконларига оғишмай амал қилди. Мен у киши ҳақидаги хотираларимни сарҳисоб

қилар эканман, ҳаётлари давомида гуноҳи кабира тугул, бирорга ношаръий иш қилганларини ҳам эслай олмадим.

Юқорида тафсилоти келтирилганидек, кишилар фирқаларга бўлиниб, тарафма-тараф бўлиб кетган алғов-далғов пайтлар. Бир куни домлалардан бири елкасининг бир томонини чиқариб, иккинчи тамонини пастлатиб, ранги бўзарган ҳолда келиб:

– Муфтий қайси тараф? – деб менга дағдаға қилди.

– Биз мусулмонлар, намоз ўқийдиганлар тарафида-миз, – дедим.

– Йўқ, қайси тараф, қайси фирқадасизлар, демоқчман, – деди.

– Биз Аҳли сунна вал жамоа мазҳабидамиз. Мақсад нима? Агар муфтийнинг қилаётган ишларидан бирон-бир оятга ёки ҳадиси шарифга тўғри келмайдиган ишни топиб, хужжати билан исботлаб берсангиз, акамни ўз қўлим билан ташқарига етаклаб олиб чиқиб кўяман, – дедим.

Ҳалиги одам лом-мим дея олмай, орқасига қайтиб кетди.

Сайловолди учрашувлари бўлаётган вақт. Ёзувчилар уюшмасида зиёлилар билан учрашув ўтказмоқдамиз. Номзодга ёзма саволлар тушмоқда. Муфтий ҳазратлари бир саволни ўқидилар: «Муфтий ҳазрат қачон «Бирлик» партиясига аъзо бўлади?» Жавоб шундай бўлди: «Кўлимизда Китобимиз – Қуръонимиз бор. Пайғамбаримиз бор, шариатимиз, динимиз бор. Партия дегани уч-тўрт киши бир хонага кириб олиб, низом ёзиб, тузилган нарса. Бу низомни ўзгартирса ҳам бўлаверади. Бизники ўзгармайди. «Бирлик»нинг раҳбарлари қачон намоз ўқисалар, ўшанда ўйлашиб кўрармиз». Қарасам, савол билан мурожаат қилган жаноб хижолатдан столнинг остига кириб кетай деяпти.

Шайх ҳазратлари ҳеч қачон бирорга сиёсий гуруҳ, партия, ҳизб, фирқа тарафида бўлмаганлар. У кишининг аниқ шиорлари бор эди: «Аҳли сунна вал жамоа мазҳаби асосида пок ақийда ва мусаффо Исломга интилиш, Қуръон ва Суннатни ўрганиб, амал қилиш, исломий маърифат таратиш, салафи солиҳ – улуғ мужтаҳидларга эргашиш, бағрикенглик ва биродарлик руҳини тарқатиш. Диний саводсизликни тугатиш, ихтилоф ва фирқачиликка барҳам бериш, мутаассиблик ва бидъатхурофотларни йўқотиш». «Очиқ хат», «Васатия – ҳаёт йўли» каби китоблари ва бошқа мақолалари у кишининг бу борадаги дунёқарашларини кўрсатиб турибди.

Ақийда мазҳаблари – имом Мотуридийнинг мазҳаби. Фихқий мазҳаблари – имоми Аъзамнинг мазҳаби. Демак, тўғри йўл танланган, охиригача шу йўлдан юришда давом этилади.

Шайх ҳазратлари ҳақиқий тасаввуф шайхларидан эдилар. Доимо таҳорат билан юрардилар. «Таҳорат баданни покласа, тасаввуф қалбни поклайди», дер эдилар. Таҳоратлари синиши билан дарҳол янги таҳорат қилиб олишни одат қилган эдилар. Кундалик вирдларини, зикрларни канда қилмасдилар. Маслаҳат сўраганларга тўғри йўл кўрсатар эдилар. Тасаввуф ҳақидаги қарашларини ўзлари таълиф қилган «Тасаввуф ҳақида тасаввур», «Нақшбандия» ва бошқа китоб ҳамда мақолаларидан билиб олиш мумкин. Фарз намозларини имкон борича жамоат билан ўқишга ҳаракат қилардилар. Ёлғиз ўқисалар, намоздан сўнг узоқ муддат зикр, тасбеҳ айтиб ўтирардилар. Бошқаларни ҳам доимо зикр айтиб юришга буюрардилар. Кун тартибларини аниқ белгилаб олган эдилар. Бировга ваъда берсалар, ҳеч қачон хилоф қилмасдилар. Бирор жойга бормоқчи бўлсалар, келишилган соатда тайёр бўлиб, кутиб турардилар. Саҳар-

лаб, соат уч-уч яримларда уйғонардилар. Ибодатларини қилиб бўлгач, ижодга, ёзишга ўтирардилар. Ҳар куни 13-14 саҳифа ёзардилар. Агар бирон сабабга кўра режа ўзгариб қолса, эртасига гўё қазо намозни ўқигандек, режага етказиб ёзиб кўярдилар. Бир куни «Ўзингизни қийнаб нима қиласиз? Бир кун эрта бўлмаса, бир кун кеч бўлар», дедим. «Йўқ, шундай-шундай қилиб, қолиб кетади», дедилар. Сафарлари кўпайиб ёки бошқа сабаблар бўлиб ёзолмай қолсалар, «Мени кўп бундай ишлар билан машғул қилманглар. Шунча вақт ичида фалон саҳифа ёзган бўлардим», деб нолиб қолардилар.

Меҳмонларнинг ташрифи учун махсус вақт ажратиб кўйган эдилар, одамларни ана шу вақтда қабул қилардилар. Охириги вақтда бир кунда фақат бир маросим учун вақт ажратар эдилар. Қолган пайтларда бошқа муҳимроқ ишлар билан машғул бўлардилар. Вақти-вақти билан водий томонларга, шунингдек, бошқа вилоятларга сафар уюштириб турардилар. Борадиган жойлари бир неча кун аввал белгилаб, ёзиб кўйиларди. Кимникига, қандай маросимга боряптилар, олдиндан билмас эдилар. Масъулик каминанинг зиммасида эди. Яқин қолганда «Фалончиниқи, фалон маросим», деб айтардим. Ҳолатга қараб, жуда ўринли мавъиза қилиб берардилар. Маросимга, тўпланган жамоатга, ҳолат тақозосига қараб гапирардилар. Жамиятдаги долзарб масалаларни назардан четда қолдирмас эдилар.

Доимо талабаларни ўқитиш билан машғул бўлардилар. Талабалар илм савиясига қараб табақага бўлинарди. Гапирганда ҳам, ёзганда ҳам ўзларининг савиясида эмас, эшитувчининг, ўқувчининг савиясини ҳисобга олган ҳолда ёзар ёки гапирардилар. Агар ёзган китобларини ўқиётганда бирор савол пайдо бўлиб қолса, ё ўша саҳифада, ёки сал кейинроқ ўша саволга жавоб топиларди.

Вақтни ниҳоятда қадрлар эдилар. Ёшликларидан вақтнинг қадрига етиб иш қилардилар. Ҳатто таомланишда ҳам ўтаётган вақтларини ҳисоб-китоб қилиб турардилар. Овқат танламас эдилар. Қандай овқатга таклиф қилинсалар, тановул қилиб, шукр айтардилар. Биродарлар билан уюштириладиган гап-гаштакларда, турли ўтиришларда ҳам бирор мўътабар китобни ўқиб, унинг маъносини баён қилиб берар, бу нарсаларни магнит тасмасига ёзишни ҳам ташкил қилар эдилар. Кейинчалик шогирдлари бу ёзувларни жамлаб, китоб шаклига келтиришарди. Рамазон ойларида масжидларда қилинган ваъзалари ҳам шу услубда видеотасвирга олиниб, кейин улар асосида видеофильмлар тайёрланар эди.

Ҳаётлари давомида тез-тез бўлиб турган сафарларида ҳам ё овоз ёзиш мосламасига бир нарсаларни ёзар, ё китоб мутолаа қилар эдилар. Бирор кун бекор қолмасдилар. Дунё хабарлари, спорт янгиликлари, иқтисодиётдаги ўзгаришлар, сиёсий янгиликлар, қўйингки, ҳамма-ҳаммасидан ўз вақтида хабардор бўлиб турардилар. Буларнинг ҳаммасига қандай қилиб улгураётганларига ҳамма ҳайрон қоларди. Ҳеч нарса эсларидан чиқмасди. Хотиралари ҳайрон қоларли даражада кучли эди. Айниқса китоб борасида ҳассос эдилар. Бирор китоб ҳақида сўз кетса, унинг муқоваси, ранги, муаллифи, номи, саҳифалари – ҳамма-ҳаммасини айтиб берардилар.

Эътибор берсак, болалик, ўқувчилик, талабалик даврлари рисоладагидек ўтган экан. Энди устозлик, таржимонлик фаолиятлари, китоб ёзишни бошлаганлари ҳақида тўхталиб ўтсак.

Устозлик – ниҳоятда фахрли касб. Айниқса, устози кулл бўлиш. «Устози кулл» деб шогирдлари ҳам устозлик даражасига етган устозларга айтилади. Бундай бахтга ҳамма ҳам мушарраф бўлавермайди. Устоз бўлиш,

бўлганда ҳам, Аллоҳнинг каломини, динини, Пайғамбарининг ҳадисларини ўргатиш – бу садақан жориядир.

Усмон розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Энг яхшиингиз Қуръонни ўрганган ва уни ўргатган кишидир», дедилар.

Имом Бухорий ривоят қилган.

Фийсабиллллаах, яъни Аллоҳ йўлида устозлик қилиш эса бахтдир, икки дунё саодатидир. Шайх ҳазратларининг талабаларга дарс бериш услублари, дарс дастурларига киритган янгиликлари мадрасаларда, диний ўқув юртларимизда кўпгина ижобий ўзгаришларга сабаб бўлган. Талабалар билимларини ошириб, ўқув юртларининг обрўсини қайта тиклаган. У киши давлат муассасаларида расмий дарс бериш билан бирга мустақил дарс беришни ҳам давом эттирганлар.

Шайх ҳазратлари оммавий ахборот воситалари учун, матбуот учун мақола ёзишни «Совет Шарқи мусулмонлари» журналида ишлаб юрган пайтларида бошлаганлар. Ушбу журналда илк бор Атроф-муҳит муҳофазаси ҳақида туркум мақолалари, «Муххил оят» («Оятларнинг мағзи») деб номланган, бир қатор оятларнинг тафсири баён қилинган мақолалари эълон қилинган. Шунингдек, турли сафар таассуротлари ва бошқа мавзудаги мақолалари ҳам босилган. Ливиядаги «Иймон» номли журналда диёримиз ҳақида катта ҳажмдаги мақолалари чоп қилиниб, анча шов-шувларга сабаб бўлган. У вақтда чет элда бундай мақолаларнинг чиқиши нодир ҳолат ҳисобланар эди. Ўша даврларда диний масалада қалам тебратадиганлар йўқ ҳисоби эди. Негадир ҳозир ҳам бу мавзуда ёзадиганлар камчилик. Борлари ҳам таржима, кўчирмачиликдан нарига ўтмаяпти. Шайх ҳазратлари ҳеч ким қилмаган ишни йўлга қўйдилар. Кўплаб шо-

гирдларини ҳам шу йўналишга йўлладилар. Ўзлари ҳар қандай инсоннинг, айниқса зиёлиларнинг, ёзувчиларнинг ҳаваси келадиган даражада кўп ва хўб ёздилар. Бу меҳнатлари ортида мансаб, мукофот, бойлик ётмади. У кишининг ҳеч қандай унвонлари ҳам йўқ эди. Мақсадлари фақат Ислом динига, мусулмонларга хизмат қилиш эди. Мана шуни садақан жория дейилади.

Муҳаммад Содик акам жуда ҳам меҳрибон ака эдилар. Айниқса, синглимиз Тожинисохонга меҳрибонликлари бошқача эди. Менинг ҳаётдаги йўлчи юлдузим эдилар. Ҳар доим орқаларидан етиб олишга ҳаракат қилардим, аммо ета олмасдим. Ҳали ҳам ета олмаяпман. Ета олмасам ҳам керак.

Вояга етиб, уйландилар, оила қурдилар, келин ая билан бахтли ҳаёт кечирдилар. Уларнинг оиласи ҳавас қилса арзийдиган, бахтиёр оилалардан бўлди. Икки ўғил, икки қиз фарзанд кўрдилар. Бир ўғиллари чақалоқлигида вафот этди. Фарзандларини динимизга, халқимизга, жамиятимизга фойдаси тегадиган шахслар қилиб тарбияладилар.

Демак, шайх ҳазратлари ўзларининг эрлик, оталик бурчларини ҳам аъло даража бажарган эканлар. Қайнота сифатида ҳам ҳаммага ибрат бўларли даражада эдилар. Келинларига бирор марта қаттиқ гапириб, кўпол муомалада бўлмаганлар. Набираларининг тарбиясига алоҳида эътибор берардилар. Ҳозирда бир нечта набиралари Куръони Карим хофизлари бўлишди. Аллоҳ хайрли қилсин!

Акам раҳбар, бошлиқ, миллат вакили сифатида ҳам катта ишларни қилганлар. Булар ҳақида юқорида айтиб ўтдик.

Ҳаётларининг маълум қисми хорижда ўтди. У ерларда кўшлаб машҳур кишилар, давлат раҳбарлари, олиму

уламолар билан мулоқотда бўлдилар. Ислом оламидаги кўпгина ташкилотларга аъзо бўлдилар. Аммо оиламизга, халқимизга, ўз шахсларига гап тегадиган бирон-бир иш қилмадилар. Аксинча, доимо мақтовга, обрўга, халқнинг хурмату эҳтиромига лойиқ бўлиб яшадилар. У киши сазовор бўлган кўп сонли мукофот, орден ва медаллар орасида Ливиянинг «Буюк фотих» олий ордени ҳам бор эди. Лекин яна бир бор айтамиз, у кишининг мақсадлари булар эмасди. Мақсадлари Ислом динига, мусулмонларга, жамиятга хизмат қилиш эди. Алҳамдулиллаҳ, мақсадларига етдилар.

Инсоний сифатларига келсак, акам оддий бир инсон эдилар. Бирон марта фахрланиб, мақтанганларини эслай олмайман. Ҳамма билан бир хилда муомалада бўлардилар. Катталарни хурмат, кичикларни иззат қилардилар. Одамларни камбағал ёки бой, мансабдор ёки мансабсизга ажратмасдилар. Келин аянинг таъбири билан айтганда, ўзлари ёзган китоблар руҳи билан яшардилар. Бир сўз билан айтганда, комил мусулмон инсон эдилар.

ДАДАЖОНИМ, ПАДАРИ БУЗРУКВОРИМ

Дадамиз тўғрисида юқорида бироз сўз юритдик. Лекин бундай улуғ зот ҳақида қанча гапирсак оз. У киши Аллоҳнинг назари тушган зот эдилар. Оддий чўпонликдан имомлик даражасига етган эдилар. У киши бир масжидда қирқ беш йилдан ортиқроқ хизмат қилган эдилар. Бу айтишга осон. Келинг, тасаввур қилиш учун у кишининг ҳаётларига бир назар ташлайлик. Булоқбошидаги «Қирғизбой» масжидида дадамга қадар икки йил ичида 17 нафар имом-домла алмашганининг ўзи анчагина нарсани аён қилса керак. У кишининг ниҳоят-

да қийин бир даврда масжид биносини таъмирлаганлари, янги бинолар қурдирганлари ҳақида юқоридаги саҳифаларда батафсил гапирганмиз. Қанча-қанча шогирдлар етиштирганлари ҳақида ҳам баён қилганмиз. У кишининг шогирдлари ниҳоятда кўп бўлган. Уларнинг кўпчилиги ҳозирги кунда ҳам динимизга, жамиятимизга, халқимизга хизмат қилиб келмоқдалар.

Дадам жамоат ишларида фаол иштирок этар, пахта йиғим-терими даврида оқсоқолларни далага олиб чиқардилар. Ҳатто бир муддат вилоят миқёсида миллат вакилликка ҳам сайланганлар. Ҳажга санокли кишилар борадиган даврлар. 1967 йилда илк маротаба, кейинчалик, умрлари давомида бир неча маротаба ҳаж ва умра ибодатини адо қилдилар. Ҳатто Каъбаи Муаззаманинг ичига кириш бахтига ҳам муяссар бўлдилар. Бизни – фарзандларини исломий руҳда тарбияладилар. Натижа барчага маълум. Акам Муҳаммад Содиқнинг биринчи устозлари эдилар. У киши етук аллома бўлиб етишишлари учун дадам ҳам маънавий, ҳам молиявий томондан қўллаб-қуватладилар, айниқса бунда дуоларининг аҳамияти катта бўлди. Дадам умрларида бирон марта меҳнат таътилига чиқмаганлар. «Дада, дам олмайсизми?» десак, «Ўғлим, одам намоз ўқишдан ҳам дам оладими? Менинг дам олишим – ибодат, ҳажга бориш», дер эдилар. Доимо халқ хизматида эдилар. Ҳозирги кунда ким билан гаплашсам, дадамни: «Ҳожи дада мен билан жуда қадрдон эдилар, бирор нарсани илтимос қилсам, ҳеч қачон йўқ демасдилар», деб эсга олади. Мен эса: «У киши ҳамма билан шундай муносабатда бўлганлар», дейман.

Ниҳоятда тақволи, ибодатли зот эдилар. Фарз амаллардан ташқари кўшимча ибодатлари ҳам бисёр эди. Бирор ишга қўл урсалар, энг аълосини қилардилар. На-

бираларига ақийқа қиладиган бўлсалар, меҳмонлари мадраса талабалари бўларди. Биздан ортиб набираларининг кўпчилигини ҳам ўқитиб, тарбияладилар. Умрларининг охиригача «Сизлар Исломога хизмат қилсанглар, мен сизларга, болаларингизга, оилангизга хизмат қиламан», деган гапларида содиқ қолдилар. Жисмонан бақувват, серғайрат инсон эдилар. Умрларининг охирига қадар кўзойнак, асо тутмадилар. Мухлисларидан бири: «Менга ҳожи даданинг ҳассаларини берсангиз», деб илтимос қилди. Мен табассум қилиб, кулган эдим, ажабланиб, «Нима учун куласиз?» деб сўради. Мен: «Дадамиз асо тутмасдилар», деган эдим, ишонмади.

ЯНА БИР ОҒИР АЙРИЛИҚ

Дадам ҳар доим Аллоҳдан: «Аллоҳим, кўр қилиб, термултириб кўймагин. Шол қилиб, ётқизиб кўймагин...» деб сўраб, дуо қилардилар. Аллоҳ ниятларига етказди.

2004 йил 3 сентябрь. Жума куни. Дадам бир маросимдан келдилар. Ўша куни Қодирали тоғам меҳмон бўлиб келган, уйдагилар таом тайёрлашган экан. «Дада, овқатланиб олинг», дедим. «Ўғлим, мусулмонлар қараб қолишади. Сизлар овқатланиб, кейин борарсизлар, мен борай. Аллоҳ хоҳласа, келиб таомланарман», дедиларда, жума намозига жўнадилар. Ҳайдовчимиз Шарофиддин дадамни масжидга олиб бориб, кўйиб келдилар. Бир оздан сўнг биз ҳам етиб бордик. Дадам шиддат ва эҳтирос билан ваъз қилаётган эканлар. Мен ҳали жой топиб ўтиришга ҳам улгурмаган эдим. Бирдан жим бўлиб қолдилар. Югуриб, одамларнинг орасидан ўтиб, олдиларига бордим. Меҳробда, масжид меҳробида бир томонга суяниб қолибдилар. Дарҳол кўтариб олиб,

одамлар ёрдамида ташқарига олиб чиқиб кетдик. Мен нима бўлганини ўша заҳоти тушундим, лекин жамоат безовта бўлмаслиги учун билдирмасликка ҳаракат қилиб, «Шифохонага олиб борамиз», дедим. Шифохонага олиб бордик. Шифокорлар ҳам шошиб қолишди. Менга хабарни қандай қилиб айтишни билмай туришган эди, «Шариатимиз кўрсатмасига биноан жағларини танғиб қўйинглар», дедим. Ўша заҳоти акамга ва бошқа яқинларимизга хабар қилдим...

Аллоҳнинг иродасини қаранг! Жума куни масжидда, меҳробда ваъз айтаётиб, омонатини Ўзига топширса. Қандай бахт! Аллоҳ Ўз раҳматига олган бўлсин! Омин!

Жамоат намозига кетаётганимизда дадам масжид рўпарасидаги қабристонга қараб: «Бу ерда қандай бахтли одамлар ётибди. Ҳар бир ўтган мусулмон, ҳар бир намоз ўқиган инсон дуо қилади», дер эдилар. Шу гаплари эсимга тушиб, Карим ҳожи акамизга: «Қаранг-чи, масжид олдидаги қабристонда бирорта бўш жой бормикан?» деб илтимос қилдим, чунки бу қабристонга дафн қилиш тўхтатилганига анча бўлган эди. Қарасалар, кираверишда бўш жой бор экан. Эртасига эрталаб ўша ерга, ўзлари орзу қилганларидек, бахтлиларнинг сафига дафн қилдик. Аллоҳ жаннати бандаларидан қилган бўлсин! Омин!

Дадамнинг жанозаларига борганлар эслашса керак, акам ушбу жанозага тўпланган улкан оломон олдида кўзларида ёш билан мисли кўрилмаган бир ваъз иршод қилган эдилар. Ижозатингиз билан ушбу ўринда ушбу ваъзнинг матнини келтирамиз.

Ассалому алайкум ва раҳматуллоҳи ва барокатуҳ!
Бисмиллаҳир роҳманир роҳим.

«Иннаа лиллааҳи ва иннаа илайҳи рожиъун» — «Албатта, биз Аллоҳникимиз ва албатта, биз Унга қайтувчимиз» (Бақара сураси, 156-оят).

«Куллу нафсин заанқотул-мавт, сумма илайнаа туржаъуун» – «Ҳар бир жон ўлимни тотувчидир, сўнг Бизга қайтарилурсиз» (*Оли Имрон сураси, 185-оят*).

Азиз мўмин-мусулмон биродарлар, Қиблагоҳимизни охириги йўлга кузатиш учун келган юртдошлар!

Ҳозир сизлар жанозаларини ўқимоқ учун тўпланиб турган зот буюк бир зот эди. У киши бундан саксон бир йил олдин дунёга келдилар. Мўмин-мусулмон оилада ҳалол меҳнат билан ўсдилар. Бухородаги «Мир Араб» мадрасасида, сўнгра Тошкентдаги Бароқхон мадрасасида ўша вақтдаги кўзга кўринган уламолардан шаръий илмларни ўргандилар. Ҳали талабалик чоғларидаёқ катталарнинг назарига тушдилар, янги очилиб, ислоҳ қилинаётган Хожа Баҳоуддин Накшбанд даргоҳида бир йил давомида хизмат қилдилар. Бу ерда у кишида кўпгина файзу футух, тариқату сулук, зикру ибодат файзи ҳосил бўлди.

Сўнгра, таътиллардан бирида, фақат таътил пайтида туриш шарти билан, ушбу масжидга вақтинчалик ишга қўйилдилар. Лекин қисқа муддат ичида бу ерда турган мўмин-мусулмонларнинг ота-боболари Диний идорага арз билан бориб, у кишининг шу ерда қолишларини қаттиқ талаб қилдилар. Шундан сўнг улар шу ерда қолиб, қирқ беш йил давомида мана шу масжидда имомлик қилдилар, халқнинг хизматкори бўлдилар. Қиблагоҳимиз 1967 санада оз сонли кишилар ичида биринчи марта ҳаж ибодатини адо этдилар. Шундан кейин Аллоҳ имкон бериб, ҳаж йўллари очилгандан сўнг бир неча марта ҳаж ва умрага бориб, ибодатларни қилиш бахтига мушарраф бўлдилар. Мана шундай сафарлардан бирида Каъбаи Муаззаманинг ичига кириб, сиз азизларнинг ҳақларингизга дуо қилиш шарафига ҳам муяссар бўлдилар.

«Олимнинг ўлими – оламнинг ўлими» дейишади. Бугун бир олим вафот этди, бу катта бир мусибат бўлди. У киши умрларининг охиригача ўзларининг илмларини Ватан, халқ, мўмин-мусулмонлар учун сарфлашга ҳаракат қилдилар. Олган илмларини шогирдларига, фарзандларига бериб, умр бўйи таълим-тарбия билан хизмат қилдилар. Одамларнинг таълим-тарбияли бўлиб ўсиб-унишларига ҳаракат қилдилар. Шунингдек, биз фарзандларни ҳарфма-ҳарф, сўзма-сўз, жумлама-жумла ўқитиб, орқамиздан юриб ўргатиб, шу даражага етказдилар. Бугун улуғ бир инсондан ажраб қолдик. У киши олим бўлишлари билан бирга обид ҳам эдилар. Нафл ибодатларни жуда кўп қиладиган зот эдилар. Кечалари юзлаб ракъат таҳажжуд намозларини ўқишни одат қилган эдилар. Ўзлари олган сабоқлардаги зикрларни ўрнида адо этар эдилар. Аллоҳ таоло ибодатларини қабул қилиб, мезонларида тош босадиган амаллардан қилган бўлсин!

Қиблагоҳимиз халқнинг хизматида эдилар. Дин хизматини ўз шахслари ва оилаларидан устун кўярдилар. Ҳатто оилаларига кеча айтган охирги сўзлари ҳам: «Болам, халқ кутиб қолмасин, тезроқ бораин», деган гаплари бўлди. Халққа охирги айтган сўзлари: «Фақат пок инсон жаннатга киради», деганлари бўлди. Аллоҳ субҳанаху ва таоло Ўзининг пок бандалари қаторида жаннатдан жой олишларини насиб қилсин!

Азизлар! Биз бугун нафақат бир имомдан, бир олимдан, балки юртимизнинг бир дуогўйидан ҳам ажраб қолдик. Бу киши умр бўйи катталарнинг дуосини олиб яшадилар, ўзлари ҳам ҳаммага дуогўй эдилар. Аллоҳ субҳанаху ва таоло дуоларини қабул қилган бўлсин! Бундан кейин ҳам у зотнинг қилиб юрган дуоларининг мақбул бўлишини доим насиб этсин!

Азизларим! Сиз билан биз жанозаларини ўқиш учун тўпланиб турган бу зот ўта камтарин зот эдилар. Пайгамбаримиз алайҳиссалату вассалломнинг суннатларига амал қилиш учун бутун вужудлари билан ҳаракат қилардилар. Парвардигори оламнинг Каломини ўқишни, ўқитишни, татбиқ қилишни ўзларига шиор қилиб олган эдилар. Парвардигори олам қилган барча хизматларига берадиган ажрни, савобни кўпайтириб берган бўлсин! Аллоҳ субҳанаҳу ва таолонинг дини йўлида қирқ беш йил имом бўлиб хизмат қилиб, ўз ҳамкасбларига, аҳбобларига: «Мен қирқ беш йил имомлик қилдим, Аллоҳга беҳад ҳамду санолар бўлсин. Энди ниятим масжид хизматининг охирида, масжидда вафот этиш», деган эдилар. Кеча, Аллоҳнинг улуғ кунида, мискинларнинг ҳажи бўлган кунда, жума кунида ўзининг сеvimли халқига маъруза қила туриб жон бердилар. Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло у кишини ҳусни қабул айлаб, жойларини жаннатдан қилган бўлсин!

Азизларим! Сиз билан биз бугун жанозаларини ўқишга тайёрланиб турган зот жуда кўп яхшиликлар қилган эдилар. Мана шу масжидларингизнинг қурилишини охирига етказишга астойдил ҳаракат қилган эдилар. Бошқа масжидларнинг битими бўлганида ҳам шунинг орқасидан юрган эдилар. Доим амаллари садакаи жория бўлиши учун ҳаракат қилар эдилар. У кишининг тавозеълари, хайр-эҳсонлари ва камтарликлари ҳаммангизга маълум. У киши ҳаммангизнинг хизматингизда бўлганлар, ҳаммангизни хурсанд қилиш учун ҳаракат қилганлар. Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло бу ҳаракатларнинг, қилган хизматларининг ажру савобини Ўзи кўпайтириб берган бўлсин!

* * *

Азизим, дадажон! Қиблагоҳим! Қирқ беш йил беш вақт намозга қатнаган йўлингиздан ҳозир сизни севган қавмингиз елкаларида кўтариб олиб келишди. Қирқ беш йиллик охираат йўлингиз охирига етди.

Азизим, дадажон! Қиблагоҳим! Қавмингизнинг кўзида сизга бўлган муҳаббатни кўряпман.

Азизим, дадажоним! Қиблагоҳим! Мўмин-мусулмонлар сизга дуо қилгани, жаноза ўқигани келишди. Қирқ беш йил уларнинг жанозаларини ўқиб, хизмат қилдингиз. Энди бу қавм сизга мағфират сўрамоқда. Уларнинг кўзларидаги ёш иймон ёшларидир. Сиздан ажралиб қолганларига йиғлашмоқда.

Азизим, дадажоним! Қиблагоҳим! Қирқ беш йил ҳар намозга чиққанингизда қўшни қабристондагиларнинг ҳаққига дуо қилар эдингиз, энди бу он ўзингизни шу қабристонга қўймоқчимиз. Токи масжидга кирган ҳар бир киши, чиққан ҳар бир киши ҳаққингизга дуо қилсин деган ниятимиз бор. Парвардигори олам, Ўзинг дадамизни мағфират айлагин! Бу кишининг илм йўлида қилган хизматлари кўп. Пайғамбаримиз алайҳиссолату вассалом: «Одам боласи вафот этса, унинг амаллари кесилади, фақат уч нарсдан: садақаи жориядан, манфаатли илмдан ва дуо қиладиган солиҳ фарзанддан кесилмайди», деганлар.

Азизим, дадажон! Сиз садақаи жорияни жуда кўп қилган эдингиз. Иншааллоҳ, садақаи жориянгиз бардавомдир. Модомики қилган садақаи жориянгиздан мўмин-мусулмонлар манфаатдор бўлар экан, иншааллоҳ, савоблари сизга етиб боради.

Азизим, дадажон! Қиблагоҳим! Сиз олим эдингиз, илм тарқатган эдингиз. Илмингиз манфаатли

эди. Орқангиздан илмли фарзандларингиз қолди, шогирдларингиз қолди. Илмдиларга ёрдам бердингиз. Буларнинг ҳаммаси, иншааллоҳ, тарозингизни босадиган, хайрга олиб борадиган ишлар бўлади. Иншааллоҳ, бундан кейин ҳам то қиёматгача қолдирган манфаатли илмингиздан ўзингизга ажр-савоб бориб туради!

Азизим, дадажон! Қиблагоҳим! Солиҳ фарзандлар қолдирдингиз, иншааллоҳ, фарзандларингиз доимо сизнинг ҳақингизда дуода бўладилар, ҳар ўқиган намозларида, ўқийдиган дуоларида сизни эслайдилар. Бошқа пайтларда ҳам дуони ҳеч қанда қилмайдилар. Қолаверса, қавмингиз турибди, уларнинг ҳаммалари ҳақингизга дуо қилишга тайёрлар. Иншааллоҳ, бу дуолар Парвардигори оламнинг мағфиратига сабаб бўлади!

Азиз ва қадрли мўмин-мусулмон биродарлар! Мана шундай улуғ бир зотдан ажраб, мусибатда турган эканмиз, ушбу мусибатга сабр қилмоғимиз даркор. Бундай мусибатларга учраган мусулмон «Аллоҳумма а'журнаа фии мусийбатинаа, вахлуфнаа хойрон минҳа», деган дуони ўқийди: «Аллоҳим! Бизга мусибатимизда ажр бергин ва бадалига бу мусибатга учраган нарсамиздан яхшироғини бергин». Буни сиз билан бизга Пайғамбаримиз алайҳиссолату васаллом ўргатганлар. Ким шу дуони ўқиса, иншааллоҳ, ажру савоби кўп бўлади, учраган мусибатининг ўрнига Аллоҳ таоло ундан яхши бир нарсани ато қилади.

Азиз ва муҳтарам биродарлар, мўмин-мусулмонлар! Жанозанинг одобларидан бири жаноза пайтида сукут сақлаш, жим туриш, сокин бўлишдир. «Пайғамбаримиз алайҳиссолату вассалом жанозага ҳозир бўлсалар, жимгина ерга боқиб турардилар. Бир нарсани пичирлаёт-

ганга ўхшардилар», дейишган саҳобалар. Пайғамбаримиз алайҳиссалату вассаломнинг асҳоблари, Ислом умматининг дурдоналари бўлган саҳобаи киромлар розияллоху анҳум уч жойда сукут сақлардилар: уруш пайтида, Куръон тиловати пайтида ва жаноза пайтида. Мана шу одобларнинг риоясини қилсак, иншааллох, Пайғамбаримиз алайҳиссалату вассаломнинг суннатларига амал қилган бўламиз, жанозанинг суннاتини бажарган бўламиз ва оладиган ажримиз, савобимиз янада зиёда бўлади. Ана шу маъноларни яхши эслаб, жанозаларда шунга амал қилиб борсак, иншааллох, хайр бўлади, барака бўлади. Айниқса, жанозада сабр қилиш, Аллоҳдан бу мусибат учун ажр сўраш мўмин-мусулмонларнинг доимий қилиб келаётган ишларидан ҳисобланади.

Юқорида зикр этилганидек, Пайғамбаримиз алайҳиссалату вассалом «Ким мусибатга учраса ва бунга сабр қилиб, «Аллоҳумма а'журнаа фии мусийбатинаа, вахлуфнаа хойрон минҳа» («Аллоҳим! Бизга мусибатимизда ажр бергин ва бадалига бу мусибатга учраган нарсамиздан яхшироғини бергин») деса, Аллоҳ таоло унга ҳам ажр беради, ҳам учраган мусибатида ундан яхши эваз беради», деганлар. Буни Умму Салама розияллоху анҳо эшитган эканлар. У кишининг эрлари Абу Салама розияллоху анҳу вафот этганларида Расули Акрамнинг мана шу ҳадислари эсларига тушиб, мазкур дуони ўқибдилар. Ўқиб туриб, хаёлларидан «Мен мусибатга учрадим. Абу Салама Расули Акрам алайҳиссалату вассаломнинг саҳобалари бўлса, Бадр урушида қатнашиб, буюк бир мартабага эришган шахс бўлса, ундан яхши яна ким бўлиши мумкин эди?» деган фикр ўтибди. Лекин, «бу бир хаёл-да» дебдилару, Расули Акрам алайҳиссалату вассаломнинг айтганларидан қолмай, «У зот

беҳудага айтмайдилар» деб, дуода бардавом бўлибдилар, мазкур дуони тинмай ўқийверибдилар: «Роббана’-журнаа фии мусийбатинаа, вахлуфнаа хойром минҳа». Умму Саламанинг ўзлари айтадилар: «Абу Саламани дафн қилдик. Бир муддат ўтди, иддам чиқди. Кейин қарасам, Расули Акрам алайҳиссолату вассалом менга совчи бўлиб турибдилар. Ўша дуонинг шарофатидан Парвардигори олам менга Абу Саламанинг ўрнига Расулуллоҳни берди. Мўминларга она бўлиш шарафига эга қилди».

Мусибат вақтида сабр қилиб, Аллоҳдан ажр сўраш бандани буюк мартабаларга эриштиради. Улуғ зотлардан ҳазрати Зубайр ибн Аввом розияллоху анхунинг ўғиллари Урва ибн Зубайрнинг оёқларига қорасон касали тушди. Қорасон юқорига қараб кўтарила бошлади. Ўша вақтнинг кўзга кўринган табиблари келиб, Урва ибн Зубайрни кўришди, «Оёқни кесмаса бўлмайди, сондан кесиш керак. Шундагина қорасон ажратиб олинади, тананинг қолган қисми соғ қолади», дейишди. Урва ибн Зубайр раҳматуллоҳи алайҳ: «Майли, кесинглар», дедилар. Табиблар: «Кесишдан олдин банж берамиз», дейишди. Урва ибн Зубайр: «Йўқ, банж ҳаром нарса, одамни ҳушидан кетказадиган нарса, мен буни қабул қилмайман», дедилар. Табиб: «Бусиз иложи йўқ, оёғингизни сонидан кесаамиз», деди. Шунда Урва ибн Зубайр: «Ўзим сизларга ёрдам бераман. Сизлар асбобускуналарингизни тўғрилаб, тайёр туринглар. Мен туриб, таҳорат қиламан, намоз бошлайман. Намозда бир мақомга етганимда баданим титрай бошлайди. Шунда бемалол оёғимни кесаверинглар», дедилар. Урва ибн Зубайр таҳорат қилиб, намозни бошладилар. Намозда бир мақомга етиб, баданларини титроқ босганда табиблар ўша пайтнинг услубидаги махсус пичоқлар билан

оёқни сонидан кесипди. Кесиб бўлиб, қонини тўхта-тиш учун ёғ қиздириб, кесилган жойга босипди. Шунда Урва ибн Зубайр хушларидан кетдилар. Унғача ҳеч нарсани билмасдан намозни ўқийвердилар. Эртасига кўзларини очиб, ўзларига келганларида ўн етти ёшли ўғилларини от тешиб, вафот этганининг хабари келди. Урва ибн Зубайр улуғ зот эдилар. Мадина ва унинг атрофларидан одамлар оқиб кела бошлади. Ҳар ким келиб, ўзининг таъзиясини айтарди. Кимлардир «Сизнинг ўрнингизда мен бўлсам бўлмасмиди», деганга ўхшаш таъзияларни айтди. Аммо бир одам келиб, «Бир аъзойингни олиб, қолганини соғ қўйганига шукр қил. Битта болангни олиб, қолганини қолдирганига шукр қил», деди. Шунда Урва ибн Зубайр: «Аллоҳга қасамки, менга бу мусибатда сендан кўра яхшироқ таъзия айтган одам бўлмади», дедилар.

Дарҳақиқат, ўйлаб қарайдиган бўлсак, Аллоҳ таоло бизга бир мусибат етказди, лекин унга сабр қилсак, мана шу мусибат ҳам биз учун ажру савобга айланади ва биз учраган мусибатнинг ўрнига бошқа яхши нарса келади. Динимизнинг ушбу таълимотларини ўрганиб, уларга амал қилиб борсак, иншааллоҳ, бу дунёмизга ҳам, охиратимизга ҳам манфаатли ишлар қилган бўламиз. Парвардигори олам Ўз бандаларидан бирининг, сизларнинг хизматингизда юрган бир банданинг хурматини қилиб, узоқ-яқиндан жанозасига келганларингиз учун босган ҳар бир қадамларингизга битмас-туганмас ажру савобларни ато этсин. Бу ерга узоқ ерлардан – Бухоро, Тошкент ва бошқа турли вилоятлардан, қўшни жумҳуриятлардан келган азизларнинг ҳаммаларига, водийдаги мўмин-мусулмонларга ва бу ерга ҳозир бўлганларнинг ҳамма-ҳаммаларига яхши ният билан, савоб умидида, бир имомнинг, бир олимнинг жанозасига

ҳозир бўлганлари учун берадиган ажру савобини қийрот-қийрот қилиб кўпайтириб берсин!

Азизлар! Ҳақиқатда, айтиб ўтганимиздек, мусибатимиз жуда улуғ, катта мусибат, лекин сабр қилишимиз керак. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этганларида Фотимаи Заҳро онамиз қаттиқ мусибатдан бир байт айтганлар:

Суббат ғалаййа масоибу, лав аннаҳаа суббат ғалал-аййами, сирна лайаалийаа.

*(Куйилди бошимга мусибат чунон,
Кунларга тушса гар, тун бўлар шу он...).*

Бизнинг ҳам бошимизга шундай мусибат тушди, лекин аввал айтганимиздек, сабр-бардошли бўлишимиз керак. Қачон бир улуғимиз вафот этса, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни эслашимиз лозим. У зот соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Мусибатларингизда мени эсланглар», деганлар. Чунки дунёда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни йўқотишдек буюк мусибат бўлмайди. Мана шу сабр-бардошни ўзимизга лозим тутайлик. Мана, жаноза ўқиш вақти бўлиб, бизга ишора қилишяпти, шу ерда ҳозир бўлган барча мўмин-мусулмонларнинг гувоҳлигида айтаманки, агар Қиблагоҳимизнинг бирор кишида қарзлари бўлса, бирор киши омонат қўйган бўлса, ҳужжат-далиллар билан келишса, уни адо этишга биз ҳозирмиз. Мен ҳозирман, укам ҳозир. Шу билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига мувофиқ бу гапни ҳам айтган бўлдик. Энди Қиблагоҳимиз, иншааллоҳ, банданинг ҳаққидан озод бўлдилар. Агар бирор банданинг ҳаққи бўлса, бизнинг елкамизга юкланди. Аллоҳ тао-

лонинг барчамизда ҳаққи кўп, кечадиган Ўзи. Ўшандай ҳақларини Қиблагоҳимиздан кечипини сўраб, жаноза намозини ўқиймиз...

ВОЛИДАЙН

Ушбу ўринда ота-онамизнинг ҳаётларига яна бир бор ибрат назари билан қараб, фикр-мулоҳазаларимни, хулосаларимни сиз билан ўртоқлашишни жоиз деб топдим. Улар ўзларининг ҳаётлари давомида зиммаларидаги барча вазифаларни исломий нуқтаи назардан қараганда гўзал тарзда адо этдилар. Аввало ота-оналари, қайнота-қайноналарининг ҳурматларини ўрнига қўйиб, хизматларини бажо қилдилар. Худди бугунгидек эсимда, Булоқбошида яшаганимизда дадамиз оталарини, яъни бобомизни олиб келиб, онамиз бошчилигида «Отамнинг хизматини қилиб, дуосини олинглар», деб бизга қаттиқ тайинлар эдилар. Биз қўлимиздан келганича уларни ҳурмат қилиб, хизматларини адо этдик. Айниқса онамиз уларни жуда қаттиқ ҳурмат қилар, хизматларини аъло даражада бажарар эдилар. Нимагадир бобомиз бир неча кун тургач, «қочиб» кетардилар. Хоссатан, жума намозидан кейин ёки шанба кунлари. Шундай пайтларда дадамиз: «Отамга яхши қарамаяпсизлар», деб бизни койир эдилар. Биз ёшмиз, сабабини тушунмай, ҳайрон бўлардик.

Кейинчалик аниқ бўлишича, бобомиз чорвадор бўлганлари учун бозор кунлари ҳайвон савдоси билан шуғулланиб турар эканлар. Бозорни кузатиб, нарх-навони, паст-баландини билиб туришни одат қилган эканлар. Мабодо бозор кунлари «қоча олмай» қолсалар, мени етаклаб, уйимиз яқинидаги ўриндиққа бориб ўтириб, бозордан мол етаклаб қайтганлардан: «Неча пул бўл-

ди?» деб суриштириб кўярдилар. Нархни эшитгач: «Яхши, арзонга олибсиз», дердилар-да, улар сал узоқлашгандан кейин менга қараб: «Қимматга олибди», дердилар. Мен ҳайрон бўлиб: «Ҳозир арзонга олибсиз, дедингиз-ку?» десам, «Ҳа, энди ўғлим, ўзига шундай деб кўясан-да», дердилар. «Қочиб кетиш»ларининг сабабини сўрасам, «Ҳа болам, менинг ҳам оилам бор, кампирим бор. Онанг мени қаттиқ ҳурмат қилади, лекин мен ичкиймларимни қандай қилиб онангга «Ювиб бер», дейман? Даданг тушунмайди-да», дер эдилар. Бобомиз жуда ҳалим, ширинсўз одам эдилар. Дадамиз ва онамиздан рози бўлиб ўтдилар. Уларнинг ва бизнинг ҳаққимизга тинимсиз дуо қилардилар.

МАШҲУР ИБРАТЛИ ҲИКОЯ

Ота-онамизнинг ёшлиklarини эсласам, машҳур ибратли ҳикоя эсимга тушади. Бу ҳикоя куйидагича эди: Ислом оламидаги машҳур уламолардан бири имоми Аъзам раҳматуллоҳи алайҳнинг оталари Собит таҳорат қилиш учун ариқ лабига ўтирибди. Ариқда зилол сув шарқираб оқаётган экан. Ногаҳон кўзлари оқиб келаётган қирмизи олмага тушибди. Беихтиёр олмани олиб, бир тишлабди. Иймони бақувват бу йигитнинг хаёлига ярқ этиб «Бу олма бировнинг ҳаққи эди. Эгасининг розилигини олмадим-ку?» деган фикр келибди. Боғбонни излаб, ариқ ёқалаб йўлга тушибди. Ариқ бир олмазор боғнинг ичидан оқиб чиқаётган экан. Тақволи Собит боғбонни излаб топиб, тишлаган олмаси учун розичилик сўрабди. Зукко боғбон йигитдаги ҳалоллик ва иймонни сезиб:

– Йўқ, рози эмасман. Рози бўлишим учун бир шартим бор, – дебди.

– Шартингизни айтинг, – дебди йигит.

– Шартим шундан иборатки, кўзлари кўр, қўллари йўқ, оёқлари йўқ бир қизим бор. Шу қизимга уйлансан. Шунда рози бўламан, – дебди боғбон.

Йигит икки ўт орасида қолибди. Шартга кўнай деса, аҳвол чатоқ. Кўнмай деса, ҳаром луқма. Ўйланиб-ўйланиб, охири рози бўлибди. Никоҳ эълон қилиниб, чиройли тўй қилинибди. Куёвбола гўшангага кирибди. Уни бир париваш салом билан қарши олибди. Куёв ҳайрон эмиш, отаси таърифлаган қизнинг тамомила акси. Қайтиб чиқиб, боғбонга рўпара бўлибди.

– Шарт бошқача эди-ку?

– Болам, сиз тушунмабсиз. «Кўзлари кўр» деганим кўзлари номаҳрамга боқмаган, деганим эди. «Кўли

йўқ» деганим ҳаромни ушламаган, деганим эди. «Оёқлари йўқ» деганим ношаръий ишларга юрмаган, деганим эди, — дебди боғбон. Ана шундай покиза зотлардан Имоми Аъзамдек буюк инсон дунёга келган эканлар.

Гўёки ушбу ибратли ҳикояни ҳаётга татбиқ этгандек, ота-онамиз ёшлик чоғлариданоқ халқумларини покиза сақлаб, ибодатда бардавом бўлишган. Намоз, рўза каби ибодатларни балоғатга етмай туриб, ҳали фарз бўлмасдан аввал бажаришга киришганлар. Иймон-эътиқодда, ибодатларида мустақим туришган. Оқибатда бунинг мукофоти ўлароқ, Муҳаммад Содикдек фарзандга ота-она бўлишган.

АЛЛОҲНИНГ СИНОВИ

Ота-онамиз Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг, кўплаб анбиёларнинг суннатлари бўлмиш чорвачилик билан, асосан кўй боқиш билан шуғулланишган. Ўз касбларига меҳр кўйишган, бу йўлда учрайдиган барча қийинчиликларга сабр-матонат, чидам билан бардош беришган. Кўйнинг барака экани ҳаммага маълум. Лекин ўша замонларда меҳнатни чорвадор-чўпон қилиб, баракани колхоз кўрарди, чунки кўйлар колхозники эди. Чўпон баҳонада ўзининг беш-ўнта шахсий кўйларини боқиб олганига хурсанд бўларди.

Дадамиз ёшлигида тўплаган тажрибаларини умрларининг охирларигача давом эттирдилар. Бизга насиҳат қилардилар: «Болам, олти ой битта эмас, яримта нон есангиз, тежаб қолган, орттирган маблағингизга иккита товук сотиб оласиз. Сўнг товук тухум кўяди. Рўзғорга ишлатасиз, жўжа очирасиз, кўпайтириб, пулига кўзи оласиз. Уни ҳам кўпайтириб боқасиз. Сотсангиз пул, есангиз гўшт», дер эдилар.

Дадамиз учун тоғ-тошларда, айниқса Олой тоғ тизмаларида қўра-қўра қўй боқишнинг ўзи бўлмаган. Орзуси ушалиб, ўқишга кетганларида қўлида чақалоқ – Муҳаммад Содик билан қолган онамиз учун дадамизнинг ишларини давом эттириш ундан ҳам қийин бўлган. Бу Аллоҳ таолонинг синови бўлган, яъни аввал пода-пода қўйларни боқтириб, қўйчивонлик билан шуғулланишдаги бандаларининг сабрини, бардошини синаган, сўнгра секин-аста тарбиялаб бориб, ниҳоят катта-катта жамоаларга имомликни насиб этган.

ХАЛҚ ХИЗМАТИДА

Талабалик йиллари ёш ота-она илм йўлида турли қийинчиликларни бошдан ўтказдилар, аммо шунинг билан бирга фарзандларига ҳам чиройли тарбия бердилар. Буюкларнинг бир сўзи бор: «Тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлиши керак». Бизнинг ота-оналаримиз бу нақлга амал қилиб, ўз устиларида тинимсиз ишладилар. Динимиз таълимотларини қунт билан ўрганиб, амал қилдилар. Кейинчалик бу руҳни ўз фарзандларига ҳам сингирдилар.

◦ Дадамиз учун талабалик йиллари том маънода синов даври бўлди. Аввало диний саводларини чиқардилар. Устозларининг хизматларида бўлдилар. Ўтган машойихларнинг, айниқса ҳазрати Баҳовуддин пиримизнинг синовларидан муваффақиятли ўтдилар. Бу синов у кишининг ҳаёт тарзларини ижобий тарафга ўзгартириб юборди. Ўзларининг тили билан айтганда «Бир умрга татиғулик, етадиган иш бўлди».

Энди навбат ўзлаштирган илмларини янада мустаҳкамлаш, бойитиш билан бирга халққа хизмат қилиш – имомлик фаолиятини юритиш лозим эди. Ҳа, бир умр

бир масжидда, бир жамоатда дин хизматида, халқ хизматида бўлиш ҳам осон иш эмас. Дадамиз доимо изланишда эдилар. Тинмай китоб мутолаа қилар; Қуръон тиловати билан машғул бўлар эдилар. Дадамизнинг ҳаётлари билан яқиндан танишиш учун у кишининг бир кунлик фаолиятларига назар ташлашнинг ўзи кифоя қилади. Ҳар доим тонг саҳарда уйқудан уйғонардилар. Чиройли таҳорат қилиб, Қуръони Карим тиловати билан машғул бўлардилар. Бундан ташқари, ўзлари учун белгилаб олган вирдлари – вазифаларини бажарардилар. Сўнг жамоат намозига, яъни бомдодни ўқиш учун масжидга борардилар. Беш вақт намозни доимо жамоат билан, имом бўлиб ўқирдилар. Кўпинча бамдод намозидан олдин 10-15 дақиқа ваъз-насиҳат қилар ёки китоб ўқиб берардилар. Сўнг никоҳ тўйи, ақийқа, жаноза каби турли маросимларга бориб, халқ хизматида бўлиб қайтардилар. Бир умр беш вақт фарз намозларни жамоат билан, яна имом бўлиб ўқиш қандай чиройли бахт!

Ибн Умар розияллоҳу анҳумодан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Жамоат намози ёлғизнинг намозидан йигирма етти даража афзалдир», дедилар».

Имом Бухорий, Муслим, Термизий, Ибн Можалар ривоят қилишган.

Дадамиз ўзлари халққа қилган ваъзларида: «Масжид, жамоат сари босган ҳар бир қадамингиз учун савоб ёзилади», дер эдилар. Бир куни қавмларидан бири сўраб қолибди: «Ҳожи дада, биз жамоатга автомобилда келамиз. Бизнинг ҳукмимиз қандай бўлади?» Ҳозиржавоб ҳожи дада: «Машинангиз ғилдирагининг ҳар бир айлангани учун савоб оласиз», деб жавоб берган эканлар. Уйимиздан масжидгача бўлган масофа тахминан 1,5 чақирим келади. Дадамизнинг умр бўйи беш вақт намоз ўқиш

учун жамоатга қатнаганларини ҳисоблаб кўрсак қанча чиқар экан? Аллоҳ таоло босган қадамларига берадиган савобларини кўпайтириб берган бўлсин!

У киши доимо халқ хизматида эдилар. Бўш вақтларида хос талабаларига сабоқ берар, биз фарзандларининг тарбияси билан машғул бўлардилар.

Дадамизнинг кундалик фаолиятидан бир шингил:

У киши доимо халқнинг ичида, уларнинг қувонч-ташвишларини бирга баҳам кўрардилар. Деярли ҳар куни кимнингдир тўйи ёки жанозасида, хуллас, бирор бир маросимда иштирок этардилар. Айниқса янги иш бошлаганларида оилавий жанжаллар ҳаддан ташқари кўп бўлган экан. Бунинг сабаби: биринчидан, у пайтларда авом халқ динимиз, шариатимизнинг асосларини билмас, халқ орасида тушунтириш ишлари олиб борилмас эди. Иккинчидан, ўша даврдаги иқтисодий қийинчиликлар, турмуш шароитининг оғирлиги, турли икир-чикирлар, хуллас, арзимаган нарса учун эр хотинини талоқ қилиб юбориш ҳолатлари жуда кўп учрарди. Домлаларга, чаламуллаларга боришса, «Шариатда йўл йўқ», деган жавобни олишарди. Натижада оилалар бузилган, ёш-ёш гўдаклар тирик етим бўлиб, сарсон-саргардон бўлган, ота-она, қайнота-қайнона безовта, оилада тинчлик йўқолган, ҳамма ташвишда қоларди. Шундай ҳолатларда дадамизга мурожаат қилганларга у киши шариат нуқтаи назаридан тушунтириш ишлари олиб борардилар. Икки томон билан алоҳида-алоҳида суҳбат қилиб, айбдорга қаттиқ танбеҳ берардилар. Агар шариатда йўл бўлса, келгусида намоз ўқиш, рўза тутиш шарти билан қайта никоҳлаб қўярдилар. Никоҳ пайтида эр-хотинга уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ўргатар, никоҳ нима, талоқ нима – барчасини чиройли қилиб тушунтириб берардилар. Кўпинча бир муддатни тайинлаб, «Ўшанда кела-

сизлар, мен китобларни кўриб, жавоб топиб кўяман», дер эдилар. «Дада, нима учун бундай қиляпсиз?» деган саволимга «Кўявер, бир муддат хотинсиз яшаб, ўзининг кирини ўзи ювиб кўрсин. Ақли киради, хотиннинг қадрини, оила муқаддаслигини билади», дер эдилар. Мана, ҳозиргача ҳаётимиз давомида ушбу усулнинг жуда яхши самара берганини кўриб турибмиз. Келин тарафга ҳам, куёв тарафга ҳам жиддий гапириб, насиҳат қилар эдилар. Айниқса ношаръий иш қилганларни, ичкилик ичганларни жуда қаттиқ койирдилар. Иккинчи ичкилик ичмасликка қасам ичирар эдилар. Ҳатто қайнота-қайноналар ҳам у кишининг танбеҳларидан четда қолишмасди. Кейинроқ ярашиб, ҳаётлари тинчиб, бахтли-тахтли бўлиб кетганлар ташаккур айтиб, миннатдорчилик изҳор этиб кетганларига кўп марта гувоҳ бўлганмиз. Ҳатто бу хайрли иш вилоят миқёсигача бориб етди. Ҳар тарафдан келиб, у кишининг саъй-ҳаракатлари сабабли оиласи билан ярашиб кетганлар жуда кўп бўлди. Ҳозир биз тарафларда бундай оилавий жанжаллар, хотинини талоқ қўйиш каби ҳолатлар кескин камайиб, йўқ даражага тушиб қолди. Дадамиз ҳаётларининг охирларида: «Ўзим никоҳларини ўқиган одамларимнинг фарзандларининг ҳам никоҳини ўқияпман. Бахтли яшашяпти», деб фахрланиб гапириб юардилар.

Дадамиз ва онамизнинг вафотларига бир неча йил бўлганига қарамай, ҳали-ҳануз қишлоғимиз, маҳалламиз халқи улар қилиб кетган яхши ишларни унутгани йўқ. Тез-тез яхши гаплар билан эслаб туришади. Ҳатто кўчамизга дадамизнинг номлари берилган. Ҳамқишлоқларимиз «Қаерликсиз?» деган саволга фахр билан «Булоқбошидан, Муҳаммад Юсуф хожи даданинг маҳалласиданман, шайх ҳазратлари Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуфнинг ҳамшаҳариман», деб жавоб беришади.

Яна дадамизнинг кундалик ишларига қайтадиган бўлсак, хуфтон намозини жамоат билан ўқигандан сўнг кечаси ҳар доим 100-120 ракъатдан таҳажжуд, нафл намоз ўқирдилар. Бундан ташқари, ўзларига вирд қилиб олган вазифаларини ҳам адо этардилар.

Онамиз ҳам нафл намозлар ўқиш билан бирга тез-тез нафл рўзалар тутар, доимо биз фарзандларига атаб вирдларини ўқиб, ҳаққимизга дуолар қилар эдилар. Икковлари ҳам дунёга қизикмас, бойлик ортидан қувишмас эди. Аллоҳнинг берганига шукр қилиб яшаб ўтишди. Дадамиз вафот қилганларида чўнтақларидан беш минг сўм атрофида пул чиққан эди. Уни эсдалик учун сақлаб қўйганмиз. Лекин бизларга баҳоси ҳар қандай нарсадан юқори турадиган неъматларни – динига, халқига, фидокорликни, Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам таъкидлаб айтганларидек, икки дунё саодатига эриштирадиган тарбияни, меҳрни мерос қилиб қолдириб кетдилар. Шу билан бирга у кишидан улкан илмий хазина бўлмиш китоблар бизга мерос бўлиб қолди.

Дадамиз ва онамизнинг дунёқарашлари ҳам, одатлари ҳам бир-бирларига жуда яқин эди. Худди икковлари қариндош-уруғларга, биродару яқинларига яхшилик, силаи раҳм қилишда кимўзарга ўйнаётгандек эдилар. Умуман, одамлардан яхшиликларини, ёрдамларини аяшмас эди. Айниқса онамиз ниҳоятда меҳрибон аёл эдилар. Яқинларимиздан бирининг иши тушиб, ёрдамга муҳтож бўлиб қолса, қўмаклашишга шошиб кетардилар. Ёрдам қўлини чўзиб, ўша муҳтожнинг ҳожатларини чиқармагунча тинчимас эдилар. Дадамиз маҳалламизга табиий газ туширишда бош-қош бўлганлар. Газ қувурларини тортиб келиш учун маҳалла аҳли ўртада маблағ йиғишга келишишибди. Вақтинча имкони бор

одамдан қарз олиб, ишни бошлаб юборишибди. Иш ту-гагач, маблағ йиғилмай қолибди. Шунда дадамиз ўзла-рининг қўйларини сотиб, қарзни тўлаб юборган экан-лар. Бунга ўхшаш ишлар жуда кўп бўлган.

Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний идораси фатво ҳайъатида ишлаб юрган давримда бир шеригим билан Наманган вилоятига хизмат сафарига боришимга тўғри келди. Мақсад масжид ва зиёратгоҳ-ларнинг камчиликларини топиб, уларнинг фаолиятини тўхтатиш эди. Юрагим сиқилди. Шеригимга «Сиз бо-раверинг, мен аввал уйга ўтиб, кейин бораман», дедим-да, дадам билан маслаҳатлашиб, йўл-йўриқ олиш учун уйга йўл олдим. Уйга боргач, дадамга ҳаммасини батаф-сил гапириб бердим. Дадам ўз одатларига кўра: «Жуда яхши бўлибди», дедилар. Тушунтиролмадим шекилли, деб гапларимни яна такрорладим. Дадам яна: «Яхши бўлибди», дедилар. Мен таажжубланиб: «Масжидлар, зиёратгоҳлар беркилса, нимаси яхши бўлади?» дедим. Дадам: «Ўзингиз айтяпсиз, шеригингиз ҳам яхши одам экан. Эҳтиёт чорасини қиласизлар-да», дедилар.

Сафар давомида ҳақиқатдан ҳам эҳтиёт чорасини кўрдик. Бир таниш журналистга мурожаат қилган эдик, у киши аввал газеталарда эълон қилиниб, чора кўриб бўлинган материаллардан топишга ёрдам бердилар. Пойтахтга қайтиб келиб, топширган ҳисоботимиз асо-сида «Ўзбекистон овози» газетасида мақола ҳам чоп этилди. Лекин ҳеч ким зарар кўрмади. Масжидлар ҳам, зиёратгоҳлар ҳам беркитилмади. Дадамизнинг «Яхши бўлибди» деганларининг сабабини ўшанда тушиниб ет-ган эдим. Кейинчалик ўқиб-ўрганиб билдикки, ҳар бир нарса ҳақида яхши гумонда бўлиш шариатимиз кўрсат-маларидан бири экан. Дадамиз олим киши бўлганлари учун ўқиганларига амал қилар эканлар.

Кўпинча ўзаро суҳбатларимизда талабалар устидан шикоят маъносида гапириб қолсам, дадамиз: «Ёмонлагани одам қолмадими, талабалардан шикоят қиласиз? Улар энг яхши инсонлар, бошлари сажда кўриб, намоз ўқишади. Гапираман десангиз, ана, кўчада шунча ароқхўр, бетамиз, бенамозлар, Худони йўқ дейдиганлар юрибди», деб насиҳат қилардилар. Ўзлари толиби илмларни жуда қаттиқ эъзозлар эдилар.

Мустабид тузум даврида, динга тазйиқ кучайган кунларнинг бирида юқорига хўжаободлик Махдум дада устидан шикоят тушибди. Масъул ходимлар шикоят асосида текшириб, у киши ҳақларида дадамиздан сўрашганда, «У киши яхши одам. Шахсий адовати бор бирорта одам ёзган бўлса керак», деб у кишини кафилликка олибдилар. Махдум дадани колхозга бригадир қилиб қўйишибди. Махдум дада сўфийлардан эди. Бир кун муридлари билан пахта даласининг ўртасида зикр тушишаётганда комиссия келиб қолибди. Шунда комиссияни бошқа тарафга буриб, уларни кўрсатмай олиб кетишган экан. Илмли, эътиқодли инсонларни шундай йўллар билан ҳимоя қилишар экан.

Падари бузрукворимиз
Муҳаммад Юсуф Бойбўта ўғли

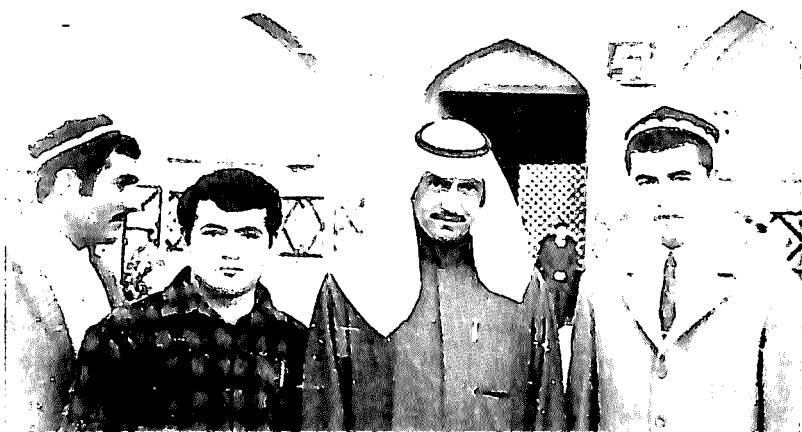
Муҳаммад Юсуф домла Курултойда
(иккинчи қаторда чапдан иккинчи)

Талабалик йиллари

Имтихон муваффақиятли ўтди

Меҳмонлар билан мулоқот

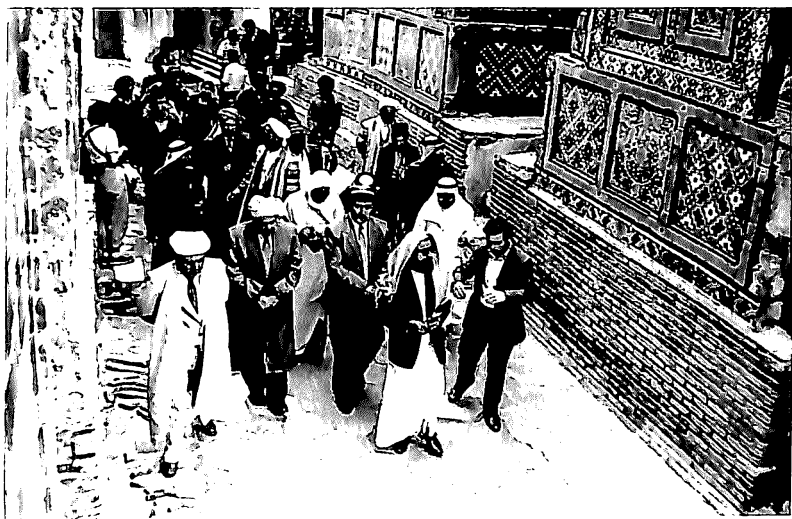
Олий маъҳадда дарс жараёни

«...Акам спорт билан жиддий шуғулланар эдилар...»

Жаҳон чемпиони Муҳаммад Али билан танишув

Хорижлик меҳмонлар Шоҳи Зинда мажмуасида

Муҳаммад Содиқ меҳмонларга
таржимонлик қилмоқдалар

Падари бузрукворимиз
ўғиллари Муҳаммад Содик билан

Муҳаммад Юсуф домла масжид қавми билан

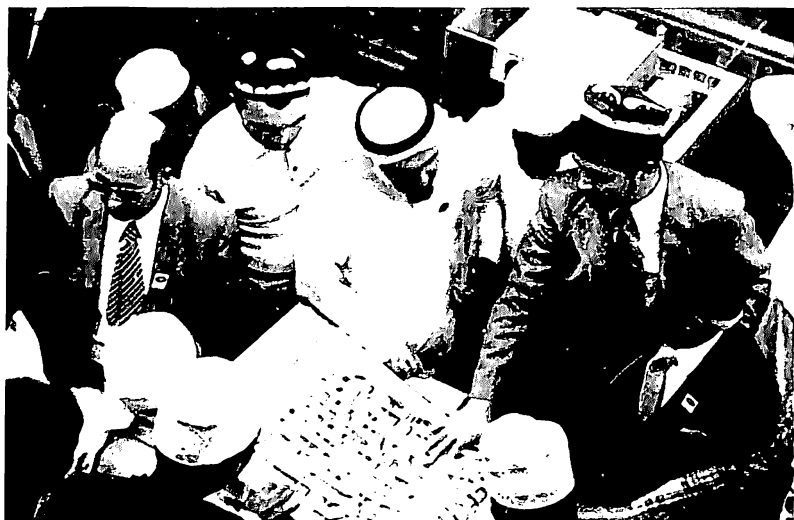
Мир Араб мадрасасида хорижий меҳмон билан

Машхур хофиси Куръон Махмуд
Халил Хусорий юртимиз меҳмони

Диний идоранинг ташқи ишлар
бўлимида ишлаган йилларидан лавҳа

Мусҳафи Усмон зиёратига
келган меҳмонлар даврасида

Устоз талабалар даврасида

Устоз талабалар даврасида

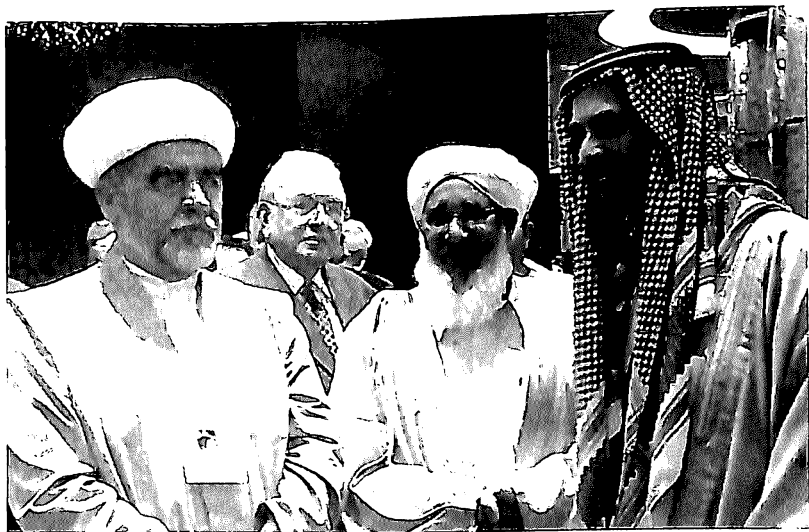
Халқаро анжуманлардан лавҳалар
(Муҳаммад Али ас-Собуний билан)

Халқаро анжуманлардан лавҳалар
(шайх Юсуф Қарзовий билан)

Халқаро анжуманлардан лавҳалар
(доктор Ваҳба Мустафо Зухайлий билан)

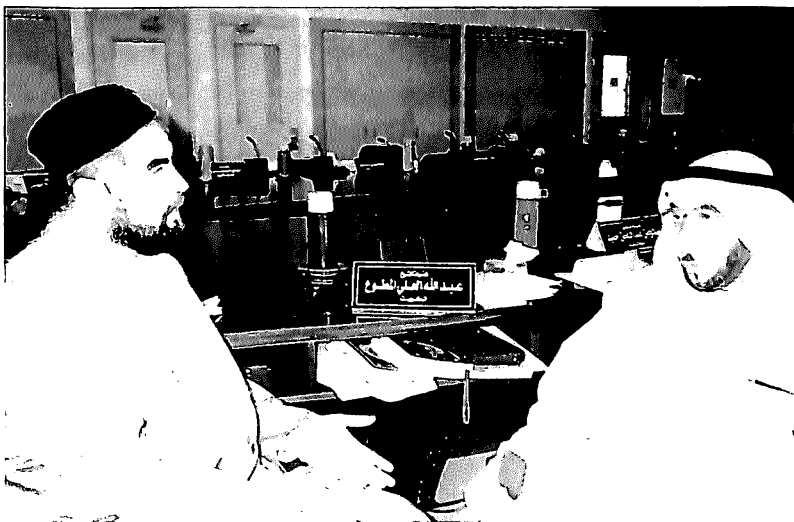
Халқаро анжуманлардан лавҳалар.
Амир Ғозий ибн Муҳаммад (Урдун)
ҳамда шайх Абу Бакр Аҳмад (Ҳиндистон)

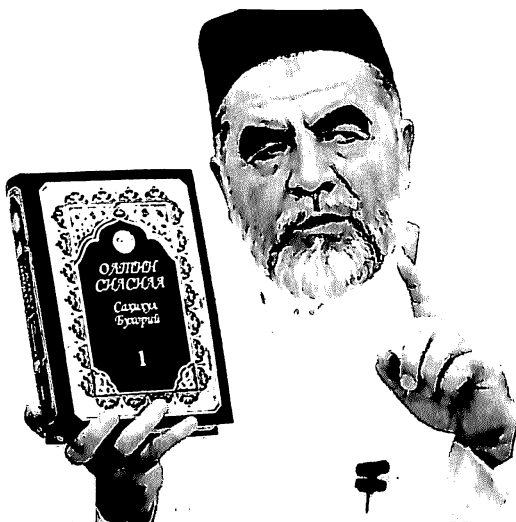
Имом Ийсо ат-Термизийга бағишланган
халқаро илмий анжумандан лавҳа

Халқ ноиби муслмонларга диний эркилик
бериш масаласини муҳокама қилинмоқда

Хорижлик меҳмонлар билан учрашувлар
(шайх Абдуллоҳ Али Мутоввиъ)

«Олтин силсила» туркумининг нишона сони тақдимоти

Илк ҳаж сафари

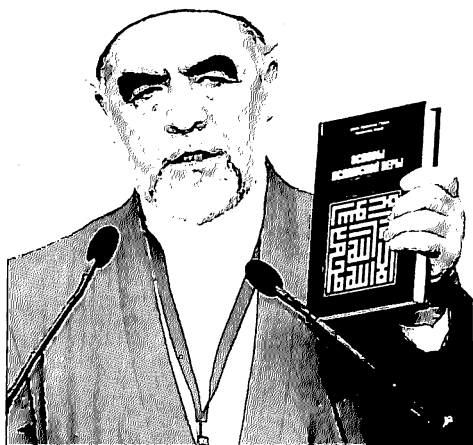
Халқаро анжуманлардан бир лавҳа
(«Робитатул Оламил Исломия»
таъсис мажлисининг 34-йигилиши)

Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф – Ўрта Осиё
ва Қозоғистон мусулмонлари диний бошқармаси муфтийси

Ҳайит намози хутбаси

Москвадаги X халқаро анжуманда
«Сунний ақийдалар» китобининг тақдимоти

Шайх Муҳаммад Саъид
Рамазон Бутий ҳазратлари билан

ҲАЁТ САРГУЗАШТЛАРГА ТЎЛА

Ушбу ўринда дадамизнинг ҳаётларида содир бўлган қизиқ воқеалардан бир нечтасини эътиборингизга ҳавола қиламиз.

* * *

Бомдод намозидан сўнг ҳожи дада қавмларидан бирига юзланиб:

– Холиқул ака, мен ҳозир қайси сурани зам қилдим? – дебдилар.

– Ҳожи ака, ростини айтсам, кўшним билан сув таллашиб, макка суғораётган эдим, хаёлим шунда бўлиб, қайси сурани зам қилганингизни эшитмабман, дебди у одам.

– Намозда хушуъ-хузуъ билан туриш керак, – дебдилар ҳожи дада.

* * *

Чекка қишлоқлардан бирдан жанозага хабар келиб қолибди. Машиналар танқис вақт экан.

– Булоқбошида ҳам ўлим бор. Иккови бир вақтга бўлиб қолмасин, – дебдилар Ҳожи дада.

– Йўқ, бизники тайёр, – деб олиб кетишибди. Боргач, Ҳожи дадани кўшни хонага ўтирғизиб қўйишибди. Узоқ кутибдилар, жаноза тайёр бўлавермабди. Шунда Ҳожи дада:

– Нима гап? – деб сўрабдилар.

– Ҳожи ака, ҳали жони чиқмаяпти, – дейишибди.

Бемор ғарғара ҳолатида ётганидаёқ хабарчи жўнатишган экан. Дадамиз Булоқбошига қайтиб келиб, у ердаги жанозани ўқибдилар. Кечга яқин бояги жойга бориб, жаноза ўқиб келибдилар.

* * *

Қишлоқчилик, ўша даврларда никоҳ келиннинг уйида, кечалари ўқилар эди. Бир куни дадамизни никоҳ ўқитишга олиб кетишди. Вақт ярим кечадан ҳам ўтиб кетди. Онамиз иккаламиз кутиб ўтирибмиз. Дадамиз йўқ. Бир вақт кириб келдилар. «Кўрмайсанми бу одамларни, келинни беркитган қизлар куёвдан беш сўм кўшиб беринглар деб сўрашса, бермабди. Тўй бузилишига сал қолибди. Мен икки томонни келиштириб, ёнимдан беш сўм бериб, никоҳ ўқиб қўйдим. Никоҳдан кейин куёвбола масжид учун беш сўм берди. Мен «Шу беш сўмни аввалроқ берганинда, шу пайтгача уйкудан қолиб ўтирмасдик, болам», дедим», деб гапириб бердилар.

ШАЙХ ҲАЗРАТЛАРИНИНГ УЛКАН ИЛМИЙ МЕРОСЛАРИ

Улуғ алломалар, олимларнинг ҳаёти ва фаолияти ёритилган китобларда одатда илк бор таълим олган устозлари, тарбиялаган шогирдлари ҳамда қолдирган илмий мерослари баён қилинади. Биз ҳам шу анъанага кўра буларни юқорида зикр қилиб ўтдик. Шайх ҳазратлари илмий фаолиятларининг илк кунларидан бошлаб ҳаётларининг сўнгги дақиқаларига қадар жуда кўп шогирдларни ўқитиб, тарбиялаб етиштирдилар. Бир қанча хос талабалари у кишидан илм ўрганишди. Дунёнинг барча жойларида, хусусан, собиқ иттифоқ ҳудудида ҳам жуда кўплаб шогирдлар етиштирдилар. Ҳозирда уларнинг аксарияти турли диний хизматларда, давлат ва жамоат идораларида хизмат қилмоқдалар.

Шайх ҳазратларининг илк ижодий фаолиятлари мактаб даврларига тўғри келади. У киши ёзган кичик ҳажмдаги мақола ва хабарлар синф деворий газеталаридан жой олган. Акам яхшигина сурат ҳам чизар эдилар. Кейинроқ хабар ва мақолалари маҳаллий матбуотда ҳам чоп этилган. Акамиз бу истеъдодларини «Совет Шарқи мусулмонлари» журналида ишлаб юрган кезлари чархлаб бордилар. Юқорида айтиб ўтилганидек, ўша журналда акамнинг «Исломда табиат муҳофазаси» номли туркум мақолалари ва «Муххул оят» («Оятларнинг мағзи») рукни остида Куръони Каримнинг айрим оятларига ёзган тафсирлари, Ливияда чоп этиладиган «Иймон» номли журналда у кишининг совет иттифоқи, хусусан диёримиз тарихи ва ҳозирги кунига бағишланган мақолалари эълон қилинган.

Ўзбекистон телевидениесининг биринчи канали орқали шайх ҳазратлари бошчилигида ташкил этилган «Маърифатнома» номли кўрсатув бир неча йиллар давомида эфирга узатиб борилган. Бу кўрсатув халқимизнинг, хусусан ёшларнинг тарбиясига катта ижобий таъсир кўрсатган.

Булардан ташқари, шайх ҳазратлари маҳаллий ва марказий матбуотда доимо фаол иштирок этганлар. Энг асосийси, юздан ортиқ илмий китоблари халқимизга улкан мерос бўлиб қолди. Жуда кўп видео ва аудио-ёзувлар халқимиз томонидан севиб тингланади, томоша қилинади. Энди ижозатингиз билан баъзи бир асарларининг ёзилиш тарихи ва уларнинг аҳамиятига тўхталиб ўтсак:

«Тафсири Ҳилол». Олти жилдлик ушбу тафсир сўнгги бир неча ўн йиллар давомида она тилимизда ёзилган илк тафсирлардандир. Бунга қадар ўзбек тилида Олтинхон тўранинг араб ёзувидаги таржимаси ҳамда шайх Алоуддин Мансур таълиф этган Қуръони карим оятларининг ўзбекча изоҳли таржимаси мавжуд эди. Қуръони Каримнинг кўпгина жаҳон тилларига қилинган маънолар таржимаси бор, лекин тафсирлар негадир кам. Аввалига «Тафсири Ҳилол»нинг ўттизинчи жузи чоп қилиниб, ўқувчиларга етказилган. Бунда Қуръони Карим оятларининг тагидан уларнинг кирилл ҳарфидаги ўқилиши (транскрипцияси) ҳам ёзиб қўйилган эди. Кейинчалик бу усул ўзини оқламаслиги, мўъжиза бўлмиш Қуръони Каримнинг маъносини араб алифбосидан бошқа ҳарфлар орқали асло англатиб бўлмаслиги аён бўлди. Қуръони Каримнинг араб тилида нозил бўлишидаги ҳикматни Аллоҳ таолонинг Ўзи билади. Мисол учун, «сод», «зод», «аъйн» каби товушларни бошқа ҳеч бир тилдаги ҳарф ёки товуш билан англатиб бўлмайди.

Шунинг учун бу ишдан воз кечилди. Лекин ўша вақтда кўпчилик ана шу китобларни ўқиб, саводини чиқарган эди. Биз ҳамма нарсанинг мукамал бўлиши тарафдоримиз. Айниқса Аллоҳнинг каломи бўлмиш Қуръонни тўғри ўқишимиз лозим.

Кейинчалик «Тафсири Ҳилол»ни рус тилига таржима қилиш ишлари ҳам бошланиб кетди. Ҳозирги вақтда бир нечта жузлари рус тилига таржима қилиниб, китобхонларга етказилган. Қолган жузлари ҳам, иншааллох, вақти-соати билан нашр этилади.

«Тафсири Ҳилол»нинг бошқа китоблардан ажралиб турадиган жиҳати шундаки, унинг ёзилиши ватанда бошланган бўлса-да, аксар қисми Қуръон нозил бўлган, Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васаллам туғилган, саҳобалар яшаган юртда, яъни Маккаи Мукаррамада, Байтуллоҳнинг ёнида битилган. Яна бу тафсир бизнинг диёримизда, мусулмонлар диёрида, уларнинг тилида биринчилардан бўлиб ёзилган тафсирдир. Аллоҳ таоло ушбу нодир китобни халқимиз учун, мусулмонлар учун манфаатли қилган бўлсин!

«Ҳадис ва Ҳаёт» мажмуаси. Шайх ҳазратлари ўз режалари асосида халқимизга тафсирни ёзиб етказгандан сўнг навбат ҳадиси шарифга келган эди.

Бир нечта жуздан иборат «Ҳадис ва Ҳаёт» мажмуаси Мансур Али Носифнинг «Ат-Тожул жомеъ лил усул фий аҳодисир-Росул» номли ҳадис китобининг таржимаси ва батафсил шарҳидан иборатдир. Аллоҳнинг иноятини қарангки, бу китоб ҳам Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг равзалари ёнида, худди Имом Бухорий «Жомеъус-саҳиҳ»ни ёзганлари каби, Пайғамбаримиздан ўзига хос изн бўлгандан сўнг битилган. Шайх ҳазратларини таълиф этган китобларни таърифлашга ҳожат йўқ, уларни мухлисларнинг ўзлари ўқиб, ўзла-

ри баҳо берсалар, мана шу энг гўзал иш бўлади. Шу вақтгача она тилимиздаги ҳадис илмига оид китоблар фақат таржимадан иборат эди. Бу китобда эса аввал ҳадиснинг ўзи, кейин унинг таржимаси, кейин бизнинг мазҳабимиз асосидаги шарҳи, ровийлар ҳақида қисқача маълумот, сўнгра ушбу ҳадисдан олинадиган фойдалар ва ҳукмлар тартиб билан берилган. Бу китобнинг ўзига хос жиҳати шуки, ҳадислар такрор келмайди, мавзуга қараб бобларга тақсимланган.

Энди навбат фикҳга. Бу хусусда Убайдуллоҳ ибн Маъсуд Ҳанафийнинг «Ан-Ниқоятү фи мухтасарил Виқоя» китобининг таржима ва шарҳи «Кифоя» номи билан таълиф қилинди. Уч жилдлик бу китоб мазҳабимиздаги машҳур китобнинг батафсил таржима ва шарҳи ҳисобланади. Мазкур китобнинг чоп этилиши ўлкамиз мусулмонлари учун айна муддао бўлди. Ўқувчи ҳар қандай фикҳий масалага ушбу китобдан жавоб топиши мумкин.

«Зикр аҳлидан сўранг» номли туркум ҳам сиз азизлардан келган кўплаб саволларга шаръий фатволар, оят ва ҳадислар асосида берилган жавобларни ўз ичига олади. Ушбу асарнинг халиқимизга қанчалик манзур бўлаётганини таҳририятга келаётган хат-хабарлардан, интернет саҳифаларидаги islom.uz порталида ташкил этилган савол-жавоб хизматида қилинаётган мурожаатлардан ҳам билиб олиш мумкин.

Ақийда масаласи шариатимиздаги ғоятда муҳим боблардан, динимизнинг асосларидан бири ҳисобланади. Бу соҳада асар битиш учун албатта қадимги уламоларимизнинг китобларига мурожаат қилиш лозим бўлади. Шайх ҳазратлари бу борада ҳам салмоқли меҳнат қилдилар. Ушбу нозик масалани тўғри ва осон тушунишга ёрдам берадиган китобларни ёзиб қолдирдилар. «Сунний ақийдалар», «Ақийдатут-Таҳовийя» шарҳи-

нинг талхиси» (таржима), «Ақоид илми ва унга боғлиқ масалалар» ва бошқалар шулар жумласидандир.

Ақийдадан сўнг навбат тасаввуф ҳақидаги китобларга етди: «Тасаввуф ҳақида тасаввур», «Рухий тарбия» («Покланиш», «Тикланиш» ва «Хулқланиш» деб номланган уч жилддан иборат), «Хислатли ҳикматлар шарҳи» (Ибн Атоуллоҳ Сакандарийнинг «Ҳикамул Атоийя» асарига ёзилган беш жилдлик шарҳ). Бу китоблар тасаввуф ҳақидаги нотўғри тушунчаларни тўғрилаш ҳамда руҳий тарбия борасида катта аҳамиятга эгадир.

Режа бўйича навбат тарих мавзусига етиб келди. Шайх ҳазратлари Ислоом тарихига оид икки жилддан иборат китоб тасниф этганлар. Дуо қилиб турасизлар, иншааллоҳ, улар ҳам нашр қилинади.

Шайх ҳазратларининг охириги ёзаётган китоблари қазои қадар ҳақида экан. Қазои қадарни қарангки, бу китобни яқунлаш учун умрлари кифоя қилмади. Аллоҳ раҳмат қилсин! Омин!

Шайх ҳазратларининг қаламига мансуб булардан бошқа жуда кўп асарлар борки, улар халқимизнинг маънавий бойлигига, бой меросимизга айлангани шубҳасиз.

Қуйида мазкур китобларнинг тўлиқ рўйхати келтирилади.

ШАЙХ ҲАЗРАТЛАРИ ТАЪЛИФ ЭТГАН КИТОБЛАР

- Тафсири Ҳилол (олти жилдлик. Илк бор 22 жилдда чоп этилган)
- Қуръони Карим ва ўзбек тилидаги маънолар таржимаси (оятларнинг маъно таржимаси)

«Ҳадис ва Ҳаёт» силсиласи

- 1-жуз. Муқаддима
- 2-жуз. Ислом ва Иймон
- 3-жуз. Ният, ихлос ва илм
- 4-жуз. Поклик
- 5-жуз. Намоз китоби
- 6-жуз. Намоз китоби
- 7-жуз. Намоз китоби
- 8-жуз. Закот китоби
- 9-жуз. Рўза китоби
- 10-жуз. Ҳаж ва умра китоби
- 11-жуз. Савдо, зироат ва вақф
- 12-жуз. Фароиз ва васиятлар
- 13-жуз. Никоҳ, талоқ ва идда
- 14-15-жузлар. Қасамлар, назрлар ва ов китоби
- 16-17-жузлар. Таом, шароб ва либос китоби
- 18-жуз. Тиб ва дам
- 19-жуз. Оламларга раҳмат Пайғамбар
- 20-жуз. Анбиёлар қиссаси
- 21-жуз. Абу Бакр ва Умар розияллоху анҳумо
- 22-жуз. Усмон ва Али ибн Абу Толиб розияллоху анҳумо
- 23-жуз. Жаннат башорати берилганлар ва аҳли байт
- 24-жуз. Пешқадамлар розияллоху анҳум
- 25-жуз. Нубувват хонадони хонимлари

- 26-жуз. Ансорлар розияллоху анхум
- 27-жуз. Ахёрлар ва диёрлар фазли
- 28-жуз. Тафсир китоби
- 29-жуз. Тафсир, туш ва масаллар китоби
- 30-жуз. Қуръон фазилятлари китоби
- 34-жуз. Яхшилик ва ахлоқ китоби
- 35-жуз. Дуолар, зикрлар, истиғфор ва тавба
- 36-жуз. Зухд ва рақоиклар китоби
- 37-жуз. Адаб китоби.

- Қуръон илмлари
- Сунний ақийдалар
- Ақоид илми ва унга боғлиқ масалалар
- «Ақийдатут-Таҳовия» шарҳининг талхийси
- Усулул фикҳ
- Кифоя
- Фикҳий йўналишлар ва китоблар
- Мазҳаблар – бирлик рамзи
- Мусталаҳул ҳадис
- Иймон
- Васатия – ҳаёт йўли
- Одоблар хазинаси (Адабул муфрад)
- Яхшилик ва силаи раҳм
- Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам
- Тасаввуф ҳақида тасаввур
- Руҳий тарбия
- Хислатли ҳикматлар шарҳи
- Бахтиёр оила
- Ижтимоий одоблар
- Мукаммал саодат йўли
- Ихтилофлар: сабаблар, ечимлар
- Дин насиҳатдир
- Бозор ва унга боғлиқ масалалар

- Ёлғон
- Зикр аҳлидан сўранг
- Исроф
- Кексаларни эъзозлаш
- Мазҳабсизлик – Ислом шариатига таҳдид солувчи энг хатарли бидъатдир
- Мўминнинг меърожи (муфассал намоз китоби)
- Мўминнинг нажоти (муфассал закот китоби)
- Мўминнинг қалқони (муфассал рўза китоби)
- Очиқ хат
- Соф табиат дини
- Соғлом бола
- Фолбинлик, сеҳргарлик, жин чиқариш ва ноанъанавий даволаш каби ишлар ҳақиқати
- Қарз ва унга боғлиқ масалалар
- Самарқанднинг сара уламолари
- Ҳидоят имоми (Имом Абу Мансур Мотуридий)

«Исломнинг мадори бўлган ҳадислар» туркуми:

- Амаллар ниятга боғлиқдир
- Дин насиҳатдир
- Ҳалол очиқ ойдиндир, ҳаром очиқ ойдиндир
- Зухд ва ҳаё

Рус тилидаги китоблар:

- Тафсир Хилал (30-жуз ҳамда 1 ва 2-томлар)
- Ийман, Ислам, Куръан
- Васатя – путь жизни
- Открытое послание
- Суннитские вероубеждения
- Разногласия: причины и решения
- Истина о сути гадания, колдовства, изгнания джиннов и нетрадиционных методов лечения

«Хадисы и Жизнь» туркуми:

- 1-том. «Введение»
- 2-том. «Ислам и Ийман»
- 3-том. «Намерение, ихлас и знание»
- 4-том. «Чистота»
- 18-том. «Исцеление и рукъа»
- 19-том. «Пророк, явившийся мирам милостью»

«ОЛТИН СИЛСИЛА»

Шайх ҳазратларининг сўнгги йилларда халқимиз, Ватанимиз ва Ислом олами олдида қилган энг буюк хизматларидан яна бири – «Олтин силсила» деб номланган саҳиҳ ҳадислар мажмуаларининг академик нашрига бош-қош бўлганларидир. «Набавий ҳадисларнинг олтин силсиласи» деб номланган ушбу улкан илмий лойиҳага Ислом оламида эътироф этилган «Сиҳоҳи ситта» (Олтита саҳиҳ) муаллифлари ҳамда яна уч буюк муҳаддиснинг саҳиҳ ҳадислар тўшлами киритилди:

- 1. «Саҳиҳи Бухорий»
- 2. «Саҳиҳи Муслим»
- 3. «Сунани Абу Довуд»
- 4. «Сунани Термизий»
- 5. «Сунани Насоий» («Сунани суғро» ёки «Мужтабо»)
- 6. «Сунани Ибн Можа»
- 7. «Мувагтои Молик»
- 8. «Сунани Доримий»
- 9. «Саҳиҳи Ибн Ҳиббон»

Мазкур тўққиз мажмуанинг барча матнлари шайх ҳазратларининг бевосита раҳбарликлари остида тўлиқ таржима қилиниб, нашрга тайёрланди. Ҳозирги кунда «Олтин силсила»нинг дастлабки китоби бўлмиш «Саҳиҳул Бухорий»нинг дастлабки беш жузи нашр қилинган.

ДЎСТ-ЁРЛАР, ЖЎРАЛАР

Машҳур кишилар доимо халқнинг назарида, эътиборида бўладилар. Уларнинг фаолияти, яшаш тарзи матбуот саҳифалари, радио-телевидение орқали тез-тез намойиш этиб борилади, номлари ихлосмандларининг тилидан тушмайди, хуллас, улар шоу-бизнес қаҳрамонларига, юлдузларга айланадилар. Улар ўзлари хоҳласа-хоҳламаса, фақат катта-катта давраларда меҳмон бўлишга, «катта-катта» одамлар билан улфатчилик қилишга, «каттакон»ларнинг тўйларида хизмат қилишга, катта-катта еб-ичишга, катта-катта сарфлашга «мажбур бўладилар». Натижада унча-мунчани менсимайдиган, унча-мунчаси билан гаплашмайдиган, унча-мунча давраларда ўтирмайдиган бўлиб қоладилар.

Шайх ҳазратлари ҳам машҳур эдилар. Лекин у киши биз тилга олган машҳурлардан, юлдузлардан тубдан фарқ қилардилар. Шайх ҳазратлари ҳар бир соҳада суннатга амал қилардилар. Худди Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам каби барчани баробар кўрардилар. Балки оддий инсонларга, ночорроқ кишиларга кўпроқ эътибор қаратардилар. Уларнинг чақириқларини, таклифларини чин дилдан қабул қилардилар, улар билан дилдан суҳбатлашардилар, уларнинг уйларида ўзларини бемалол ҳис қилардилар. У кишининг энг яқин жўралари ҳам юқори мансаб эгалари эмас, балки оддий инсонлар эди. Бир сўз билан айтганда, бошқа барча соҳалардаги каби, бу соҳада ҳам суннатга амал қилардилар.

Шайх ҳазратлари одам ажратмас, ёшу қарига, каттаю кичикка баробар, бир хил муомалада бўлардилар. Баъзи бир одамларга ўхшаб, кишининг амалига, бойлигига ёки ундан етадиган манфаатга қарамасдилар. Ҳаммага

бирдек чиройли, хусни хулқ ила муносабатда бўлардилар. Мактабда ўқиган вақтларида ҳам ўқитувчилар, ўқувчилар, айниқса синфдошлари билан жуда яхши алоқада бўлганлар. Устозлари кейинги авлод ўқувчиларига у кишини ўрнак қилиб, одоб-ахлоқлари, аъло ўқишларини мисол қилиб гапиришарди. Шунинг учун ҳам у киши ҳар доим синфдошлари, дўстлари қуршовида эдилар. Дарсларни тайёрлашда улардан ёрдамларини аямас эдилар. Бошқаларга ўхшаб шунчаки вазифаларни кўчириб олиш учун дафтарни бериб турмасдилар, балки дарсни тушунтириб, йўл-йўриқлар кўрсатардилар. Спортда ҳам жуда фаол эдилар. Синфдошлар ўртасидаги бу яхши муносабат умрларининг охирига қадар давом этди. Хурсандчиликда ҳам, қайғули дамларда ҳам улар билан бирга бўлдилар. Синфдошлари йиғилиб, тез-тез у кишининг зиёратларига келишар, ёшликларини эслаб, суҳбатлар қуришарди.

Талабалик даврларида бутун собиқ совет иттифоқидан келган талабалар билан таҳсил олганлари учун барча минтақаларда дўстлари бор эди. Айниқса юқорида айтиб ўтилганидек, бир ҳужрада истиқомат қилган Илёс Илёсов, Муртазо Али, Абдурахим Абдукаримовлар билан жуда қалин дўст эдилар. Улар талабалик даврларида бир хил кийинишар, доимо бирга юришарди. Кейинчалик ҳам оилавий борди-келди қилиб туришди. Ҳозирда машҳур уламолар бўлиб етишган Зокиржон Исмоилов, муфтий Талғат Тожиддин, шайхулислом Аллоҳшукр Пошпозода ва бошқалар акамнинг яқин мадрасадош дўстларидан эди. Чет элда, Ливияда таҳсил олиб юрган пайтларида дунё миқёсида дўстлар орттирдилар. Япония, Индонезия, Босния, Филиппин, кўйингки, дунёнинг барча минтақаларида дўстлари бор эди. Ҳозирги кунда уларнинг кўпчилиги дунёга маш-

хур кишилардир. Лекин биз бу ерда машхурлар ҳақида сўз юритмоқчи эмасмиз. Балки оддий дўстлар, жўралар ҳақида гапирмоқчимиз. Шайх ҳазратлари дунё аҳамиятига эга бўлган анжуманлар билан бир қаторда, оддий одамлар таклиф этган маросимларда ҳам иштирок этардилар. Маросим кимники, қандай маросим, бу ҳақда суриштирмас эдилар. Маросим Ислом дини, шарият кўрсатмаларига мувофиқ бўлса, кифоя қиларди. Агар маросим кам таъминланган оилаларга тегишли бўлса, албатта боришга ҳаракат қилар эдилар. Оддий халқ учун махсус вақт ажратиб, ҳафтанинг маълум кунларида ҳаммани бирдай қабул қилардилар. Ташрифчиларнинг гапига эътибор билан кулоқ солиб, ҳожатларини чиқаришга уринардилар.

Ҳафта давомида аҳли илмлар, уламолар, толиби илмлар, шогирдлар даврасида бўлиб, уларга турли диний илмлардан сабоқ берсалар, дам олиш кунлари бирга бўладиган жўралари оддий одамлар эди. Икки тараф ҳам бирор манфаатни кўзламас, самимий муносабатда бўларди. Шайх ҳазратлари жума намозини ана шу жўраларидан бири мутавалли бўлиб хизмат қиладиган масжидда ўқир эдилар, жўраларининг аксари ана шу масжиднинг қавмидан эди. Уларнинг орасида тадбиркорлар, чилангар усталар, ошпазлар, хуллас, оддий касб эгалари бор эди.

Келинг, уларни ҳам суҳбатга тортайлик.

Мирвали хожи шундай хотирлайдилар: «Шайх ҳазратларини аэропортга кузатиб чиққан пайтларимда баъзи давлат масъуллари, раҳбарлар, оддий милиция ходимлари келиб, у кишини зиёрат қилиб, дуоларини олишар эди. Шайх ҳазратлари ҳаммага бирдек яхши муомалада бўлардилар. Менинг иккита тўйимда у киши узрли сабабларга кўра иштирок эта олмадилар. Учтин-

чи тўйимизга эса бир оз кеч қолиб келдилар. Ўшанда маърузани ҳолатга мос ҳазил билан, шундай бошладилар: «Мирвали ҳожи биродаримизнинг ихлоси бир оз сусайганга ўхшайди. Биз одатда яхши кўрган, яқин биродарларимизнинг маросимларига қатнаша олмас эдик. Ҳожимнинг ҳам иккита маросимларига қатнаша олмагандик, бунисига эса бир оз кеч бўлса-да, етиб келдик...» Ўшанда қилган маърузалари жуда таъсирли чиққан, эшитганларнинг хотирасида узоқ вақтгача сақланиб қолган эди. Динимизга, халқимизга фойдали насихатлар қилган эдилар».

Шайх ҳазратлари одатда жума намозини Ибн Сино мавзесидаги жомеъ масжидда адо этардилар. Шу масжиднинг мутаваллиси Маҳкам ака шундай эслайдилар:

«Динимизнинг арконларини яхши билмайдиган вақтларимиз эди. Тоғам билан муносабатимиз бироз узоқлашиб қолган эди. Шайх ҳазратлари қариндош-уруғларга яхшилик, силаи раҳм ҳақида гапириб қолдилар. Шунда тоғамиз билан ўртамаздаги ноқулай ҳолатдан арз қилдим. У киши: «Тоғангизнинг олдига бориб, албатта ярашинг, шунда сизга савоб бўлади, ҳеч қачон тоғангиз кўксингиздан итармайди, хусни қабул қиладилар», дедилар. Мен айтганларини қилдим. Шайх ҳазратлари айтгандек, тоғам мени чиройли қабул қилдилар. Қайнонамиз билан ҳам бироз муддат узоқлашиб қолгандик, у кишининг олдиларига бориб, дуоларини олишимни тавсия қилдилар. Ҳозир қайнонам билан яхши муносабатдамиз. Ёшлари улуғ, 100 ёшга яқинлашиб қолган. Доимо дуодалар. У киши: «Маҳкамжон ўғлим менга ўз фарзандларимдан ҳам меҳрибон», дейдилар».

Шавкат ҳожи шайх ҳазратларининг қилган ишлари, ёзган асарларини эсга олиб, ўз ҳаётида рўй берган бир воқеани сўзлаб бердилар: «Хизмат сафари билан кўш-

ни давлатлардан бирига бордим. Меҳмонхонада бир рус биродар билан ҳамхона бўлиб қолдим. Одатимга кўра, шайх ҳазратларидан дуо олмасдан сафар қилмас эдим. Вазиятни баён қилдим. У киши узоқ насиҳат қилиб, дуо қилдилар. Ҳар доим ўзим билан нашрдан янги чиққан китоблардан бирини олиб, ўқиб юрардим. Бу сафар «Васатия – ҳаёт йўли» китобини ўқиётган эдим. Рус биродаримиз меҳмонхонада озодаликка, ички тартиб-қоидаларга ҳадеганда амал қилавермади. Масалан, кийимлари ечган жойида қолиб кетаверарди. Мен эса ўқиганларимга қўлдан келганича амал қилишга ҳаракат қилардим. Ҳамхонамнинг кийимларини йиғиштириб, хонани тартибга келтириб кўярдим. Сал ўтмай, бу нарсалар биродаримизга ўз таъсирини ўтказмай қолмади. Суҳбат давомида мен қилаётган ишларнинг сабабини сўраб қолди. Мен унга Исломнинг афзалликлари ҳақида, ўқиётган китобим тўғрисида сўзлаб бердим. У китобга жуда қизиқиб қолди, китоб ўзбек тилида эди. Биродарим ўзи билан бирга ишлайдиганлар ичида бу тил бўйича мутахассислар борлигини айтиб, китобни мендан сўраб олди. Кейинчалик телефон орқали боғланганимизда у китоб катта ёрдам берганлиги, шундай китобларни рус тилига ҳам ўгириш лозимлигини айтди. Ўз ҳаётида кўплаб ижобий ўзгаришларга сабаб бўлганлигини баён қилиб, миннатдорчилик билдирди. Ана шунақа, бизнинг шайх ҳазратларининг бажарган ишлари, қилган дуолари биз учун жуда ҳам қадрли эди, биз қолиб, бошқа миллат вакилларига ҳам ўз таъсирини кўрсатарди».

Шайх ҳазратлари булардан ташқари Равшанбек, Ёрқинжон, Саидазим ҳожи, Собит ҳожи, Мавлон ака каби яна кўпгина ана шундай оддий инсонлар билан бирга ҳордиқ чиқарар, мириқиб суҳбатлашар эдилар. Барча жўралар бир-биридан яхши, самимий инсонлар. Дўст-

лик муносабатлари остида ҳеч қандай манфаат ётмайди. Ҳақиқий мусулмонларга хос, бир-бирларини Аллоҳ учун яхши кўришади. Шайх ҳазратлари уларга шундай руҳни сингдириб кетганлар. Ҳозир, шайх ҳазратларидан кейин ҳам биродарликлари давом этмокда. Бу жўраларни бирлаштирган омил, аввало, Ислом дини, уламоларга бўлган ихлос, ҳурмат-эҳтиром эди.

Юқорида бир неча марта зикр қилганимиздек, шайх ҳазратлари оддий инсон эдилар. Бошқалар каби яхшиликлардан хурсанд бўлар, нохушликлардан хафа бўлар, ўрни келганда аччиқлари ҳам чиқарди. Лекин буларнинг ҳаммаси Аллоҳ учун, дин учун бўларди. У кишининг бирор марта ўзлари учун жаҳллари чиққанини эслай олмайман. Биров билан уришиб, тортишмас, сўкишмас эдилар. Душманлари кўп эди. Лекин бирортасига ҳам шайх ҳазратлари томонидан душманлик қилинмас эди. Бир куни у кишига бир раҳбар: «Фалончи билан ярашиб олинг», дебди. Шунда: «Нима учун, ахир ярашиш учун олдин уришиш керак. Мен ҳеч ким билан уришганим йўқ-ку», деб жавоб берган эканлар. Ҳаётлари давомида анчагина нохуш воқеалар, ҳар хил ҳолатлар бўлиб ўтди. Лекин бирон марта бировга, ҳатто менга ҳам шикоят қилганлари йўқ.

Хорижда яшаган пайтимизда менга насиҳат қилиб: «Ҳеч кимнинг устидан гапирмагин, айниқса Ватанимиз ҳақида ёмон фикрда бўлмагин», деган эдилар. У кишининг яхши ниятлари, Ватанга бўлган севгилари, садоқатлари Ватанга қайтишимизда замин бўлди. Душманлик қилганлар кечирим сўрасалар, Аллоҳ йўлида кечирдилар. Душманларини мардлик билан, матонат билан, динга, халққа хизматлари билан енгдилар. Мисли кўрилмаган даражада меҳнат қилдилар. Беқиёс даражада мерос қолдирдилар. У зот қолдирган мерос оддий мерос эмас, балки илмий мерос, илмий хазина-

дир. Кўплаб шогирдларни тарбиялаб етиштирдилар. Иншааллоҳ, шайх ҳазратлари қилган ишлар қиёматга қадар садақаи жория бўлиб давом этажак.

Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳазратлари бутун умрларини, бору йўқларини Исломга бағишладилар. Ҳа, азизлар, бу Исломга бағишланган умр эди!

НИҲОЯСИЗ ХОТИРАЛАР

Одатда китоблар муқаддима, кириш ёки сўз боши билан бошланиб, хотима билан яқун топади. Биз ҳам бу хотиротларни ўша таомилга биноан бошладик, лекин китоб сўнгида хотима қила олмадик. Сабаб – хотиранинг хотимаси бўлмас экан. Шунинг учун китобга «Ниҳоясиз хотиралар» билан яқун ясадик.

Акажоним...

Аллоҳдан бошқа ҳар бир нарсанинг бошланиши ва охири бор. Мана, сизнинг хотирангизни ёзиш охирламоқда. Ҳар бир бандаи ожиз каби сиз ҳам туғилдингиз, ҳаётингизни яшаб, у дунёга риҳлат қилдингиз. Аллоҳ бу дунёни шундай яратган экан. Ҳар бир нарсага бир сабаб бўлар экан. Табиблар: «Одам яшар экан, ҳаёти давомида турли воқеликлардан таъсирланиб, бунинг натижасида охир-оқибат умр тугайди», дейишади. Шу нарсани сизнинг тимсолингизда кўриб турибмиз. Сиз ҳаётни ниҳоятда севар эдингиз. Жисмонан бақувват эдингиз, умрингизнинг охирги дақиқаларида ҳам жисмоний тарбия билан шуғулланаётган эдингиз. Ҳаётингиз давомида динингизга, халқингизга етадиган манфаатлардан қувондингиз. Акси бўлса, қайғурдингиз. Ҳаёт қувончлари-ю машаққатларини бошингиздан кечирдингиз. Қоп-қора сочларингиз қордек оқарди. Булар Ислом йўлида оқарган сочлардир!

Фазола ибн Убайддан ривоят қилинади:

«Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам дедилар: «**Кимнинг Аллоҳ йўлида бир туки оқарса, қиёмат кунининг учун нур бўлади**».

Аҳмад, Термизий ва Насоий ривоят қилишган.

Ватанингиз мустақил бўлганда қанчалар хурсанд бўлган эдингиз! Ватандошларингиз ҳаж фаризасини адо этишга отлангандаги хурсандчилигингиз янада зиёда бўлди. Мусҳафи шариф мусулмонларга қайтарилганда, диёримизга миллионта Мусҳаф келтирилганда Аллоҳга ҳамдлар айтдингиз! Фақат ўзингизнинг, оилангизнинг эмас, бутун халқингиз, диндошларингиз ғамини, ташвишини тортдингиз.

Сиз жуда кўп китоблар таълиф қилдингиз... Сиз ёзиб тугатган китобларни биз ҳали ўқиб тугата олмаёмиз!

Қанчадан-қанча тухмат-бўхтонларга бардош бердингиз... Савоби кетади деб, муҳолифларингизга бир оғиз қаттиқ сўз айтмадингиз. Хорижда Ватандан, севимли халқингиздан айрилиқдаги йиллар ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Сизнинг юрагингиз кўпгина оғир жафоларга, разолатларга чидаб келаётган эди. Ҳаётнинг ҳар бир хурсандчиликларидан қувонганингизда, ғам-андуҳларидан маҳзун бўлганингизда, юрак торларингиз бир-бир узилиб, охири...

2015 йил 10 март. Кечки пайт. Сиз спорт билан шуғулланмоқдасиз. Машғулотлар тугади. Олдинда қоронғи тун. Бирдан...

«МАВТУЛ ОЛИМ – МАВТУЛ ОЛАМ»

Ҳа, ўлим билан ўлимнинг фарқи бор. «Олимнинг ўлими бутун оламнинг ўлими» деб бекорга айтилмаган экан. Сиздек олим яна дунёга қачон келади, фақат ёлғиз Аллоҳ

билади. Бир дона олий маълумотли инсонни тарбиялаб етиштиришга қанча вақт кетади. Сиздек олимга эса...

Ҳа, Аллоҳ Ўзи раҳм қилиб, халқимизга сизга ўхшаган олимларни кўплаб ато айласин! Омин!

Мусибат етганида ўзини қандай тутишни ўзингиз ўргатгансиз. Шунга кўра, Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг вафотларини эсга оламиз. Мусибатга сабр қиламиз!

Хотираларнинг хотимасини ёзиш мен учун жуда ҳам оғир бўлди. Бу сатрларни ёза олмай, бир неча ойлар қийналдим. Ва ниҳоят, қазои қадарга тан бериб, ёзишга киришдим. Кўзларда ёш, қалбларда ҳузн, тилларда, дилларда дуо. Аллоҳ сизни раҳмат айласин! Омин!

Тақдири илоҳий, қазои қадар...

Компьютерингизни очиб қарасак, бир юз нечанчи китобингиз – «Қазои қадар»ни ёзиб тугатаётган экансиз. Қазои қадарни қаранг...

Халқингизнинг сизга бўлган муҳаббати жанозангизда намоён бўлди. Минг-минглаб мухлисларингиз кўзларида ёш, қалбларида ҳузн ила сиз билан видолашдилар! Кўлларида сизнинг китобларингиз. Маънавият осмонимизда «Тафсири Ҳилол»ингиз порлаб турибди. «Ҳадис ва Ҳаёт» ва бошқа китобларингиз садакаи жория бўлиб оқмоқда. Иншааллоҳ, орзу қилганингиздек, келгусида бу ҳилоллар осмонимизда тўлин ойдек нур сочиб туражак! Фарзандларингиз, шогирдларингиз, издошларингиз ишингизни давом эттирадилар!

Хотиралар, хотиралар... Туганмас хотиралар... Ниҳоясиз хотиралар... Кўз олдиндан кино тасмасидек бир-бир ўтаверади.

Ҳа, шайх ҳазратларидек зотни хотирламай бўладими? У киши қолдирган улкан меросни эсга олмай бўладими? Биз сиз ҳазратни ҳали кўп эслаймиз, хаёлан суҳбат кура-

миз. Насиҳатларингизга амал қиламиз. Кўрсатган йўлингиздан юрамиз. Хотирлашда давом этамиз, ҳаққингизга дуолар қиламиз! Аллоҳ жойингизни жаннатда қилсин! Омин!

Акам ҳақидаги, шайх ҳазратлари тўғрисидаги хотираларимизни қоғозга туширамиз деб ҳеч қачон ўйламаган эдик. Мана, кўлдан келганича ёздик ҳам. Бу ишдан асосий мақсадимиз – мусулмонларга бир оз бўлса-да, нафимиз тегишини истадик. Шайх ҳазратларининг вафотларидан кейин хотира ёзиш урфга айланиб қолди десак, муболаға бўлмайди. Бундан кўзланган мақсад эса ҳар хил. Лекин битикларимизнинг аввалида ҳам, ҳозир ҳам таъкидлаганимиздек, бизнинг мақсадимиз битта: бу китоб уни вақт сарфлаб ўқиган азизларимиз учун манфаатли бўлсин. Фарзанд тарбияси борасида Ислом дини нима дейди? Чинакам мусулмон инсон қандай бўлиши керак? Бахтли оила қуриш учун асосий эътиборни нималарга қаратиш лозим? Агар ўқиганларингиздан ушбу саволларга жавоб топган бўлсангиз, биз ўзимизни бахтиёр сезган бўлардик.

Айтиладиган гаплар бисёр эди, лекин мақсаддан узоқлашиб кетмаслик учун айрим нуқталаргагина эътибор қаратдик, холос. Агар ҳис-туйғуларга берилиб, бирор кишининг нафсониятига теккан бўлсак, узор сўраймиз. Бизнинг назаримиздан четда қолган азизлар бўлса, маъзур тутадилар, деган умиддамиз. Зотан, шайх ҳазратлари билан ҳамнафас бўлган барча инсонларни тилга олишнинг имконияти йўқлиги ҳар биримизга аён бўлган ҳақиқатдир.

Ўтганларимизни Аллоҳ мағфират қилсин! Қолганларимизни саломат айласин! Омин!

МУНДАРИЖА

Хотиранинг охири бўлмайди	3
Ёднома.....	9
Болалик йиллари	10
Пайғамбарлар суннати.....	13
Мактаб даври.....	16
Дадамиз ҳақида	22
Онамиз ҳақида.....	35
Талабалик.....	37
Дўстлар хотираси	45
Никоҳ тўйи.....	49
Илм истаб.....	53
Устоз-муаллим.....	59
Муфтийлик	68
Халқ вакили	77
Хорижда	88
Оғир жудолик	96
Онажоним, волидаи меҳрибоним!!!	97
Ватанга қайтиш	127
Келинг, ибрат олайлик	129
Дадажоним, падари бузрукворим	137
Яна бир оғир айрилиқ.....	139
Волидайн.....	150
Машҳур ибратли ҳикоя.....	152
Аллоҳнинг синови.....	153
Халқ хизматида	154
Ҳаёт саргузаштларга тўла	161
Шайх ҳазратларининг улкан илмий мерослари.....	163
Шайх ҳазратлари таълиф этган китоблар	168
«Олтин силсила».....	171
Дўст-ёрлар, жўралар	172
Ниҳоясиз хотиралар	178
«Мавтул олим – мавтул олам»	179

**Муҳаммад Амин
Муҳаммад Юсуф**

ИСЛОМГА БАҒИШЛАНГАН УМР

*Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф
роҳимахуллоҳ хотирасига бағишланади*

***Нашириёт рухсатисиз нусха кўчиришининг
барча турлари, кўпайтириш ва сотиш
шаръан ҳаром, қонунан ман этилади.***

«HILOL-NASHR» нашриёти
Тошкент — 2016

Ношир: *Исмоил Муҳаммад Содиқ*

Муҳаррир: *Барно Саидрахмон*
Бадий муҳаррир: *Абдулбосит Қамбаров*
Техник муҳаррир: *Мансур Қайюмов*
Саҳифаловчи: *Ҳабибуллоҳ Шукруллоҳ*
Муқова дизайнери: *Нажот Жўрабоев*
Мусахҳих: *Салимаҳон Алийбеғ қизи*

Нашр лицензияси № АІ 235, 13.02.2013 йил.

Босишга рухсат этилди 12.07.2016. Бичими 84x108 ^{1/32}.
Times New Roman гарнитураси. Офсет босма. Босма табағи 11,5.
Шартли босма табағи 9,66. Адади 10000 нусха.
Буюртма №49. Баҳоси келишилган нарҳда.

«Hilol-Nashr» нашриёт босмаҳонаси
100185, Тошкент шаҳри, Сўгалли ота, 5
Тел. (99871) 2175999, факс (99871) 2175478
<http://hilolnashr.uz> e-mail: info@hilolnashr.uz